

Tartalom

LIX. ÉVFOLYAM, 6. SZÁM

2005. JÚNIUS

ANTUN ŠOLJAN: Šubić Zrínyi Miklós (<i>Kollár Árpád</i> fordítása) ...	3
SLAVKO MIHALIĆ: Metamorfózis (<i>Fenyvesi Ottó</i> fordítása)	11
VLADO GOTOVAC: A nem teljesen lerombolt világ (<i>Fenyvesi Ottó</i> fordítása)	12
ANTUN ŠOLJAN: Vendéglőben, ebéd után (<i>Fenyvesi Ottó</i> fordítása)	13
VIKTOR ŽMEGAČ: Irodalomtörténeti paraméterek és a horvát irodalom (A 'kis' és a 'nagy' irodalmak) (<i>Hász-Fehér Katalin</i> fordítása)	14
LŐKÖS ISTVÁN: Jegyzetek a croatohungarus tudatról	21
JOSIP SEVER: Szentimentális produkció (<i>Fenyvesi Ottó</i> fordítása)	30
DANIJEL DRAGOJEVIĆ: Esernyő alatt (<i>Fenyvesi Ottó</i> fordítása) ...	31
ARSEN DEDIĆ: Hazafias költemény (<i>Fenyvesi Ottó</i> fordítása)	33
MIRKO KOVAČ: Összeesküvők (<i>Orcsik Roland</i> fordítása)	35
IVAN ROGIĆ NEHAJEV: Vukovári posztumusz 92 (<i>Fenyvesi Ottó</i> fordítása)	38
PAVAO PAVLIČIĆ: Ivan Radak levele, melyet Észak-Itáliából küldött barátjának városukba (<i>Kollár Árpád</i> fordítása)	40
TOMISLAV MARIJAN BILOSNIC: Balkán Blues (<i>Fenyvesi Ottó</i> fordítása)	44
LUKÁCS ISTVÁN: Szegényhorvátköltő szegényemberversei (Antun Branko Šimić [1898–1925])	45
ANTUN BRANKO ŠIMIĆ: Szegényemberek; Szegényemberek napja; Szegényemberek tekintete; Két szegényember ebédje; Dél-től délig táplálkozó szegényemberek; A szegényemberhez; Ablakok a szegényemberek házain; Szegényemberek szerelme; Post scriptum; Pohárköszöntő; Vég (<i>Lukács István</i> fordításai)	49

BRANKO ČEČEC: A horvát irodalom és a megdicsőülés montírozása (<i>Kollár Árpád</i> fordítása)	56
ZVONKO MAKOVIĆ: Az idegen (<i>Fenyvesi Ottó</i> fordítása)	59
GORAN TRIBUSON: A kartográfusok összeesküvése (<i>Kollár Árpád</i> fordítása)	63
BRANKO MALEŠ: Minek nevezzetek? (<i>Fenyvesi Ottó</i> fordítása) ..	67
JAGODA ZAMODA: Három miniatűr (Slava Raškaj a műteremfestő; Várakozás; Anna és Oszkár) (<i>Fenyvesi Ottó</i> fordítása)	69
BRANKO ČEČEC: [20th century, fox] (Kilenc töredék a szerelemtől és a halálról) (<i>Virág Zoltán</i> fordítása)	71
GORAN REM: This Is Just A Love Song (<i>Orcsik Roland</i> fordítása)	74
MIROSLAV MIĆANOVIĆ: A gyilkos üstökös (<i>Orcsik Roland</i> fordítása)	75
DELIMIR REŠICKI: Elmegyek Szecsuánba, hogy meghaljak a pandák között (<i>Fenyvesi Ottó</i> fordítása)	77
TVRTKO VUKOVIĆ: Blow up (<i>Fenyvesi Ottó</i> fordítása)	78
MILKO VALENT: Coitus reservatus (<i>Balázs Attila</i> fordítása)	79
ŽARKO PAIĆ: Az eredet vágya (<i>Orcsik Roland</i> fordítása)	90
FRIED ISTVÁN: Ambivalencia és regénytörténet (Miroslav Krleža <i>Az ész határán</i> újraolvasása)	94
Tájkép repedésekkel (Virág Zoltán beszélgetése Goran Remmel) (<i>Orcsik Roland</i> fordítása)	103
Életrajzok	110
<i>Szerkesztői asztal</i>	a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

HORVÁT FESTŐMŰVÉSZEK alkotásai a 32., 37., 39., 58., 62., 66., 68., 70. és a 76. oldalon,
a címlapon OTON IVEKOVIĆ *Zvonimir király koronázása* c.
festménye

Horvát számunkat *Virág Zoltán* állította össze és szerkesztette.

ANTUN ŠOLJAN

Šubić Zrínyi Miklós

Az utca homályos oldalán lépdelt Šubić Zrínyi Miklós, kimerülten mégis összedetten, az utca homályos oldalán. Hatalmas gesztenyék árnya csíkozta a követ, ami az arcára vetülve vasutas bajuszra emlékeztetett. A lombok homályán áttörve egy magas utcai lámpa kékes sugara világított szemébe, a fény a reménytelenség pókfonatával szőtte be arcát. Arca sápadt és elcsigázott volt.

Vonásai elernyedtek, lazított egy kicsit: még ötven lépésen keresztül, egészen a fasor végéig óvja őt az árny. Azután jön a világosság, az oltalmat nem nyújtó kereszteződés, tele zajjal és csillogással, tele fényűző kirakatokkal és nyugtalan embertömeggel, tele szédítő mulatságokkal, álcázott fenyegetettséggel. A várfalról jött, ahol harc folyik, a város szívébe, hol mintha mi sem történt volna, vakmerően pezseg az élet.

Bár Miklós Kapitány tisztában volt a rá váró megpróbáltatásokkal, melyektől még elválasztotta őt a homály és a fatörzsek sánca, nem lassította meg lépteit. Tudta, ha kitör a tisztásra a sötétség erődítményéből, felkészülten áll majd az eljövendők elé. Már látta a fénycsóvákat, hallotta az üzletek kábító zivaját, de benne még másfajta villámok cikáztak, másfajta mennydörgés dübörgött: a Kapitány még néhány perccel ezelőtt fénylő trombiták hangjára, selyemzászlók neszére, szablyák csattogására figyelt. Bármi történt is itt benn a városban, tudta, a csata soha nem érhet véget.

És százötvenkét centiméternyi szolgálati magasságából büszkeségének szédítő magasába emelkedve a Kapitány eltökélten lépdelt a város felé. Ki tudja, nélküle, a Kapitány nélkül létezne-e ma egyáltalán ez a város? Ki óvta volna ezt a századok kövezetén sodródó dióhéjat. A várost, mely olyan, mint egy kőhalom, ahol úgy élnek az emberek, akár egy szürke vízibogár kolónia: csak a kövek tartják őket össze. Emeld csak fel a követ, és szanaszét szaladnak.

Ám ő, a Kapitány ezekért a kövekért vívja harcát. Idegen kövekért, mert neki, a magasság teremtményének még a közöttük lévő emberek is idegenek. Ez a harc nem az én harcom – tudta jól a Kapitány –, csak látszólag vagyok testvére és szövetségese ezeknek az embereknek. Közös balsorsunk köt össze minket, mert be vagyunk kerítve, s a falak lassacskán összeroskadnak az öregség és az ellenség aknáí miatt. Még ha az ideiglenesség hosszabb ideje is tart, a testvériség bizony ideiglenes állapot. Mert hát mi köze neki, mi köze is lehet neki hozzájuk.

A Kapitány átlátott rajtuk, ahogy a testvériségen is. A céljaik csak látszólag egyeztek. Ők nem fogják fel a harc értelmét. Tökéletesen egyedül volt – magánháborút vívott. Egy félig romos erődítmény és félig-meddig szétszéledt nép védelmezője volt, bár oltalmazottjainak sem hite, sem ereje, sem erkölce nem volt többé. Mégis kész volt áldozatot vállalni. Készen állt utolsó leheletéig küzdeni az idegen kövekért, idegen testvérekért, de a saját háborújában.

A kereszteződésben most tűzijátékként robbant szét körülötte az élet. A Kapitány vonásai megkeményedtek, büszke és megvető szemei szikrát szórtak a járőrök felé. A férfiak lesütött szemmel húzódtak félre, a nők előzékenyen illatfelhőikbe burkolták őt, a villamosok pedig lassítottak, hogy utat engedjenek neki. A Kapitány inkognitóban járt közöttük. De még ha nem is ismerték fel, mindannyian az ő katonái voltak. Ez az ő hadserege, amely céltalan bolyong parancsra várva. Megrendülten szemlélte a zavart és a tehetetlenséget. Benne bízott mindenki, noha ő tudta csak igazán, mennyire értelmetlen parancsokat adhat csak nekik, és milyen kevésbé függ tőlük a csata végkimenetele. Mindannyiunkra, ki tudja már hányadszor, ugyanaz a vereség vár, mint nagyapáinkra és fiainkra. Viszont erre a gyáva seregére semmit sem lehet rábízni: nincs menekvés, és ők semmi esetre sem tekintik jutalomnak azt, amit e csatában kivívhatnak maguknak: a bátorság, az emberi mivolt megőrzése és a posztumusz érdemrendek adta öntudatot. A Kapitány akaratlanul is a mellére csapott: az én szabályám harca itt az egyetlen, az igazi.

Ők pedig öncsalással nyugtatták magukat, vagy igyekeztek mindent elfelejteni. Nem mertek belegondolni, milyen közel is van az ellenség. Csak azért nem menekültek eszeveszetten, mert még bíztak a Kapitányban. Ő a falakon virraszt! A Kapitány nem hagy el minket! És a Kapitány, bár legszívesebben kifakadt volna, nem mondhatta el nekik az igazat: hogy a vereség fagyos kezei már az ő halhatatlan lelkét is megérintették, hogy a várfalakat rongáló repedések lassan már a város utcáit is behálózták, hogy már a bukás örvényei tátongnak a lába előtt.

Még senki sem retteg a veszélytől, mert még senki sem ismeri igazán. Még Miklós Kapitány sem fél, holott ő tisztában van, de még mennyire hogy tisztában van vele! Nem létezik olyan erőd, amelyik menedéket nyújthatna. Mert a ravasz, szétszívargó és láthatatlan ellenség már köztünk ólálkodik. Kései órákon már a szomszéd tereken kavargó szélben is őt hallani. Énekeinkben váratlanul idegen dallamok, idegen szavak bukkannak fel. És az elővárosok földszintjeiről (ahol alacsony párkányokon nyílnak a rózsák) kikandikáló szende fejek már az ellenséghez tartoznak.

Hiszen az ellenség is tudja, a Kapitány nélkül elesik a város. A Kapitány alacsony, de figyelemre méltó teremtség. Rajta függ minden védő szeme: reményeik egyetlen éltetője a Kapitány. A város elbukik, ha a Kapitány feladja a küzdelmet. Ám nem árthat a városnak sem ágyú, sem roham, ha a halhatatlan lelkű Kapi-

tány kitart mellette. Az ellenség ezért kémeket küld a városba, hogy alattomos módon leszámoljanak a Kapitánnyal, hogy aztán minden könnyedén mehessen a maga útján tovább.

És a város tele van kémekkel, akárcsak csipkebogyóval. Lehet, a városban a kémeken kívül nincs is már más – csak még nem tudatosult bennük az átváltozás, az abszolút fölény, és még haboznak fölfedni kilétüket egymásnak.

A Kapitányt könnyű megölni. A Kapitány magányosan járkal, védtelenül és büszkén. A Kapitány nem figyel a háta mögé. De ők nem akarnak vérontást az utcán, nehogy kicsírázzon a kövek között a bosszú. Ők a Kapitány halhatatlan lelkét akarják megkaparintani. Nem pusztán a vereségét, a megbecstelenítését követelik. Nemcsak azért, hogy Kapitány nélkül maradjon a sereg, de hogy ráébredjenek, többé soha senki nem lehet olyan, mint a Kapitány. Hogy semmi sem ismétlődhessék meg többé, hogy végéhez érkezzon a történelem.

Ezért csapdát állítanak a Kapitánynak. Megkísérlik lepénzelni őt, elcsábítani nőkkel vagy behálózni fondorlattal. Minden lépés kelepcét rejt számára, de hiszen az egész város is egy nagy csapda. Váratlanul ismeretlenek hivatkoznak rokonai számlákra – mi mindannyian egymás földijeit vagyunk! – a parkban játszó gyerekek más jövőt követelnek maguknak, a kocsmában a részegek nyájasan italt kínálnak, a kirakatok pedig keleti fényűzéssel csalogatnak. De a Kapitány, a spárta Kapitány nem inoghat meg. Neki minden nap ki kell mennie a falakra, és minden nap át kell látnia a veszedelmet.

Maga a történelem is csapdát jelent a Kapitány számára. Mert hasonlatos egy a múlt örvényéből kiemelkedő, hatalmas hídhöz, melyen át kell haladni, nem tekintgetve se jobbra se balra, nehogy alászedüljünk. És a homályos üzenetek, a megfejthetetlen örökség emlékei egyaránt megfordulnak a támadók meg a védők kezei között, ők pedig tétován fogadják ezeket, akár a gyanús tallérokat, a fejek és írások tömkelegét. Hamis próféták, a kétely kereskedői, a gyanú házalói környékezik meg a Kapitányt. Mennyi Szulejmán halt meg már, mennyi Mehmed pasát nőtt be már a fű, és mennyi ívelt várfalat hántottak már le a város szívéből. És a harcot továbbra is a régi, elrongyolt, megfakult zászlók alatt kell megvívni. A holtak kikelnek sírjaikból, és üres, semmitmondó tekintettel állnak lesben az utcasarkokon.

Ám ők mindannyian, élők és holtak, támadók és védők, kémek és hűséges hősök, mind-mind a Kapitány fölé emelkednek, mert mindannyian emberfelettiék. Az egész világon egyedül ő, a Kapitány marad meg emberi léptékkal mérve valószínűsnek. És ő emberként oly védtelen, csupasz és kicsiny, úgy lépdél itt a világban, mintha egy hatalmas erdőben járna. Az erdő felett pedig még több felfoghatatlan csillag ragyog. De elhessegetve minden kérdést, minden gyanút, ő a városfalakon marad, síri őrségén, hogy ellássa az elődei által ráért feladatot.

És csak egyetlen kérdés lebeg előtte: kirohanjon-e a várból sisakkal a fején, egyfelől szuronnyal, másfelől szablyával, hogy a maga fenségességében, a dicső

halál fényében mutatkozzon meg az ellenség előtt, vagy szinte észrevétlen, ilyen parányi és közönséges formában maradjon tovább is a várban, nap mint nap szembesülve a betegekkel, hogy toldozza-foldozza a falakat és felrázza a csüggedőket. Az egyetlen lényeges kérdés hát: hogyan lehetne kitartani?

És csak egyetlen reménye maradt, csak az összeillesztett tenyerek pedagógiaja: hogyan hagyhatna az utódokra nagyapáik kicsorbult szablyájánál erősebb fegyvert, hogyan adhatna át nekik valamit saját büszkeségéből, lemondásából és áldozatkészségéből?

És hogyan hagyhatna örököül nekik egy biztos jelet, melyről felismerhetnék az ellenséget?

Neki, a Kapitánynak, jó orra volt ehhez. Felismerte az ellenséget még mielőtt előbukkant volna belőle maga az ellenség. Hogyne ismerné fel tehát Szokolovics Mehmed pasát, aki vele szemben áll a villamosmegállóban, és szinte valóságnak tetsző kezével int neki.

Testes, két méter magas ember, színlelt nyájassággal úgy tesz, mintha nem lehetne felismerni őt, mintha becsaphatná a Kapitányt. Nyájassága csak a közéletben tartózkodóknak, a villamosra várakozóknak szól; álarcát egészen a végső leszámolásig viseli majd.

– Szervusz Miklós! – szólott önnön magasságából Mehmed, túl hangosan és negédesen. – Hát veled meg mi van, az anyját?! Ezer éve nem láttalak!

– Hát látod Meho, sok dolgom van – legyintett alant a Kapitány. – Rádásul gyötör ez a nyavalyás parlagfű miatti allergia is.

És hozzá akarta tenni: még egynéhány dologra allergiás vagyok. Tulajdonképpen annyi mindenre, hogy már nem focizik péntek délutánonként a skacokkal a Száva-parton.

– Szóval, minden maradt a régiben – mosolyodott el Mehmed.

– Mit tehetnék, egy könyvmoly mindig is könyvmoly lesz – nevetett fel szolgálatkészen a Kapitány. – Minden maradt a régiben.

A régiben, de tisztességben, tette hozzá magában, mérgelődve készséges, zavart nevetése miatt.

– Jelena érdeklődik felőled – mondta Mehmed, hogy fölényét a végsőkéig kiélvezhesse. – Mindig figyelmeztet, adjam át üdvözetét, ha találkozom veled. Elnézhetnél talán egyszer hozzánk is.

– Talán majd benézek valamelyik nap – mondta hűvösen a Kapitány. – Add át neki üdvözetem.

Merevsége láttán Mehmed hangosan és gondtalanul felkacagott. Megkezdte az átváltozást a nyomorult janicsár. Ahogy az a kígyó Jelena is, ha igaz, hogy érdeklődik felőle. Jelena a Kapitány kiszemeltje volt hajdan, amikor még ilyen dolgokra is jutott ideje. „Barátnőjének” nevezte a lány, még ha nem is ismerte el ezt. És amint Mehmed színre lépett, elárulta őt, odaadta magát ennek a töröknek. De

mindez régen történt. Most mindketten átalakulóban vannak: milyen figyelme-
sek is lettek vele szemben. Ez a legfájóbb neki.

– Te is a villamosra vársz? – kérdezte tőle különös figyelmességgel az alávaló
Török. – Ha még mindig a Szávánál laksz, talán mehetnénk együtt.

– Nem lakom már ott – felelt szárazon a Kapitány. – Most itt élek a központ-
ban.

Hagyta, hogy hangjában elegendő megvetés tükröződjön a „szávántúli söpre-
dék” iránt, és ő, a központlakó tudta, hogy elérte célját. Bár Mehmed pasa arcán
és tartásán semmi sem változott, mégsem tudott mit felelni erre. És a Kapitány
szemtelenül, kihívóan elmosolyodott a bajsza alatt. Mindaz, ami elválasztotta őt
Mehmed magasságától, Jelenától, az egész világtól, szétporladt e győztes mo-
solyban.

Mehmednek nem volt ereje hozzá, hogy felvegye az odavetett kesztyűt. Této-
ván legyintett egyet, s a villamos után futva felugrott rá az utolsó pillanatban.
A hitetlen janicsárok nem ismernek sem büszkeséget, sem becsületet, kiáltotta
volna utána a Kapitány, hogy győzelme teljes legyen. A Száván-túlra menekül-
nek, de ott is a helyük, hogy rozoga dúcokban végezzék elrabolt szabin nőkkel
együtt. Ez egyébként küzdelmük végső célja is: hogy elárasszák a világot tyúklá-
jaikkal.

A Kapitány folytatta őrzését. Körül kell járni az őrhelyeket, figyelni a jeleket.
Az egyik udvarból váratlanul vidám gyerkőcök csoportja özönlött köréje, oly
gondtalanok voltak, mintha nem is folyna háború. Valószínűleg épp véget ért az
iskola. Tanulatok rólam az iskolában – nézett rájuk melegen a Kapitány – lesz
majd elég erőtlők a folytatáshoz?

És akkor a szőke gyerekfejek között felbukkantak, mintha csak egy virágos
réten sétálnának, Lovro Juranić és Sofija. Mint mindig, most is csak egymást
nézték, kis híján összeölelkezve jártak. Vidáman haladtak feléje, mint ki mindjárt
dalra fakad:

*Csókolgatta a galamb
a fehér galambocskát...*

Kicsinyek és védtelenek voltak, akárcsak ő maga, könnyen egy táborba tar-
tozhatnának, ha egymáson kívül valami másra is figyelnének. De ők a csata for-
gatagában is, miközben világok dőlnek romba, kizárólag saját boldogságukról
tudnak.

A Kapitány becsületes szíve tehetetlen haragra gerjedt. Nem rájuk haragu-
dott, hiszen ők vakok és boldogok, miként a gyermekek, hanem az alattomos el-
lenségre. Mert az ellenség küldi rokonát, Juranićot Sofija elé, aki tanárnóként
dolgozik egy zene vagy balettiskolában, éppen akkor, mikor ő őrzésről tart a vá-
rosban. Ilyen idilli állapotban, gyermekektől övezve állítják őket elébe, hogy em-
lékeztessék arra, amit már régen elveszített, amiről már végleg lemondott.

– Hogy vagy Miklós? – csipelték, akár a madarak. – Nem látni téged az emberek között. Merre jársz?

Talán tényleg megörültek neki, de lehet, csak megszokásból, udvariasságból mutattak örömet. „Folyton az embereim között vagyok” – akart válaszolni nekik a Kapitány. „Ti nem vagytok emberek között, ti egy vak, izolált világban léteztek!” Nem, a Kapitány nem irigykedett rájuk, csak sajnálta őket azért, mert ilyen könnyedén megadták magukat.

– Szavamra, mi sem mozdulunk ki túl gyakran – panaszkodott Sofija. – Túlságosan lefoglalnak a családi teendők...

„A ti családi teendőitek fabatkát sem érnek.” – felelt nekik magában a Kapitány. „De nekem nincs többé családom; szétszéledtek, eladták magukat. Nemzetiségem utolsó sarja vagyok, és most egy nagyobb családhoz, nemesebb nemzetiséghez tartozom.”

– Hallom, teljesen elástad magad történelmi játékszereid közé. – mondta Juranič. – Na ja, még ez a legokosabb dolog, amit manapság tehet az ember.

„Hát ez lenne az én rokonom, az én harcostársam?” – mondta a Kapitány. „Ő is egy egyetemes katasztrófa áldozata lesz, és később majd megemlékeznek a haláláról; de ő maga észre sem fogja venni, mert már halott, hiszen ma ez a legokosabb. Elásta magát Sofija ágyába. Kisserű élet ez, mely hatalmas halállal végződik.”

Kiért vállalkozok hát áldozatot, kinek a nevében folytatok háborút? – kérdezte a Kapitány, miközben figyelte a távozóban lévő, ölelkező szerelmeseket. De nyomban elhessegette magától a kérdést. Jól tudta, az ellenség küldte rá ezt is. Az áldozatvállalásra személyes sorsod kötelez, nem valami ócska indok.

Valaha a Kapitány is volt szerelmes. Egy tíz centivel magasabb lányba, aki szégyenkezett emiatt. A Kapitány önzetlenül szerette őt, de végül átlátott rajta. Nem, Jelena nem Mehmed miatt hagyta ott a Kapitányt, már jóval azelőtt leírta őt. Amikor megpróbálta megosztani vele misszióját, ő nem hitt benne. Egyáltalán nem hitt semmiben. Nem becsülte a Kapitány féltett gyűjteményét sem, a szobáját, ahol a múlt ereklyéit halmozta fel. Sem a kardok, sem a páncélok nem izgatták, de nem érdekelték a kéziratok sem. Kijelentette, elfogja a tüsszögés, ha száz évnél régebbi könyvet vesz a kezébe. Ő abban a csalóka világban szeretett volna élni, ami nem szól másról, csak a moziról és a táncról, a kirándulásról és a flörtről. Ehhez nem volt szüksége a Kapitányra, hiszen nem követhette őt ide. A Kapitány lemondott a lányról, még mielőtt az elhagyta volna. És azóta magányos.

Egyedül maradt, nem mintha nem adódott volna alkalom, mintha senki sem csábítgatta volna. Emberek ezrei környékezték meg a Kapitányt, emberek ezrei akarták magukkal rántani az élet forgatagába. De a Kapitány szilárd maradt, akár csak egy magányos szikla a folyó közepén, és az áramlat megtört kemény mellkasán, mint ahogy most a járókelők sodra is megemlegeti őt.

Volt egy barátja is, valamikor nagyon régen. Még ma is fájón beleborzong, amikor eszébe jut. A barát megértette őt: osztozott eszméiben és a harcban. Ma a jobbkeze, megbízható támasza lehetne. Azonban egyszer váratlanul emigrált, vendégmunkásnak állt a pénz, a karrier vagy valami más illúzió miatt. Sokáig zokon vette tettét, gyáva árulónak tekintette, aki eliszkolt a küzdőtérrel. Ám ahogy közeledett a végítélet órája, a város elkerülhetetlen pusztulása, mind kevésbé ítélte el őt. Csak még egy feltehetően felesleges áldozattal szaporította volna a sort. Így talán megmenekül. Mentsd magad Alapić! – végül egy üzenetet is küldött neki a távoli, sűrű kanadai ködbe: Mentsd magad Gašo! Azonban ismét legyőzte a magány, a fáradtság és a keserűség kicsiny szívéből feltörő áradatát, és kihúzza magát szokásos esti körjáratára indult.

Pontos menetrendje volt, lépésről lépésre végigjárt mindent: először az Ilicáról a Špicára indult, ahol begyűjtötte a pánik viasszaszorításával és a váratlanul szárnyra kapott reménnyel kapcsolatban keringő városi híreket. Seregének tagjai itt álldogáltak tétlenül és a futballról vitatkoztak. Majd a Városi Kávéházban tespedő csapataihoz ment, kik félig üres poharaik mellett, füstbe burkolózva, eleve vesztiesen, készen álltak a megadásra. Az ellenség zavartalanul ügködött körülöttük, kezükbe poharat nyomott, fülükbe számtalan ígéretet sugdosott. Azután a nevét viselő helyről az Állomás Vendéglőbe érkezett. Itt a legszembetűnőbbek a pusztulás gyászos jelei: némelyek vonaton menekültek, mások kurvaságra szánták magukat, s voltak, akik, mintha már az örök sírban pihennének, a kocsmában üldögéltek élettelenül.

Az egyik utolsó odaadó őrszemétől, egy rokkant újságárustól megvette a holnapi, hazug hírekkel zsúfolt lapokat, miközben a rokkant bizalmasan, halkan, hogy ne törjön ki pánik, elmondta a saját, igaz verzióját.

És mindezek alatt, a kávéházban, az utcán, a peronokon és a tereken háborút vívott a Kapitány. Felismerte ellenfeleit, láthatatlan ütésekkel vitt be nekik. Csak úgy hullott az ellenség, a kémek lelepleződtek, az árulók pedig megszégyenültek. De még annyi, de annyi volt belőlük.

Végül meggyötörtén, elcsigázva, sebesülten, miután az utolsó halálos találatot is bevitte, a Kapitány ráismert igazi, legnagyobb ellenfélre, a mindentudó Kémre. Felismerte, hogy az ellenség ott rejtőzködik, nemcsak körülötte, hanem saját magában is. Testem, én fáradt, nyomorult testem, te megbízhatatlan fej, ne hagyjatok cserben a megpróbáltatás pillanatában, fohászkodott alacsony természetéhez, küzdelemtől lankadó kezeihez, keskeny csípőjéhez a Kapitány. A test azonban már az ellenségé lett. Idegen szolgává vált. Fejében, akár a tumor, szétburjánzott az árulás.

Végtére is a sötét lépcsőházon keresztül eljutott lakásának ajtajáig, felkapcsolta az éjjeli lámpát, nagy nehezen elvonszolta magát a fotelig, beleroskadt, s meredt szemekkel bámult a semmibe. Ilyenkor még ő is megadta volna magát bármilyen ultimátum hatására, odadobta volna magát a halálnak, egy kis hami-

sítatlan, gondtalan életért cserébe. Kész volt bárkinek átadni a város kulcsait, a lakosok arctalan tömegébe olvadni, eggyé válni a többiekkel, anélkül, hogy lenézne vagy lesajnálná őket. A szűkös négy fal között a Kapitány hadsereg és ellenség nélkül maradt. Teljesen egyedül volt. Még a mai győzelem sem döntött el semmit. Minden kivívott győzelemmel valamit el is veszítünk egyben. Egy darabka életet, egy darabka önmagunkat. Vágyódott a teljes vereség, a béke ölelése, a megoldás után.

Ám a Kapitány jól tudta, ez teljességgel lehetetlen. Holnap, amikor ismét kilép a lakásból, a gyűlölt elszigeteltségből, az ellenség készen áll majd új csatát vívni, mint ahogy készen áll minden év minden reggelén, már évszázadok óta. És a Kapitánynak, akár egy elhivatott színésznek, aki még ha bele is gebed, nem hagyhatja félbe a játékát, fel kell vállalnia a harcot, erőt kell gyűjtenie az összecsapáshoz. Nem hagyhatja cserben életének azt az egyetlen állandó elemét, ami még megmaradt neki: az ellenséget. A Kapitány, aki születésétől fogva kiválasztatott erre a harcra, nem hagy el minket, véghezviszi feladatát.

És a Kapitány ismét felegyenesedett, lassan, elnehezült fejjel, mintha csak utoljára. Néhány lépést tett a hatalmas tölgyfa könyvespolc felé. Minden porcikájával érezte, alacsony termete milyen nyomorúságos, elgyötört eredménye egy hosszantartó és fájdalmas evolúciónak, melybe annyi reményt fektettek.

Óvatosan a hosszú évek során felhalmozott könyvek, tárgyak és kéziratok közé túrt. A régi kéziratok ujjai árnyékától sárgállottak. Köztük voltak elődje, a nagy Kapitány ismeretlen levelei, akinek csodálta küzdelmét, és nagyapja megapja levelei is, akik becsülettel tovább adták neki az örökséget. A levelek világosak, egyértelműek és időtállóak voltak; oly tiszták, ellentétben saját történetével. Belőlük hűvös hit, szenvtelen értelem és emberfeletti jóság áradt. Előre tudták már, mi fog történni a kicsi Kapitánnyal, mégsem vették figyelembe. Nem volt szükségük a szószaporításra, a fölösleges együttérzésre. Csak azt várták el tőle, hogy itt legyen, a saját helyén.

A Kapitány elmúlt éveire gondolva kissé elmosolyodott, megcírógatta a könyveket, higgadtan levetette színes, nemzeti szalagos egyenruháját, és akkor ott állt védtelenül, parányin a szoba közepén, megjelölve élete örök kokárdájával, zavartan nevetgélve tulajdon bűnössége miatt.

SLAVKO MIHALIĆ

Metamorfózis

*Tudni szeretném, hogy honnan ez
a mindent átható üresség, amitől
áttetsző, lakatlan tóvá alakulok,
melynek csak a mélyét látom.*

*Halak, kagylók és rákok nincsenek benne, sőt
víz alatti növények se, melyek legalább valami
főnevet viselnének. Ezért én is névtelen vagyok.
Sőt egy kicsit mintha nem is lennék.*

*Miközben az ürességről beszélek,
felkorbácsolom a tó vizét, mely
homokkal és egyéb hordalékkal vegyül.
Nekem meg felfordul tőle a gyomrom.*

*Az utcát járom lehorgasztott fejjel, egy
másik tó gyanánt, mert ez sötét és mérgezett,
és ne is említsük azokat a förtelmes lényeket,
melyek a tó fenekén mászkálnak,
akik miatt büdösnek érzem magamat.*

FENYVESI OTTÓ fordítása

VLADO GOTOVAC

A nem teljesen lerombolt világ

Amikor az utolsó robbanások is elhalkultak, amikor majdnem teljes lett a csend, felhangzott az első jajszó. Utána rögtön visszatért másokba is a bátorság, akik valamit szintén elvesztettek, de nem olyan mértékben, hogy ne tudták volna folytatni az életet.

Az emberek elkezdtek egymást segíteni: csináltak egymásnak szemet, fület, kezét, lábát, majdnem mindenből, ami kitarthat egy emberöltőn keresztül, egy kicsit eltúlozva.

Akiknek megmaradt a keze, kezét csináltak, azoknak, kiknek csak lába volt; akiknek csak lába volt, azok a kezeseket hordozták; a vakokat a látók vezették; a süketeket pedig a hallók hallgatták.

Így kezdődött a szolidaritás, amit annyira szeretünk.

Csak azok tűntek el, akik romba döntötték a világot, elszámították magukat, a rombolás erejét, siettükben alábecsülték az emberi torzók kitartását.

Most aztán senki sem gondol a világ tökéletlenségére: a nyomorékok örülnek a segítőkészségnek, mentik a menthetőt, hogy a függőség teljes és kölcsönös legyen.

A boldogság csak félig lerombolt világban lehetséges, miután eltűnnek azok, akik megpróbálták megsemmisíteni.

FENYVESI OTTÓ fordítása

ANTUN ŠOLJAN

Vendéglőben, ebéd után

Ülök a vendéglőben, ebédem romjai felett,
nézem a tengert.
(Nem lenne szabad ily fenség előtt ételmaradék
társaságában mutatkozni, tudom.)
Újságlapok mögé rejtőzöm, magasra emelem őket:
nem érzem jól magam a tenger vizslató tekintetében.
Elfordulok, fészkelődöm, de mindig előbukkan,
leselkedik a lapok mögül, előnti a hasábokat, a fotókat,
nyomdafesték helyett a zsálya illatát érzem.
Mert a tenger ott lüktet mindenütt,
amit a szem lát, az csak a felszín.
A tenger, az iszonyú ősanyag, mindig figyel
még erre a fókuszon kívüli esetlen, apró,
jóllakott pontra is, ami én vagyok.

A tenger előtt mindig lelkiismeret-furdalásom van.

FENYVESI OTTÓ fordítása

VIKTOR ŽMEGAČ

Irodalomtörténeti paraméterek és a horvát irodalom

A 'KIS' ÉS A 'NAGY' IRODALMAK

A tárgyról szóló irodalomtörténeti vizsgálódásnak diakrón jellegű körülményekből kell kiindulnia. Gondoljunk el egy időgép segítségével zajló képzeletbeli eszmecsere egy középkori, vagy egy reneszánsz idején élő beszélgetőtárral. A párbeszédkísérlés során nagyon gyorsan kiderülne, hogy a mentális megértés komoly akadályokba ütközik, különösen a címben említett tárgy tekintetében: megmutatkozna, hogy az irodalmi kultúra terén sok mindenben eltérő szemlélettel rendelkezünk, éppúgy, ahogyan eltérő elnevezésekkel is. A megértés hiányának vagy a félreértésnek egyik oka abban a tényben lenne kereshető, hogy az újabb korok kultúraszemléletében, különösen a mintegy kétszáz évvel ezelőtt fellépő európai historizmus kezdete óta, olyan politikai, jogi, esztétikai és irodalomkritikai kategóriák jelentek meg, melyek a korábbi történeti korszakok számára ismeretlenek voltak.

Ahogy az említett képzeletbeli párbeszéd elakadna, ha az újabb kori fél ragaszkodna mondjuk az eredetiség vagy az állandó művészi újítás eszméjéhez, feltehetőleg értetlenség kísérne egy olyan fejtegetést is, mely a 'kis' és a 'nagy' irodalmak kategóriarendszerét alkalmazná. Az idősebb beszélgetőtárs érvrendszerében szintén megjelenének bizonyos különbségtételek, ám azok más fogalmi hagyományból erednének: abból az elgondolásból, hogy a művészi alkotásnak léteznek követendő, az idők során igazolást nyert típusai, szemben a magas kultúra garanciáit és ajánlásait nélkülöző, „alacsonyabb” kulturális megnyilvánulásokkal. Az antik példaképekre való hivatkozás eközben, különösen a reneszánsz idején, kiemelt szerepet kapna.

Minthogy a kortárs párbeszédben is elképzelhetők nézeteltérések, főként mentális sztereotípiák következtében fellépő félreértések, hasznos lehet utalni néhány lehetséges – és elkerülhetetlen – különbségtételre.

Mindenekelőtt arra a kérdésre kell válaszolni, vajon a 'kis' és 'nagy' mint kvantitatív jegy egyáltalán alkalmazható-e az irodalmi műalkotásra és az irodalomra általában. Mi fejeződik ki általában e fogalmakban, mi *fejeződik ki* egyáltalán, és milyen konnotációkkal kell számolnunk? Az érvelés folyamatának egyik fontos lépése az eredet vizsgálata. Nem véletlen ugyanis, hogy az irodalomtörténetekben és az irodalomkritika zsargonjában a mennyiségi besorolás viszonylag későn jelenik meg. Sztereotípiaként csak a 19. században állandósul, abban az időszakban, amikor a nemzetállami feltételek és mércék egyre erősebben befolyásolják a kulturális tevékenység megítélését. A kis és nagy nemzetek (ez pedig helyenként azt jelentette: területük és erejük szerinti kis és nagy államok) tényleges

létezésének tényét különösebb kritikai megfontolás nélkül vetítették ki a szellemi tevékenység különböző formáira, s ezen belül az irodalomra.

Mellesleg szólva, az irodalmi megnyilvánulások társadalmi és művészi szempontú osztályozásának, minősítésének feltételrendszere az újkori történelem fontos időszakában magán a kulturális gyakorlaton belül is kialakult, nem csak rajta kívül. A felismerés, hogy az irodalmi alkotás mint sajátos tevékenység a nyelvben gyökerezik, és egy nemzet szellemiségének reprezentációjaként szolgálhat, terminológiailag csak a 18. században szilárdul meg: ettől kezdve a 'literatura' régi európai fogalma leszűkül, és a nyelv esztétikai funkciójának tereként jelenik meg. (A fogalom történeti alakulásáról Robert Escaprit tanulmánya szolgál adatokkal: *La définition du terme 'Littérature'*, az *Actes du IIIe congrès de l'Association Internationale de Littérature Comparée* c. kiadványban, 's-Gravenhage, 1962.)

Az újkori társadalmi folyamatok eredményeképpen alakult ki a szemlélet, miszerint az irodalmi múlt és jelen olyan egység, amely nyelvi és történeti tényezők alapján egy adott nép nemzeti irodalmát képezi. Egy ilyen jellegű intézményesülés haszna aligha vitatható: kétségtelen, hogy az irodalmi hagyomány sok nemzetnél éppen ily módon kelhetett új életre; fennmaradása biztosítottá vált, és nem a véletlennek szolgáltatott ki. Elkerülhetetlen volt azonban e rendszer létrejöttével, hogy megnyíljanak a kapuk olyan mentális képződmények előtt, melyeket átjárt a versengés és a nemzeti presztízs eszméje. Nekik köszönhetően kezdtek az említett mennyiségi mutatók irodalmon kívüli célokat szolgálni. A két jelző, a „kis” és a „nagy” konnotációi a nagyság és a fontosság, vagyis a mennyiségi és minőségi értékek összefüggésének gondolatát emelték előtérbe.

A felületes következtetés számára a hasonló összekapcsolás közismerten a legkézenfekvőbb megoldás, mert nem igényli a kulturális folyamatok bonyolultságáról való gondolkodást. Könnyű azonban eseteket találni annak bizonyítására, hogy az állami, a politikai erő és a kulturális nagyság nem szükségszerűen egymás velejárói. Markáns példája ennek a 18. és 19. századi német fejlődés. A német művelődés fényes időszaka, melyet az irodalomban Goethe és a romantikusok, a mindent felülmúló zenei irányzatokon belül Bach, Brahms és Wagner, a filozófiában az intellektuális szintézisek terén Kant, Hegel, vagy Schopenhauer neve fémjelez, a politikatörténet olyan korszakával esik egybe, amikor az etnikai és nyelvi egységet jó ideig számos határvonal tagolta. Az irodalom nagyságához, és általában véve a művészetek és a tudományok rangjához – a porosz történelem egyes időszakait kivéve – nem társult jelentősebb politikai hatalom. A politikai és kulturális jelentőség eltéréseire ebben az értelemben Nietzsche hívta fel a figyelmet az *Unzeitgemäße Betrachtungen* (1873–1876) című esszéfüzérének egyik első darabjában. „Időszerűtlen elmélkedéseiben” kimondhatta (mint bebizonyosodott: alaptalan) félelmeit, hogy a birodalmi Németország a második Császárság 1871-es megalapítása után befolyásos politikai nagyhatalomként el fogja veszíteni kulturális tekintélyét. Ugyanezen időszakban, a 18. század végétől a 19. század végéig, az európai politikai hatalmak egyik központja, a királyi, illetve császári Bécs szinte nem is rendelkezik nemzetközi jelentőségű irodalmi művel. A zenei kultúra terén abszolút többséggel bíró Ausztria egészen Freud, Hoffmannstahl, Karl Kraus és Wittgenstein fellépéséig, ha úgy tetszik, egy „kis” irodalmat művelő állam, olyan értelemben, hogy míg az európai irodalom fejlődési paradigmáját a 19. században az egyes művek vitathatatlan értékei ellenére nyugodtan felvázolhatjuk az osztrák korpusz

nélkül, az adott időszak zenei paradigmájából nem hiányozhatnak Ausztria alkotói – Beethoventól Schönbergig.

A területi kiterjedést és befolyást sugalmazó mennyiségi tényezők elégtelenségét és ellentmondásosságát ugyancsak mutatja az a szokás, hogy a pillanatnyi szükségletek szempontjai szerint kerülnek előtérbe hol a nyelvi, hol a nemzeti kritériumok – mint ahogyan az írószági irodalom lehet például „kicsi” és „nagy” is egyidőben. A tetszőlegesség ott is megmutatkozik, ahol, úgymond az egyszerűség kedvéért, egész kontinenseket jelölnek ki egységes irodalmi térségként. A dél-amerikai irodalmat a napi publicisztikai gyakorlatban egyetlen nagy területként emlegetik, figyelmen kívül hagyva aényt, hogy e térségben eltérő kulturális és nyelvi hagyományok működnek. Közép- és Dél-Amerika irodalmi szemléletes példaként szolgálhatnak a sablonokkal szembeni ellenállásra már csak azért is, mert arra hívják fel a figyelmet, hogy nagy körületekintés szükséges, ha az európai talajon létrejött régi képzeteket és kategóriákat olyan államokra vetítjük ki, melyek kultúrájukat ugyan az itteni anyakultúrával való hosszú és szoros kapcsolat révén hozták létre, de amelyek a 20. században többnyire már saját útjukat járták, így a hagyományos európai mércék erőltetése egyikük esetében sem járhat sikerrel.

A felhozandó érvek között számolni kell azzal a ténnyel is, hogy a latin-amerikai országok irodalmi folyamatai látványos történeti dinamika megtestesítői. Az összkép nagyon gyorsan változik, és a kijelentések, melyek húsz évvel ezelőtt igazak lehettek, mára érvényüket veszítették. Különösen állítható ez Latin-Amerika egyes irodalmainak regény- és általában véve prózairodalmáról. Még néhány évtizede is ellenvetés nélkül hangozhatott el a kritikusok és történészek azon véleménye, hogy e térségek irodalmi térképe, sajátos tájszemlélete csak a „provinciát” tükrözi, olyan művészet tehát, melynek csupán regionális kiterjedése van. Ezzel szemben ma már nehéz elképzelni az egyetemes irodalmi folyamatokat olyan szerzők nélkül, mint Borges és García Márquez. Vajon az argentin és kolumbiai irodalom „kicsi”, vagy „nagy” irodalom? És mely kritériumok alapján lehet önálló kolumbiai irodalomról beszélni? Meg kell vizsgálnunk többek között azt a kérdést is, hogy egy irodalom helyzetének megítélésében milyen súllyal esik latba, ha a köztudatban, mint az néha lenni szokott, csupán egyetlen szerző képviseli. Kétségtelenül szélsőséges eset, mely látszólag éppen a mennyiségi mutatók jogosultságát igazolja. De mi történik, ha olyan szerzőről van szó, akinél az alkotói egyéniség és az individuumfelettség gyakorlatilag egybeesik, mindamellett annyira erőteljes és nagyhatású művész, hogy személyisége elválaszthatatlan a „nagy” irodalomról szóló általános képzetektől? A példa, mint ismeretes, nem merő konstrukció; hasonlókat minden korszakban és régióban találni. Ezért nem elég csupán érdekes paradoxonként rámutatni. Inkább a mentális sablonokkal szembeni gyanakvás elmélyítésére van szükség, és kitartásra azon szempontok feltárásában, melyek a kérdéskör árnyaltabb vizsgálatára adnak lehetőséget.

Az érvelés e szakaszának végén megállapítható: aki az európai irodalom hagyománytörténetét ismeri, tudja, hogy a történeti folyamatban nincsenek örökös garanciák, és a viszonyrendszerek átrendeződései az irodalomról kialakult képzetek egyikét sem hagyják érintetlenül. Sokszorosan érvényes ez a huszadik századra, mely egyre inkább „tachogén” korszakká válik, hogy a kortárs német filozófus, Odo Marquard kifejezésével éljek (*Apolo-gie der Zufälligen*, Stuttgart, 1986.).

Amennyiben feltételeesen elfogadjuk a mennyiségi jelzők alkalmazását, úgy az általánosító ítélet, az „elviselhetetlen könnyűség” elkerülése céljából, a következetesség elemi feltételeként a történeti korszakok szerinti megkülönböztetést kell alkalmaznunk. Az orosz irodalom Puskindól Pasternakig és Mandelstamig a leggazdagabbak közé tartozik – de csak ebben az időszakaszban. A 19. századot megelőzően az európai összhangzathoz való hozzájárulása elenyészőnek mondható; az utóbbi hatvan év alkotásairól pedig még mindig nehéz ítéletet mondani, mert a kíméletlen politikai elnyomás hatását lehetetlen objektíven felmérni. Még szembetűnőbb a skandináv irodalmak példája. „Nagynak” mondhatók-e vajon? A válasz a vizsgált korszaktól függ. Ibsen és Strindberg nélkül nehéz elképzelni a világirodalom utóbbi száz évének fő áramlatait. Angol nyelvterületen a norvég Ibsen neve egész irodalmi irányzat („ibsenizmus”) eponimája. A görög íráskultúra a múltban évszázadokon át szolgált az európai költészet és gondolkodás alapjául. Mint a hagyomány egyik lépcsőfoka, még ma is kiiktathatatlanul jelentős. De úgy tűnik, ma már elsősorban az antik irodalom részeként tekintünk rá; korunknak nem sikerült megingatnia ezt a nézetet. Nyugat felé haladva Európában, a spanyol irodalom fejlődéstörténete nyújthat újabb érveket a relativista szemlélet számára. A mennyiségi elv hívei elgondolkodhatnak a tényen, hogy az anyakontinens nyelvművészetének zenekarában ez az irodalom kétségtelenül egyetlen időszakával vesz részt, a 16. század második felétől a 17. század második feléig, melyet a spanyolok joggal tekintenek aranykornak, és amelynek Cervantes regénye a koronája. Ezt követően, egészen a 20. századig, a spanyol irodalom az európai események peremére szorult. Ha csak innen maradtak volna fenn alkotások, senkinek sem jutna eszébe, hogy a spanyol irodalmat nagynak nevezze. Az irodalmak tündöklő és hanyatló korszakaikat élük, és úgy tűnik, egyikük sincs arra ítélve, sem felhatalmazva, hogy az adott történelmi pillanat állapotát mindörökké fenntartsa.

Fejtegetéseink kétséget kizáróan igazolták, módszertanilag indokolt az igény, hogy az állapotok és folyamatok leírása és meghatározása pontosabb legyen annál, mint amilyenre a földrajzi, politikai adatokon vagy képzeteken nyugvó jelzők alkalmasak. Európa irodalmi térképein a bonyolult folyamatok differenciált leírásához, főként a középkortól máig terjedő időszakra vonatkozóan, véleményem szerint elkerülhetetlen néhány olyan fogalom bevezetése, melyek az említett mennyiségi mutatóknál közelebb állnak az irodalom természetéhez és létmódjához. A részletesebb helyzetleíráshoz legkevesebb *négy* kritérium szükséges. A következő kifejezéseket fogom alkalmazni: *életkor*, *folytonosság*, *paradigmatikusság*, *primordialitás*.

A félreértések elkerülése végett el kell mondani, hogy az említett fogalmak közül egyik sem tekinthető abszolút érvényűnek. Szerepük operatív és heurisztikus jellegű. Jól mutatja ezt már az első kritérium is. Az *életkor* az antik korszakot követően, így a horvát irodalomban is – a továbbiakban ez szolgáltatja majd a példákat felsorolt kategóriákhoz – izgalmas kultúrtörténeti tényező, noha a régiség természetesen nem feltétlen garanciája egy irodalom rangjának. Az olasz irodalom például a középkorban a nemzeti nyelvű irodalmak sorában a legfiatalabbak közé tartozik: meglehetősen későn alakul ki, ezért egyes jellemzően középkori elbeszélésformák, mint mondjuk a francia és a német területen elterjedt heroikus regény, hiányzik is belőle. Későn indul, ám hátrányát sikeresen kompenzálva, azonnal fénykorát éli. A változatossága és kisugárzása által szerzett előnyt a kezde-

tektől fenntartja, és a következő időszakokban, egészen a 18. századig Európa legnagyobb hatású irodalma tud maradni.

A horvát írás ott van a középkor régi, nemzeti nyelvű szövegemlékei között, annak a kultúrkörnek a részeként, mely Nagy Károly birodalmának, majd utódállamainak talaján egy új, soknyelvű európai irodalom kezdetét jelentette. (Vajon a Nyugat közös, latin nyelvű irodalmi műveltségének végérvényes felszámolása áldás volt-e vagy átok, örökös vita tárgyát fogja képezni.) A horvát írásos kultúra korai szakasza tehát olyan hagyományhoz tartozik, mely érdekes történeti kérdéseket vet fel. Nevezetes könyvében (*Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, 1948) Ernst Robert Curtius rosszul feltett kérdések tekinteti, vajon miért kezdődik az olasz irodalom annyira későn. Úgy kell inkább feltenni, hogy miért kezdődik mondjuk a francia irodalom, főként pedig a német, olyan korán. Curtius kérdését a horvát irodalomtörténészeknek is feltették. (Megalapozott válasszok olvashatók Eduard Hercigonja munkáiban.)

Az életkor kritériuma – a négy kategória kifejtésében ez lesz az első következtetésünk –, segíti a történetst, hogy pontosabban tudja meghatározni az adott irodalom vagy kultúra sajátos „kronotópiái” helyét abban a kivetített síkban, melyet az irodalmi földrajz kronológiai térképének nevezhetnénk. Az életkor kritériumának alkalmazásakor azonban nem feledhetjük, hogy az irodalom nem csak esztétikai képződmény. Ezt támasztja alá a *folytonosság* fogalma is. A sajátos, olykor nagyon kedvezőtlen körülmények, melyek közepette a horvát irodalom alakult és változott, nemegyszer veszélyeztették folytonosságát. Más népek múltjához hasonlóan itt is vannak kevésbé kreatív korszakok, s folyamatai így bűvópatakhhoz hasonlóak. Döntő fontosságú azonban az a tény, hogy a horvát irodalom a reneszánsz korától kezdődően egyetlen történelmi pillanatában sem veszítette el kapcsolatait a nagy európai anyakultúrával, különösen nem a nyugati és északi térségekkel. Ez az irányultság volt a legszilárdabb biztosítéka szellemi folytonosságának, pontosabban kulturális identitása fennmaradásának, mely akkor is érzékelhető volt, ha éppen nem születtek jelentős műalkotások.

Hangsúlyoznunk kell mindamelllett, hogy a folytonosság képzetéhez a legtöbb európai és Európán kívüli népnél tágabb irodalomfogalom kapcsolódik, mely nem csupán az elmúlt korszakok poétikai taxonómiáiban elismert szövegtípusokra terjed ki. Különösen a retrospektív vizsgálódások során nem lehet kétség afelől, hogy a reprezentáció fogalma sok kultúra esetében csak a nyelvművészet szabadabb felfogása alapján értelmezhető. Elképzelhető-e például Montaigne és Pascal nélkül a francia, vagy Eckhart mester, Luther és Nietzsche nélkül a német irodalmi hagyomány? A horvát irodalmi kultúrában az útleírás, az esszé és az értekező próza műfaját a latin hagyományokhoz és a korabeli szellemi elit nyelvéhez ragaszkodó szerzők művelték, latin nyelven. Az irodalmi küldetést és közvetítést vállaló szerzők – akárcsak más országbeli társaik Angliától Lengyelorszáig, különösen a 16–18. században – rendkívül jelentős szerepet játszottak a nemzeti nyelvű irodalom alakulásában is.

A reneszánsz és barokk kori horvát irodalmi kultúra sokrétűségére vetett pillantás egyben alkalmat nyújt a harmadik fogalmi paraméter vizsgálatára. A *paradigmatikus* jelzőt azokra az irodalmakra értem, melyek folyamatosan, vagy legalább egyes időszakokban mintaszerű képviselői voltak egy régiók feletti irodalmi-művészeti standardnak. Elsősorban tengerparti vidékeinek köszönhetően a mi irodalmunk, a horvát irodalom, a rene-

szánsz és a barokk korszakban az európai paradigma kifejezett képviselője. Kijelenthető ez fennkölt pátosz, de álszerűség nélkül is. Olyan megítélés alapján, mely nem a korábban említett mennyiségi képzetekből indul ki, hanem irodalmi mércéket alkalmaz, a horvát irodalom ezekben a korszakokban „nagy” irodalom. Valójában olyan korszakokról van szó, melyek kulturális irányultságukat tekintve az egyetemesség követelményéhez való igazodást, nem pedig az alkotói egyéniség előtérbe állítását kívánták meg. A kérdés lényege a következőképpen világítható meg. Ha valami véletlen eset folytán a 18–19. század összes európai irodalmából csak a horvát maradt volna fenn, semmiképpen sem lehetne belőle rekonstruálni a nyugat- és közép-európai irodalmak azon állapotát és törekvéseit, melyeknek éppen ez az időszak a maga sajátos, semmivel sem felcserélhető arculatát köszönheti – azokat a klasszicizmus-ellenes, romantikus törekvéseket sem, melyek éppen most alapozták meg egy egyetemes művészi irányultságot, ennek következtében pedig egy konvencióktól megszabaduló poétikát, és lehetővé tették mindazt, amit ma „modernizmusnak” nevezünk. Ugyanakkor ha csak a horvát irodalom maradt volna fenn, főképpen a drámai művek, mondjuk Držić munkái, nemcsak hiteles, hanem kifejezetten kedvező kép alakulna ki erről az időszakról. Aki ennek függvényében Európáról beszél, nem közhelyeket mond, hanem az igazságot fejezi ki.

Európa 17. századi térképére nem egyedül a barokk van rárajzolva. Számolnunk kell ezért azokkal a nehézségekkel is, melyek, tekintettel az egyes európai irodalmak különbségeire, a stílustörténeti általánosításokat kísérik. Horvátország ebben az időszakban az irodalmak többségének paradigmáját képviseli, de nem játszik döntő szerepet a klasszicizmus kialakításában, és mindenképpen távol marad azoktól a klasszicista normáktól, melyeket a 17. század második felében a francia irodalom követ.

A felvilágosodás és a romantika időszakában irodalmunk a többnyire ismert okokból kifolyólag a paradigmaticusság kritériuma szerint nem központi, sokkal inkább peremjelenségnek számít. Horvát területen a felvilágosodásnak sem az előkészítése, sem a befogadása nem volt kellő mértékű, eredményei ezért meglehetősen szegényesek, de mindenképpen jóval alatta maradnak a francia, német és angol kultúrában elért magaslatoznak. Elmarad a sajátos szellemi összeütközés, mely egyben összefonódást, kölcsönhatást is jelent a felvilágosult irodalmi gondolkodás és a romantikus klasszicizmus-ellenesség között, és amelynek gazdagsága leginkább Németországban és Angliában közismert.

Nem szabad ugyanakkor azt sem feledni, hogy az ismert okok miatt a korszak horvát irodalmát leggyakrabban a német irodalommal szokás összevetni, mely ebben az időszakban szokatlanul sokrétű. (Hasznos lehet itt felidézni egy francia – nem német! – szerző, Hippolyte Taine szavait, aki *Az angol irodalom története* című 1864-es, nevezetes könyvében kijelenti, a modern szellemiség klasszikus korszakának megalapozása Goethe, Kant és Hegel országában történt meg. „L’ Allemagne a produit toutes les idées de notre âge historique.”) Ha azonban a korabeli horvát irodalmat más, hasonló helyzetű népek alkotásaival vetjük össze, az eredmény kissé kedvezőbb lesz. Aránylag jobb mérleget készíthetünk ma, a század végén, az utóbbi száz évre vonatkozóan – noha mindenképpen azt kívánnánk, hogy határon túli jelenlétünk jobb és szervezettebb lenne, és kevésbé a véletlenek irányítanak. Ott, ahol a szervezethez megvolt, nincs okunk elégedetlenségre. Az újabb horvát irodalom klasszikusa, Krleža csaknem minden európai nyelvre le van fordítva, egyes szláv nyelveken és németül pedig az összes jelentősebb művét (drámáinak, regé-

nyeiinek, elbeszéléseinek nagy részét, a *Petrica Kerempuh balladáit*, válogatást a lírájából és a legfontosabb esszéit) kiadták. Az utóbbi évek jeleiből ítélve indokolt a remény, hogy a kortárs íróknak is méltó fogadtatásban lesz részük külföldön.

A modern szerzők műveihez kapcsolódik a negyedik, utolsó fogalom. A *primordialitás* kritériumáról van szó. Azt a jelenséget nevezem így, amely az utóbbi száz évben, de valószínűleg már a barokk és a klasszicista normatív rendszerek megtörése óta erősen jellemzi az európai irodalom dinamikáját. A klasszicizmus-ellenességtől és a romantikától a huszadik századi „izmusokig” tapasztalható közismert mozgásfolyamatok során egyes, úgynevezett nemzeti kultúrák, főként a francia, német, angol és orosz kultúra vezető szerephez juthattak a többi fölött. A *Notes towards the Definition of Culture* [Jegyzetek a kultúra fogalmának értelmezéséhez] című, 1948-ban megjelent értekezésében T. S. Eliot az európai szellemi kultúra fejlődéséről szóló nézeteit az eredetiség elvéből, de mindenekfelett a nagy alkotóegénységek tartós ösztönző erejéből gyökerezteti. Amikor olyan szerzők tűnnek fel, mint Shakespeare vagy Goethe, ez az esemény teljes egészében átrendezi az egész európai irodalom viszonyrendszerét és hangsúlyait.

A nagy egyéniségeken keresztül, de olykor tőlük függetlenül is – így lehetne kiegészíteni Eliotot – irodalmi törekvések, kísérletek, elgondolások fejtik ki hatásukat, melyek képesek arra, hogy egy adott időszakban domináns szerephez jussanak, és a környezetben, ahol megjelennek, biztosítsák maguknak az említett primordialitást. A domináns szerep akár más kontinens irodalmi folyamataiban is érvényesülhet. Egy példa: a 20. század eleji jelenségek Párizsban vagy Berlinben primordiálissá és modellszerűvé váltak szűkebb hatósugarukon túl is, közvetlenül vagy közvetetten befolyásolva más térségek alakulásfolyamatait. E jelenség alapfeltétele, hogy az újító kreativitás a megfelelő médiumokon keresztül támogatást nyerhessen, és így a korszak védjegyévé válhasson.

Az ismert körülmények miatt a horvát irodalomnak eddig nem volt alkalma primordiális szerepben fellépnie. Érdeemes utalni rá azonban, hogy az említett tényezők között nem az irodalmiak vannak túlsúlyban. Az okokat más módon kell megfogalmaznunk. A primordialitás kontextusában mégiscsak szükségesnek látszik, hogy elismerjük a „kis” és a „nagy” irodalmak megkülönböztetésének érvényességét. A „nagyság” ebben az esetben egy térség felettes rangját, ösztönző erejét és nyelvi kisugárzását jelenti. E kategóriák mindenképpen döntő fontosságú kritériumok. Ugyanakkor egy pillantás az elmúlt századra, különösen az első évtizedekre azt mutatja, hogy Matoš, Ujević és Krleža kora látványosan szabadult meg a provincializmus terhéértől, és ettől az időszaktól kezdve a horvát irodalom, ha nemzetközi jelentőségében nem is emelkedett a primordiális irodalmak rangjára, de stílustörténeti mércék szerint mindenképpen egyenrangú és párhuzamos velük. És ez ma is érvényes.

HÁSZ-FEHÉR KATALIN fordítása

LŐKÖS ISTVÁN

Jegyzetek a croatohungarus tudatról

„Ady énram soha és sehogyan sem hatott” – írta Krleža egy a költészetében az Ady-recepció lehetőségét feltételező kritikusat cáfolva, majd megírta 1930-as, méltán híres Ady-esszéjét, annyi empátiával interpretálva a magyar pályatárs líráját, mint más külföldön tán soha. A 19–20. századi horvát széppróza mestere, Ksaver Šandor Gjalski, 1906-ban, magyarellenes felhangokkal teli regényt tett közzé 1848–49 magyar–horvát történeiseiről, majd 1923-ban Tisza Istvánra emlékezett a magyar politikai élet kiválóságaként aposztrofálva a Horvátországban amúgy nem mindenki által magasztalt magyar államférfit, s még Wekerle Sándorról sem osztotta a korabeli horvát politikai ellenzék elutasító-bíráló vélekedését. A 19. századvég és a századforduló historizáló horvát festészetének kiválósága, Oton Iveković – az 1890-es évek kultuszminiszterének, Ivo Kršnjavinak elgondolása alapján – a „*Pacta conventa*” pikturális megjelenítésére vállalkozott, miközben az ellenzéki sajtó valóságos hadjáratot indított a magyar honalapítás ünnepének horvát bojkottálására biztatva. S míg 1102-ben a horvát törzsek Könyves Kálmán horvát királlyá választása mellett voksoltak, majd fejére helyezték Szent László sógorának, Zvonimir királynak koronáját, addig 1918-ban, a késői utódok – a horvát értelmiség hathatós támogatása mellett – a nyolc évszázados horvát–magyar perszonálunió végleges felszámolása mellett döntöttek. Így szakadt meg egy nyolc évszázadon át hatékony és gyümölcsöző folyamat, amelynek hozadéka máig hat, s amelyben a *croatohungarus tudat* közös szellemi értékeink mindenkori meghatározója volt. S noha az elmúlt másfélszáz esztendő alatt – hála a kroatisztika magyarországi művelőinek (sajnos, sohasem voltak sokan!) – minderről sok hasznos könyv és értekezés látott napvilágot, a közös múlt alakulástörténetét fűrkésző filológusnak még mindig azt kell konstatálnia: szinte érintetlen terepre tévedt, s persze azt is: a már ismertnek tudott témák interpretációja olykor korrekcióra szorul.

A nyolc évszázados horvát–magyar szimbiózis valóban társadalom- és tudatformáló, alkotó együttélés volt, benne megannyi kötődés, összefonódás a nyelvben, a litertúrában, az életvitelben, a mentalitásban. Tegyük hozzá: az olykori polémiákkal együtt is. De tény: ez a szimbiózis a 18. század végéig összességében felhőtlen volt, az együvértartozás tudatának folyamatos kifejeződése. Kapcsolataink históriájában tallózva – mindezt bizonyítandó – bőséges példatár állítható össze. Könyves Kálmán megkoronázásától az 1790 utáni nyelvi polémiák kezdetéig minden sorsfordító és békésebb időszakaszban valamiképp kifejezésre jutott létünk egybeforrottsága, aminek nyelvi manifestációja is lépten-nyomon tetten érhető. Nemcsak latin nyelvű textusok őrzik közös uralkodóink adományozó vagy éppen parancsoló, de egyben közérdeket szolgáló gesztusait, a *lingua croatica* három variánsában, azaz három más-más korban vagy párhuzamosan is – irodalmi nyelvként funkcionáló nyelvjárása (*ča, kaj, što*) szövegemlékeiben leljük meg a *croatohungarus tudat* ki-

fejeződésének példáit. Csak néhány fontosabb történelmi évszámot felidézve is tények sokaságával szembesülhetünk, történelmi léthelyzetünk faktumaival, amelyek – a szöveg-szerű megjelenés okán – mintegy intertextuális szövedéket alkotva biztosították a közös szellemi és tárgyi örökség fennmaradását. A zágrábi püspökség 1094-es alapítása, Könyves Kálmán horvát királlyá koronázása (1102), 1241 után a dalmáciai városok és IV. Béla közötti kapcsolatok, a horvát nemzetsors 1526 utáni alakulása, Szigetvár 1566-os ostroma és Zrínyi Miklós halála, Zrínyi Péter, Frangepán Ferenc Kristóf és Nádasdy Ferenc 1671-ben történt kivégzése egyaránt az írásos emlékezet tárgya lett, művészi transzpozícióját – ott is, itt is – irodalmi művek sokasága reprezentálja. A szépliteratúra kínálta példákat az intertextualitás aspektusából szemlélve különösen szembetűnő a *croatohungarus tudat* hagyományozódásának folyamatossága. A mondottak hitelesítésére alighanem elég néhány közös történelmi toposz alakulástörténetének puszta jelzése. Könyves Kálmán alakja; az Anjou-kor, elsősorban Nagy Lajos király uralkodása; Hunyadi János és Mátyás törökellenes küzdelmei; Mohács tragédiája; Buda eleste (1541), Szigetvár tragikus végű ostroma a horvát reneszánsz és a barokk poézis motívumvilágának olyan összetevője, amely még a nem éppen magyarofil illír mozgalom idején is paradigma értékű. S ha nevek és műalkotások, sőt életművek felsorolását is elvárja az olvasó, úgy a spalatoí (spliti) Tamás archidiakónus (Toma Arhiđakon) *Historia Salonitana* c. monumentális történeti opuszát (13. század); a 16. századi névtelen szerző II. Lajos halálát és mohácsi csatavesztést megéneklő panaszénekét (*Počinja razboj i tužba kralja ugarskoga* = Kezdődik a magyar király harca és panasza); a ragusai (dubrovnikai) tudós bencés költő, Mavro Vetranović Buda vesztését elsirató, benne a *croatohungarus tudatot* nyomatékkal kifejező *Tužba grada Budima* (Buda várának panasza) c. panaszversét; a szigeti ostrom kevés számú magyar túlélője egyikének, Cserenkő Ferencnek (Ferenac Črnko) az ostrom eseménytörténetét horvátul elsőként feldolgozó *Podsjeđanje i osvajanje Sigeta* (Sziget megszállása és megvétele) c. krónikáját; a *Prekmurska pjesmarica* (Murán túli énekeskönyv) *Pjesma o Sigetu* (Ének Szigetről) kaj nyelvű énekét; a zárai katonaköltő Brne Karnarutić *Vazetje Sigeta grada* (Sziget várának elfoglalása) címen számon tartott, a marulići eposz tradícióit kamatoztató, a szigetvári hős fiának, Zrínyi Györgynek ajánlott négy énekes poémáját; Ivan Gundulić barokk remekművét, az *Osmant*; Petar Kanavelović eposzát (*Sveti Ivan trogirski i kralj Koloman* = Szent János traui püspök és Kálmán király); a 17–18. század fordulóján két ízben is kiadott késői „Zrínyiászt”, a kalandos életű Pavao Ritter Vitezović *Odilenje sigetsko* (Sziget megvétele) címen ismert munkáját, végül a 18. századi ferences Andrija Kačić Miošić néphagyományt és műköltészetet ötvöző remekművét, a *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* (A szláv nép kellemes társalgása) c. verses krónikát, amely mintegy szintézise az iménti művekben fellelhető horvát–magyar történelmi toposzoknak.

Akár a horvát irodalomhistória, akár a horvát és a magyar Zrínyiász (Szigeti veszedelem, *Adrianskoga mora Syrena*) kontextusában analizáljuk a felsoroltakat – Roland Barthes szóhasználatával –, a dekonstrukció-rekonstrukció révén, a szövegek „permutálásával” szembesülünk, amely a textusok, vagy töredékeik koronként megújuló szövedékében újra és újra a *croatohungarus tudatot* is manifesztálja. S ha tanúságtételként a felsorolt példák összessége kevésnek bizonyulna, további tényanyag bőven válogatható a báni Horvátország 16. századtól látványosan prosperáló irodalmából is. Mert aligha vitatható, hogy a *litteratura croatica* kaj nyelvű, Ivanuš Pergošićtól Ivan Belostenecig és Tituš Bre-

zovačkiig töretlen ívet képező változata – a földrajzi közelség okán is – maradéktalan kifejezője és meghatározója a *croatohungarus tudatnak*. Ezek az írók a magyar szókincs, a magyar reneszánsz és barokk irodalom eredményei, a nyelviség, a formakincs recepciójával, s a horvát s a magyar nemzeti hagyományok kölcsönös megőrzésében oly mértékben jeleskedtek, hogy örökségük – Krleža *Petrica Kerempuh balladái* c. verskötete bizonyítja – a 20. század irodalma számára is példaértékűvé vált: a jugoszláv királyi diktatúra éveiben a horvát nemzettudat megtartásának eszköze lett. A balladák textusainak ismerői ezek magyar motiváltságát nem vonják kétségbe.

Horvátok és magyarok együttélésének, a két irodalom ma is csodálatra méltó, termékeny cseréjének ez a tarka szötteshez hasonlítható folyamata a 19. század elején, a nemzeti ébredés, a romantika zászlóbontása idején – nem éppen váratlanul – negatív irányba fordult. A török elleni küzdelmekben a Derencsényi Imrék, a Beriszló Péterek és a Zrínyiek oldalán még vállvetve harcoló két nép 1848–49-ben egyfelől Kossuth, másfelől Jellasics zászlaja alatt már ellenséggént állt szemben egymással. S bár a nagy leszámolásnál a bécsi udvartól a horvátok is azt kapták jutalmul, amit a magyarok büntetésképpen: az abszolutizmust, a 19. század előtti állapot az 1850 utáni évtizedekben már nem állt helyre. Az alkotmányosság 1860 utáni helyreállítása sem, az 1868-as horvát–magyar kiegyezés sem tudta semmissé tenni a nemzeti ébredés korából örökölt, vélt vagy valós sérelmeket, gyakran kölcsönös bizalmatlanságot. Olyannyira nem, hogy 1896-ban a király zágrábi látogatásakor a tüntető ifjúság már magyar zászlót égetett, az ellenzéki sajtó a magyar szupremácia ellen hadakozott, elhallgatva persze, hogy a vizályt indukáló, két évtizeden át tartó (1883–1903) Khuen-Héderváry korszak nemcsak a sérelmek előidézője, a horvát gazdaság (ipar, kereskedelem, vasútépítés stb.) addig nem tapasztalt prosperálásának időszaka is volt, mást ne mondjunk: Zágráb ekkor lett európai színvonalú metropolis. A horvát részről ekkor tapasztalható barátságtalan gesztusok talán legvégletebbike a századforduló és a századelő modern költészetének legjelesebb képviselőjétől, A. G. Matoštól való, aki poéziséhez méltatlan hangnemben szólt publicisztikájában mindarról, ami a horvát határon belül és kívül magyar. Aki ezeket az írásokat olvassa, okkal véli úgy, hogy az a bizonyos *croatohungarus tudat* az 1900-as esztendők beköszöntekekor már végleg szertefoszlott. A teljes kép szerencsére korántsem ilyen komor. A horvát irodalom művelőinek többsége a 19. század második felében sem tagadta meg a közös múltat, a közös hagyomány, a történelmi valóság- és életanyag a művekben és életművekben a tárgyszerűség szintjén jelenik meg, többnyire igényes és értékálló művészi transzpozícióban. Így csak természetes: ezekben a művekben – hol halványabban, hol erőteljesebben – megjelenik a történelem determinálta *croatohungarus tudat*.

Említettük már: a nem éppen magyarofil voltáról ismert illír mozgalom képviselői közül is jó néhányat ott találunk a horvát–magyar hagyományörzés vállalói között. No, nem Ljudevit Gajt természetesen, de a szépprózával már a negyvenes években jelentkező Ljudevit Farkaš Vukotinovićot, a novellista és drámaíró Mirko Bogovićot s a lírikusi pályáját magyar versekkel kezdő Ivan Mažuranićot igen. Mindhármodjuk életútját magyarországi stúdiumok alakították, némelyeknél a családból hozott magyar nyelvismeret is. Az iskolában, ahol nevelkedtek (Nagykanizsa, Szombathely, Kőszeg, Pécs, sőt Fiume is) az „iskolás klasszicizmus” jegyében, részben latin nyelven ismerkedtek poézissal, retorikával, históriával, a magyar literatúra múltjával és jelenével, de fő céljuk és feladatuk a magyar

nyelvbéli jártasság megszerzése. A művelődésnek ez a gyakorlata és hagyománya már a 18. században létezett, Matija Petar Katančić életútja akár jelképértékűnek is tekinthető e tekintetben.

A „studium generalét” Eszéken befejező, majd a ferences kolostor lakójaként a budai egyetemen esztétikát és poétikát („bonarum artium disciplinas”) tanuló Katančić az éppen serdülő magyar klasszicista poézis művelőinek, Baróti Szabó Dávid, Rájnis József, Révai Miklós, Virág Benedek és nem utolsósorban Szerdahelyi György vonzáskörében lesz horvátul, latinul és magyarul egyaránt verselő költővé, horvát bibliafordítóvá, az egyetem történeti és numizmatikai tanszékének professzorává, az időmértékes verselés egyik első horvát teoretikusává – példát mutatva nemzedéktársainak is, az utókornak is a közös kultúrkincs megbecsülésére.

Nemigen lehet kétségbe vonni, lényegében a Katančić–Baróti–Szabó–Rájnis–Révai–Virág Benedek vonalon lett – Császár Ferenc közvetítésével – a magyar klasszicista költészet művelője a fiumei diák, Ivan Mažuranić (Maxuranich János néven), hogy aztán Szombathelyen Bitnicz Lajos szellemiségének hatása alatt váljék a *croatohungarus tudat* immár illírizmus kori vállalkozójává, sőt újrafogalmazójává. A képlet érvényes lesz Vukotinović, Bogović, de még a késői romantikus August Šenoa esetében is; a közös horvát–magyar történelmi múlt mélyreható ismeretét ők is Nagykanizsán, Szombathelyen vagy éppen Pécsen szerezték meg. A felsoroltak mindegyike manifestálta e tudati elkötelezettséget: Vukotinović *Prošastnost ugarsko-horvatska* (A horvát–magyar múlt) című, Walter Scott-i reminiscenciákra is épülő két prózai kötetével a horvát–magyar múlt hagyományainak ébresztésére vállalkozott s a könyvet a példaadás szándékával ajánlotta kora ifjúságának. Ivan Mažuranić magyar nyelvű költeményei mellett 1848-as, méltán híressé vált, *A Horvátok a Magyaroknak* című, horvátul is, magyarul is közreadott röpiratával tett hitet a kettős tudati örökség mellett, Bogović pedig – kötetnyi történelmi elbeszélése mellett – *Frankopan* (Frangepán) című drámájával az 1850 utáni horvát nemzetsors alakulását kívánta befolyásolni. A történelmi párhuzam, vagyis: a Mohács utáni alternatíva (Ferdinánd vagy Szapolyai János) paradigmája az abszolutizmus kori jelennek szóló üzenet volt: a horvátok a Habsburgok oldalán – nemzeti önállóságukat feladva –, vagy a magyarokkal szövetségben óvják az évszázadok óta közös királyságban alkotmányosan biztosított jogukat. Bogović politikusként is feltette a kérdést. „Hova álljunk, melyik oldalra?” – kérdezte 1861 tavaszán tizenhárom esztendő szünet után összeülő nemzetgyűlésben (sabor), majd folytatta:

„Akarunk-e egészen önállóak lenni?”, avagy „a centralista Ausztriába”, a „Reichsrathba” beolvadni, illetve inkább Magyarországgal egyesülni? Válasza a közös történelmi gyökerekre alludál, amelyek alapján esélyt lát a horvát–magyar viszony rendezésére. Lehetséges az egyesülés a történelmi Magyarországgal („s Ugarskom”) – mondja –, annak minden népével, nemzetével, „...a teljes nemzeti és politikai egyenjogúság, az 1102., az 1527. és az 1712. évi államjogi szerződések alapján. ... Egyesüljön a hármasegy királyság valóságos és virtuális teljessége, függetlensége és önállósága mellett a történelmi Magyarországgal, hogy ekképpen mindkét királyság valóságosan és a szónak igazi értelmében legyen »regna socia, foedere juncta, ubi«...” Haláláig (1893) a horvát–magyar államközösség híve maradt, 1867 és 1875 között – amíg egészsége engedte – aktív szereplője volt a közéletnek.

Sajnos, az abszolutizmus kori barátságosabb horvát–magyar viszony 1861 után Bogović és a vele rokonszenvezők politikai törekvései ellenére – ismét más irányt vett. Az „útkeresések és úttévesztések időszakát” (Sokcsevits Dénes szavai) élő Horvátország szellemi életének, jeleseinek s politikusainak jelentős hányada nem vállalta magyarpárti nemzettársaik célkitűzéseit és törekvéseit. Az 1868-as kiegyezés, illetve annak 1873-as részleges revíziója éppúgy a szembenállás gerjesztője lett, mint Khuen-Héderváry Károly 1883–1903 közötti rendszere, amelyet a horvátok jelentős része diktatúraként élt meg, s amely szükségképpen apasztotta a már amúgy is jócskán megtépázott közös nemzettudatot. Kérdés: mit mutatnak a valóság mélyebb rétegei? Valóban elapadt-e a *croatohungarus tudat*, avagy foszlányai legalább mégis kitapinthatók például az irodalom, a művészetek vagy akár a napi sajtó szférájában?

A horvát szellemi és közélet történetét kellő tárgyilagossággal, elfogultságokat mellőzve, s a valóságot teljes spektrumában szemlélő, netán analízáló historikusnak, műtörténésznek, irodalomtudósunk észre kell vennie a sommás ítéletalkotás veszélyeit, következőképpen vizsgálódásaiban prioritást kell biztosítania az árnyalatokban rejlő tényeknek, igazságoknak, műalkotások interpretálásában az élet és élményanyag felderítésének.

Az 1850–1918 közötti horvát irodalom fejlődéstörténetében a regény vezető műfajjává lett, s csak természetes, hogy művelői – alkalmazzák bár a romantika, a realizmus vagy éppen a zolai naturalizmus kellékeit, netán a 19. századi orosz prózaírás tapasztalatait és eredményeit – a történelmi vagy korabeli valóságot ábrázolva óhatatlanul is szembesülnek horvátok és magyarok nyolcszáz éves közös társadalmi, politikai és szellemi örökségével, és persze pozitív vagy negatív megítélésével. A valódi esztétikai értékeremtés jegyében létrejött művek sora tanúsítja: a *croatohungarus tudat* tovább él – olykor csak lapangva – a dualizmus korában is. Példaként Šenoa műveit éppúgy említhetnénk, mint Josip Eugen Tomić *Melitáját*, de mindenképpen Ksaver Šandor Gjalski csaknem teljes oeuvre-jét és Eugen Kumičić történelmi tablóját. A terjedelmi korlátok miatt e két utóbbi szerző műveire összpontosítunk.

A 19. és a 20. század hosszú életpályát megfutó alkotója, Ksaver Šandor Gjalski (1854–1935) alighanem a kor horvát irodalmi és közéletének legellentmondásosabb személyisége volt. Krleža reá vonatkozó sommás ítélete nemigen cáfolható, amely szerint a politikus Gjalski volt „illír, szláv, pánszláv, romantikus jugoszláv, horvát, nagyhorvát, kiegyezésellenes, a kilencvenes években Starčević-hívó, de egyidejűleg Strossmayer-követő, a nemzeti egység prófétája, belgrádi royalista (1904), kétkedő politikus, a Horvát–Szerb Koalíció tagja, magyarpárti és üldözött khueni hivatalnok, hogy aztán az első világháború idején, 1917-ben magyarpárti főispánként megszavazza Tisza gróf háborús költségvetését. Az állami egyesülés utáni évtizedben (1918–1928) Gjalski csalódott unitarista lett, utolsó irodalmi műveiben az 1918-as Jugoszláviáról mint a népek önrendelkezésén alapuló délszláv országok és nemzetek szövetségi államáról ábrándozik. Modernista és liberális, spiritisza és Schopenhauer rajongó, aki hisz a metafizikai morális tekintélyben, polgárellenes, sznob, a Karađorđevićék és Mária Antónia apológétája, jakobinusellenes, aki az októberi forradalomban a világ végét látja, kozmopolita és sovén. Gjalski peripetíáinak sokasága egy történelmi korszak mentalitásának tanulmányozását kínálja, amely az ő húsz könyve nélkül sokkal gyorsabban foszlott volna semmivé a múlt emlékezetben, mintsem gondolkodnánk. Gjalski a múlt század hetvenes és nyolcvanas éve között számos hőséhez hasonlóan

egyfajta irodalmi túlélő, aki igen alkalmas e történelmi feszítáv problematikájának tanulmányozására, amelynek keretei között íróként alkotott.”

Az „irodalmi túlélőként” aposztrofált Gjalski szépiírói oeuvre-je – az olykori egyenlenségek, gyengébb szegmentumok ellenére – bővelkedik maradandó művekben. S ha az életmű egésze kétségtelenül hordozza is mindama ellentmondásokat, politikai tévedéseket, amelyeket Krleža felsorol, az értékálló, esztétikailag rangos művek tárgyszerű képet adnak a horvát társadalom 1868–1918 közötti történeteiről, a tudati változásokról, politikai küzdelmekről. Gjalski húsz könyvét tárgyunk aspektusából szemlélve azt kell tapasztalnunk: a némelykor kifejezetten magyarellenes felhangokat hordozó művek, s a nosztalgikus hangszerelésű, a turgenyevi próza líraiságának reminiscenciáival színezett, múltba tekintő és a jelenkort vallató opuszok mindegyike magában rejt valamit az abszolutizmust követően kiveszni látszó *croatohungarus tudat* elemeiből. Még a Matoš által is elmarasztalt, 1848–49 eseményeit idéző, kifejezetten magyarellenes hangvételű *Za materinsku rijec* (Az anyanyelvért) c. regény lapjain is ott vannak ennek nyomai, de méginkább az *U noći* (Éjszakában) nagy ívű társadalomrajzának fejezeteiben. Ez utóbbi regény markánsan jelzi azt a kettősséget is, amely a horvát–magyar viszonyt illetően a társadalom egészét jellemezte. A horvát nemességére büszke Krnjetić (ő a regény egyik fontos mellékszereplője) magyarbarát mivoltát bizonyítandó, gyermekeit Attilának és Árpádnak, leányát Saroltának kereszteltette, szolgálait Josif helyett Józsinak, Imbrić helyett Imrének, Francek helyett Ferencnek nevezi, s noha magyarul alig tud valamit, könnyekre fakad a magyar szó hallatán. Meggyőződése, hogy a művelt horvátnak nem Goethét, hanem Petőfit és Eötvöst kell olvasnia, lakása falát Kossuth, Batthyány, Bem, Damjanich és Deák Ferenc portréi díszítik, lánya ebéd után tüzes magyar csárdásokat zongorázik, amit az apa – magyarul – „Éljen a haza!” felkiáltással nyugtáz, s arra kéri Saroltát: játssza el a *Szózatot* is. Amikor aztán nyelvismeret hiánya miatt a MÁV kötelékéből elbocsátott közeli rokona a csalódás miatt öngyilkos lett, Krnjetić magyar szimpátiája is elillan: most már „Nagy-Horvátországot élteti”, leányát Dragicának nevezi s a Kossuthé helyett a jogpárti politikus Eugen Kvaternik portréját helyezi szobája falára.

E parodisztikus részlet ellenpontjaként megjelenik a kor ideáltípusa is a regényben, a strossmayeri műveltségeszmény *européer* képviselője, az előkelő származású Narančić. Horvát nemzeti érzületéhez nem férhet kétség, egész habitusa, környezete viszont maradéktalanul az európai jelzővel illelhető. Az ideáit, világképét formáló tényezők spektruma igen széles, politikusok, szabadsághősök, gondolkodók, közgazdászok vonulnak fel jellemrajza kapcsán, akik között ott találjuk Strossmayer püspököt, a cseh történetíró Palackýt, Zrínyi Pétert, Frangepán Ferenc Kristófot, Ante Starčevićet, Franjo Račkit, Ivan Kukuljevićet, Garibaldit, Victor Hugót, Adam Mickiewiczet s a magyar Széchenyi Istvánt és Deák Ferencet is. Vagyis: a közös horvát–magyar múlt rebellis, Habsburg-ellenes alakjai kerülnek egymás mellé a horvát nemzettudat illírizmus kori formálóival, a közös szláv eszmények és a jugoszlavizmus egy-egy cseh, illetve horvát reprezentánsával, a strossmayeri idők történettudásával, a nagyhorvát idea szellemi atyjával, a jogpárti politikussal, az olasz szabadsághőssel s a 19. századi magyar szellemi élet két meghatározó képviselőjével.

A Gjalski-életmű magyarságképének kontextusában a fent vázoltak egyszerre kötődést és tagadást kifejező megnyilvánulásként hatnak, ami az író mindmáig legnagyobb művére, a *Pod starim krovovima* (Ódon tetők alatt) c. elbeszéléskötetére irányítja a figyelmet.

Arra a műre, amelynek életanyaga egyetlen személy, Komel Battorych alakja körül szerveződik művészi korrajzzá, hiteles történelmi vallomássá. Mindaz, amit az író róla s a vele kapcsolatos történetekről, barátairól, életviteléről, személyiségéről, morális tartásáról, majd élettragédiájáról elmond, nemcsak történelmi látletet, hanem egyszersmind a jövőnek szóló erkölcsi üzenet. Battorych pedáns küllemével, klasszikus műveltségével (emlékezetből idézi Horatius, Vergilius és Ovidius műveit, latinul társalog, ha kell), az illírismus előtti kor szokásaihoz, az ősi alkotmányhoz való ragaszkodásával, közéleti tisztességével és korrektségével „Szent István király koronájának minden országában s a szövetséges királyságokban híressé lett”, akit országgyűlési szereplése kapcsán egy tisztelője – latin nyelvű ódában – ekképpen köszöntött: „*Lumen duarum patriarum, Illiriae filius, adoptivus Pannoniae*”. S most már ide is írhatjuk: a *croatohungarus* tudat szimbolikussá emelt megtestesítője volt, aki szeretett szülőháza, a „*curia nobilitatis Brezovitzae*” ablakaiból élete alkonyáig ezzel a bölcs életszemlélettel tekintett a horvát–magyar együttélés örökségét ha még nem is maradéktalanul tagadó, de mind jobban negligáló kiegyezés utáni világra: „Adja Isten, hogy ismét tudhassák majd az emberek, mi a barátság, mi az őszinte érzés, hogy újra lelkesedhessenek a magasabb célokért, és ne csak minduntalan a hatalom és a dicsőség után kapkodjanak. Adja Isten: olyanok legyenek, akik képesek a másikért áldozatot hozni. Mi ilyenek voltunk, s ez alól ritkán volt kivétel, s nekünk igenis jobb volt, mint a mai haszonlesőknek” ...

Míg Gjalski a politikai pálfordulások útját járva, olykor ellentmondásokkal vallotta meg a magyarsághoz való viszonyát, addig a horvát naturalizmus képviselőjeként ismert Eugen Kumičić következetes jogpárti politikai elkötelezettséggel, de szigorú tárgyyszerűséggel alkotta meg regényeit, s ez az objektivitás történelmi opuszainak fejezeteiben különösképpen érvényesült. Ha a horvát–magyar viszony kérdésköre felől tekintünk a vonatkozó művekre (*Urota zrinjsko-frankopanska* = A Zrínyi-Frangepán összeesküvés, *Kraljica Lepa* = Lepa királyné), s valamely vitára serkentő passzusra lelünk, az is egyfajta tárgyalgossággal következménye: kora horvát történetírásának eredményeit használva, azok mára tévesnek bizonyult megállapításait ő még nem vitathatta. Innen van, hogy a Khuen-Héderváry rezsim félidejében (1892–93) napvilágot látott *Urota* lapjain a 17. századi magyar–horvát történelmi tragédia: Zrínyi Péter, Frangepán Ferenc Kristóf és Nádasdy Ferenc Habsburg-ellenes szervezkedés miatti kivégzésének bemutatása akár demonstratív magyarpártiságnak is minősülhet. Az pedig – a regényt elolvasva – mindenki számára evidencia, hogy benne a *croatohungarus* tudat történelmi távlatú művészi manifestumáról van szó. A főhősök kellő mítoszi aurával történő alakrajzában a nemzeti idea és a közös horvát–magyar Habsburg-ellenesség perszónifikációjával szembesülünk, a regény utolsó fejezeteiben pedig a Thököly és a Rákóczi-szabadságharc eseményeinek, az „eperjesi hóhér”, Caraffa generális felső magyarországi rémtetteinek, a Munkács várát védő Zrínyi Ilona hősi helytállásának, s a horvátokat is harcba hívó II. Rákóczi Ferenc mozgalmának felidézésével a horvát–magyar történelmi sorsazonosság tényei sorakoznak fel. II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának alábbi interpretációja – 1892–93-ban – olyan szépírói állásfoglalás, amely messze áll a horvát szellemi élet számos akkori képviselőjének, jobbára negatív magyarságképétől, utolsó mondata pedig az 1848-as magyar forradalomra történő, alig rejtett alludálás. Az „üszkös romok” alatt „izzó parázs” szimbóluma a kuruc mozgalmak és 1848 elválaszthatatlan voltának sejtetése: „Rákóczi sokáig háborúzott, ke-

zében tartott minden hatalmat, 1707-ben pedig, az ónodi országgyűlésen megfosztotta a magyar tróntól a Habsburgokat. I. Lipót az esemény előtt két évvel, valójában a trónja el-
leni legnagyobb felkelés idején elhalálozott. Fia, I. József egyre másra küldte seregeit Ma-
gyarországra. Rákóczi így nem tudott sokáig védekezni: az ország kifosztva, pusztasággá
téve, a nép mezítelen volt és éhezett. Az 1711-es szatmári béke után Rákóczi három évet
Párizsban töltött az udvarnál, azután Törökországba ment a szultánnal tárgyalni, miként
lehetne megtámadni újból Ausztriát. Rodostóban halt meg, nem messze Konstantiná-
polytól 1735-ben. „Egész Magyarországon szörnyű csend honolt, ám a hatalmas üszkös
romok hamuja alatt izzott a parázs...” (A kiemelés tőlünk. L. I.)

*

A *croatohungarus tudat* témavariációinak e kurta vázlatát Krleža szavaival exponál-
tuk, indokolt tehát – az időrend is megkívánja – a variációk zárlatában is a 20. századi
horvát mester gondolataiból építkezni. Korántsem a teljesség illúziójával és igényével per-
sze, csupán az életmű leginkább kínálkozó szegmentumára támaszkodva. Természetesen
a horvát nemzettudat 20. századi alakulástörténetében oly meghatározó szerepet játszó
verskötetről, a *Petrica Kerempuh balladairól* (*Balade Petrice Kerempuha*) van szó.

Az 1936-ban Ljubljánában megjelent verseskötet nemcsak nyelviségeivel, történelem-
szemléletével s -idézésével is a teljes lírai oeuvre fölé emelkedik. Harmadik dimenziója-
ként az Ady-líra recepcióját említhetjük.

A *kaj* dialektusban írott verses kompozíció korántsem regionalizmus, ellenkezőleg:
a nemzettudat nyelvi integrációjaként értelmezhető és értelmezendő. Tiltakozás volt ez
a nyelvi expanzió formájában is megjelenő nagyszerb hegemonizmus és a jugoszlavizmus
ellen, közreadása a horvát nemzettudatot építő cselekedet. Mindez a horvát történelem
kontextusában megjelenítve. S ezzel talán sejtettük is: nem versek egymásmellettiségéről
van szó egy kötetben, a textusok szigorú kompozíciós elvek belső rendje szerint szerve-
ződnek egységgé, amelyben fontos erezet a közös horvát–magyar múlt. Meggyőződéssel
állítjuk: ebben viszont meghatározó szerep jut az Ady-líra kreatív recepciójának, a kötet
e befogadás és a két Ady-tanulmány (*Petőfi i Ady, dva barjaka madžarske knjige* = Petőfi
és Ady, a magyar irodalom két lobogója, *Madžarski lirik Andrija Ady* = Ady Endre a ma-
gyar lírikus) megírása nélkül halványabb Krleža-opusz lenne. Ady motívum- és képvilágá-
nak, szókincsének recepciójáról máshol már értekeztünk (*Studia Slavica Hung.* 48/1–3
(2003) 167–180.), ezúttal a *croatohungarus tudat* krležai értelmezésére irányul figyel-
münk.

Ez a monumentális történelmi vízió, történelmi színpad, amelynek előterében a 16.
századi Közép-Európa, benne Horvát- és Magyarország parasztháborúinak véres epizód-
jai, majd a két parasztkirály, Dózsa és Gubec Máté tüzes trónjának lángnyelvei csapnak
a magasba – jelezve, hogy a Dráva mentén, a folyó innenső és túlsópartján, ezen a „törökelle-
nes történelmi stratégiai bázison” évszázadok óta „ugyanaz a színjáték” zajlott, s amelynek
szereplői árulók és elárultak, vesztese a táj pórnépe, a horvát s a pannóniai jobbágy-
paraszt. A kötet panoptikumszerű záróversében (*Planetárium*) a költő Krleža történelmi
szemlét tart, amelyben „törökök, kurdok, velencések, // ... himpellérek, trompétások, //
dobosok, rongyos gatyások, // lutheránok és osztrákok, // ... Anjouk és Habsburgok, //
serenessimusok, gaz latrok, // Przemysliek és Korvinok, // tiroliai” vonulnak fel, s „fegy-
veres álarcosok, // kiegyezéskori muzsikások, // zugbánok és batyus jövevények, // el-

náspángolói a pór ülepének”, de mellettük – tragikus főalakokként – a barokk kori teológus és szibériai száműzetés poklát megjáró jezsuita, Juraj Križanić, a nagyhorvát idea politikusa, Ante Starčević majd Frano Supilo, a délszláv egyesülés egykori híve majd egyik első vesztese is például, aki még az idea megvalósítása előtt rádöbbsent annak nemzeti önállóságot veszélyeztető voltára. S hogy a *croatohungarus* múlt példái se hiányozzanak, emlékezzünk az alábbiakra is. A horvát nemzeti história ellentmondásokkal, végzetes küzdelmekkel, szembeállításokkal, tévedésekkel és tragédiákkal teli fejezetei is megelevenednek a vers strófáiban, s megjelennek a hősök is, akik között a két nemzet mártírjai (Zrínyi Péter, Frangepán Ferenc Kristóf) éppúgy jelen vannak, miként az árulók (a Bécsben „flangérozó” „Jellasich bán”, s „Gaj úr”, vagy a „Ferenc Jóska ordréjára esküvők”). S lehet-e beszédesebb bizonyysága a *croatohungarus tudat* motivációs szerepének a műben, mint az, hogy a történelmi múltnak ez a Dráva mentét, Zagorjét, tágabban Pannóniát át-fogó, már-már bruegheli rajzolatú képe – a *lingua croatica kaj* variánsának nyelvi-zenei hangszerelésében – megannyi, az Ady-líra recepcióját dokumentáló kép, motívum, ritmikai alakzat foglalata is...

Annak ma külön is örülnünk kell, hogy a méltán Bethlen Gábor-díjas Nedjeljko Fabrio nagy sikerű Fiume-trilógiájából már két kötet (*Vježbanje života*, *Berenikina kosa*) olvasható Csordás Gábor avatott tolmácsolásában magyarul *Város az Adrián* illetve *Bereniké fűrtje* címmel. E remekművek lapjain egy geográfiai és történelmi kontextusban jelenik meg – modern hangszerelésben – az oly sokszor megénekelt közös horvát–magyar múlt...

JOSIP SEVER

Szentimentális produkció

*amikor a költőnek saját arcával
labdázni – nincs kedve
új érzékeket bocsát forgalomba
akárha pénzt verne
és egyedül úszik
a tavasz felé.*

*de a tavasznak se híre, se hamva
csak a tenger, harap és morajlik
és a nyár aranyából felépített város néha
kísértetiesen megcsillan a vér áramaiban.*

*a költő átadja magát fájdalmának
éhség és szomjúság körös-körül
az életből száműzve
bevonul a legendákba
és a szóbeszédbe.*

FENYVESI OTTÓ fordítása

DANIJEL DRAGOJEVIĆ

Esernyő alatt

*Talán mégse kellett volna elindulni.
Mindjárt sötét lesz, villám cikázik, a cipőnk átázik.
És felébred bennünk az otthon melege utáni vágy,
Tehetlenségünk és halandóságunk biztos tudata
A záporozó cseppek alatt.
Várhattunk volna.
Mások békésen szunnyadnak, mi meg
Az esernyő nyelét szorongatjuk,
Keménységtől összetörik szobánk.
Sohasem voltunk ilyen közel egymáshoz, mint most,
A fekete vászon oltalma alatt.
Sohasem voltunk ilyen egyszerűek és meghittek:
Két csupasz ág az éjszakában.
Vajon hol van most az építőkedv, a büszkeség,
A test önkívülete? Félszeg gesztusaink?
Lehet, hogy a mag már megfogant a barázdában?
És léteznek számunkra is halálon túli
Szép gondolatok a derengő ablakfényben;
Ez a víz elmossa talpunk alól a földet,
Nem engedi, hogy tekintetünket felemeljük,
És minden nedves, még a két mozgó test között
Az üresség járatai is.
Valahol egy kutya csontot rág,
Miközben a szerető tükröt igyekszik tartani

A kifeszített vászon alatt,
Nincs kétségbeesés, nincs jövőbe vetett hit,
És nincsenek képek, gondolatok
Amelyekben megkapaszkodhatnánk –
Most nincs porhintés.*

*Itt minden egyszerű és közönséges.
Az eső csak esik, a gödrök megtelnek,
Sötétséget hoz a szél,
Mi pedig lassan eltűnünk.*

FENYVESI OTTÓ fordítása

IVO REŽEK: LÁNY (1925)

ARSEN DEDIĆ

Hazafias költemény

*Nem tudok Moszkvában verset írni,
a behavazott emeleti szobában, hajnalban,
kipakolt bőröndök között.
A szobalány úgy becéz, mint az anyám
miközben csencselünk:
egy kis nejlont és csokoládét.
Nem tudok verset írni,
az üres papírra ránézni,
nem tudok ceruzát fogni.
Ég alattam az ágy.
Franciaországban zavar
az átmeneti érzés és a táj némasága.
A gondolataim önkényesek,
szókészletem szakadozik –
mintha a levegőnek beszélnék.
Akár a falnak ütköző madarak,
fej nélkül visszapattannak
mással- és magánhangzóim,
dalmát dialektusom.
Szemem meg sem rebben
a Rajna zuhatagainál.
Semmit nem jelent nekem
a közelben lévő bolond falu,
a hajókázás azon az északi folyón.
Semmit nem jelentenek
a kísértetek, a kertitörpék,
a császári borospincék.
Nem tud megatni Wagner zenéje,
és a kései barokk.
Nincs dal Párizsban;
a menekült kormány is széthullott.
Magam maradok a salzburgi alkonyatban,*

a Glockenspiel kávéház teraszán,
Mozart sötét szobrát bámulom,
a teknőclevest és a sört.
Milyen élet ez;
nem tudok dalra fakadni a brüsszeli esőben,
az Innsbruck feletti hegyekben
és az asszony karjaiban, kinek
szerelmi játékát nem ismerem.
Pénzbeváltás, szuvenírek, ehetetlen ételek,
képeslapok, arany Prága –
magányom különböző formái,
beteges vonzalmam irántad, szegény származásom
balsorsa és reménye kísért,
s mégsem születhet vers.
Mert nekem egy lepusztult vasútállomás kell
Perković és Šibenik között, tikkasztó
hőségbe, aranyba és kőbe csomagolva.
Szükségem van a júniusi
zágrábi égszínkének esőre,
az autómra, a cigarettáimra és a pálinkára
valamint az Adria mozira –,
hoggy egyenesbe jöjjenek.
A manzárdban egy zongora és a tested.
A lábamnál a tenger hullámozzon,
a rózsaszín konyha mélyén anyám szavai
„hála Istennek, megérkeztetek”,
a Slobodna Dalmácija napilap
valamint a pénztárcában lévő fénykép –
szükséges ahhoz, hogy mondjak valamit,
hogy a bizonytalanságban letisztuljanak
érzéseim, hogy megnyugodjak.
Hogy rendet rakjak lelkemben
és megírjak egy költeményt.

FENYVESI OTTÓ fordítása

MIRKO KOVAČ

Összeesküvők

Ő belépett a szobába és azonnal levette a cipőjét. Azt állította, megmútítotték a sérvét. A sebe még nem hegedt be. Azt mondta, feltűri a nadrágszárát, amikor a sáros külvárosban császkál. Egy műanyag zacskóban cipeli a kajamaradványokat, amit a kutyák elé dob. A Városi Kórház mögött leggyakrabban az esti órákban jár. Félelem és reszketés tölti el a tető fölött nyikorgó öreg, lehántott akác miatt. Ő gyakran tépi a haját a tükör előtt, vadássza az elvált férjjel élő asszony körül kódorgó gondolatait. A Nő panaszkodik a saját sorsára, tagadja Istent, mert ha volna, megkímélné a szenvedésektől. Közelebb jutott e nőcskéhez, egészen közel került hozzá. A Nő vigaszra lelt benne, Ő pedig szeretőre talált benne. És minden egyes alkalommal ugyanaz a kép ismétlődik: meztelenül várja az ágyban, a tálcán az asztalon két kupica pálinka. A Nő vetkőzik, és óvatosan hajtja össze a gönceit a széktámlán. A férjét egy barátja látogatja meg, aki mindig lábujjhegyen jár, amikor a ház felé tart. Ez a sapkakészítő, és gyakran jár Adán. Egy külön, aki csak akkor szereti a nőket, amikor havi virágzásuk van. Átlátszó és csúnya masszából gyúrták össze. Barátja divatcipész, szoknyapecér és egy tökkelütött. Gazemberek mind. Összeköttetésben állnak az üveggel is; az ő boltjában orgiáznak. Vérrel kenik be magukat, s úgy viselkednek, mintha sátánista összejövetele lennének. Szeánszaik gyakori vendége egy fiatal pap; neki rendre megkorbácsolják a valagát. A reverenda zsákként szolgál, amelyben belebújtatnak egy tizenhat éves kisfiút, gyógyítgatják a pattanásait és kenegetik az orcáját. Vajon ez nem a palást megbecstelenítése, az aszketizmus jelképének sarkított álláspontra történő lealacsonyítása? A sapkás az elvált barátjához viszi e rohadékokat. Mindegyikük gazdag és spórolós, de pazarló a vágyak kielégítésében. Kihasználják mások gyengeségeit, szerencsétlenségét és a lelki hangulatokat, a világot a saját csapdájukba csalják. A sapkás visszaél a szegénységgel és a házassági szerencsétlenséggel, az asszonynak szoknyákat vásárol, parázna jelzőkkel illeti, csakhogy megszimatolhassa a rózsakelyhét. Ő tenni szeretne valamit e banda ellen, de abban hisz, hogy ez egy nagyobb méretű összeesküvés, talán valami fekete mágias ágazat, amelyet néhány mesteremberből és kisbirtokosból álló csoport vezet. Ezért is eteti a kutyákat, most már egy egész falkát. Újabb kóbor kutyák érkeznek, széttépik a csendet etetőjük parancsát követve. Ez a hadserege az összeesküvők elleni harcban. Amióta mozgósította a falkát, lankadt a kedve a szeretője iránt. Azt az időt, amit vele az ágyban töltött, most a csaholás hallgatására cserélte fel. Férfiként

halott, a szerelmi erők kivesztek belőle, minden oly gyorsan lehanyatlott. Egyre távolabb kerül a világtól és egyre közelebb a holtakhoz. Sokszor hallja az öreg lefejtett akác kísérteties nyikorgását. Azt hiszi, megszabadul a gondoktól, ha kivágja, kitépi gyökerestől. A kóbor kutyák közül az egyik, a fekete, barna foltokkal a fején, lecsüngő fülekkel, kiválik a falkából, megáll a viskója előtt, nyüsszít, hogy nyissák ki az ajtót, arra vágyik, legyenek együtt akkor, amikor rájuk támadnak az összeesküvők. Ám még ez a kutya is becsapja, ami újabb csalódás a sok szerencsétlenség közt, egy ismeretlen ember mellé szegődik. Ő ekkor bezárkózik, elhatárolódik az emberektől és az állatoktól is. Az elvált férjet elviszi a mentő. A feleséggel a házbontásról beszél; a nő átmegy a sapkáshoz. Alighogy kilép a me-redeken kikövezett utcára egy divatcipész lábbelijében, hegyes tűsarka belefúródik a kövek közti részbe. Házukba egy virágáros költözik, több mint valószínű, hogy ugyanannak a testvériségnek a tagja. Erős ember, izzó világos szemekkel, aki a fiatal fiúk után epekedik. A boltja forgalmas helyen van; korán megy el, későn tér vissza. Tizenhárom éves kislánya egész napokat tölt egyedül. Úgy szortírozza a rózsákat, mint aki játszik, ugrókötelezik, fésülködik, lengeti hosszú haját, szoknyákat cserél, bikinit vesz fel; a mellei épphogy sejlenek. Szemei, akárcsak az apjáiéi, világosak, átlátszóak és nagyok. Állandóan mozgásban van, vonzó; biciklizve igazi kis zabolátlan szörnyecske. Az anya két éves korában elhagyta; többé soha nem jelentkezett. A kis ördög a gondolataiba férkőzik. Meglátogatja egy tizenhat éves, magas és pattanásos fiút. A fényes napon csókolóznak, pucérkodnak a gumikádban az udvaron. Felkorbácsolják a vágyait és nyugtalanítják. Ő így közeledik hozzájuk, az orgia titkos résztvevőjévé válik. Ez a kör állandóan tágul, megosztja, és Ő megkésztetve jár-ke-l a világban: egyik oldala aszketikus, a másik szétszóró. Gondolata hajlamos a békére, akarata viszont a pusztításra. Bevallja a kapcsolatát a kislánnyal. A virágüzlet az alvilági alakok találkozóhelye. Az élete változik; ugyanaz az ember, aki menekült a világtól, most az ölelésébe szalad. Kapcsolatba lép a cipésszel, cipőt vesz a kislánynak, megkapja a havi virágzását. Elmegy a paphoz, ahol végighallgatja a Félelmetes ítéletről, mint a bűn eszkatológikus apokalipsziséről szóló prédikációt. Minden elítélhető és minden megváltható, az emberiség megosztott marad a boldogság és a kín között. A prédikáció Máté szavaival ér véget: *semmi sincs elrejtve, ami nem lesz feltárva, nincs olyan titok, ami nem derülne ki!* Az üvegeshez bevisz egy antik tükröt – rozszant kunyhójának egyedüli értékes darabját – javításra. Kimegy, mozog, homályos régi szenvedélyeket támaszt fel; elfogadja a virágáros meghívását, aki közli vele, a kislány terhes lett. Érzi, nem menekülhet, a szektához való tartozása nem elégíti ki. A lefejtett fa nyikorgása ismét hallható. Gondolatai összegabalyodtak, élete lejtőre sodorta. A banda tagjai rá akarják venni, hogy végezzen magával.

„Kutya legyenek, ha hazudok. Mindez igaz” mondta Ő. „Mit tegyek, ha valaki az ajtómon kopog? Ha felsír a gyerekek?”

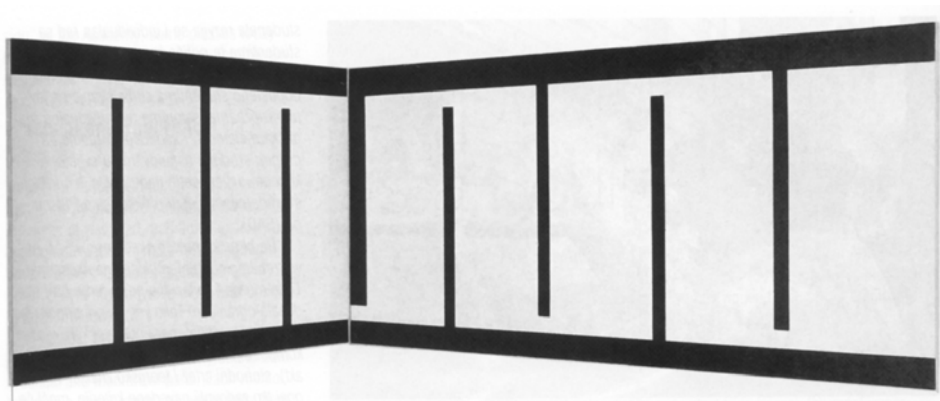

„Ne félj az újszülöttől”, válaszoltam. „Szedd össze magad és újulj meg benne. Találj önmagadra az újszülöttben. Keresztelje meg az a megkorbácsolt pap. A gyerekek lépjen úgy a világba, ahogyan kell. Bűnösen, s nem tisztán és érintetlenül.”

„Én is erre gondoltam”, fűzte hozzá Ő. „Mi az ember bűn nélkül?”

Megköszönte és elbúcsúzott tőlem. Úgy távozott, hogy nem is hallottam a lépteit a lépcsőkön. Alighogy megfordítottam a kulcsot a zárban, kopogott az ajtómon. Elfelejtette a cipőit. Elvette és felhúzta őket. Lépteinek nyomai ott maradtak a lépcsőkön. Furcsa dolog: ezek a nyomok mind a mai napig láthatók. A történet igaz, de nem tanít semmire. Az, hogy elfelejtette a cipőket, semmit sem jelent, még annak a zárándokútnak a szimbolikáját sem jelenti, amit a szülészetig akart végigjárni.

ORCSIK ROLAND fordítása

JULIJE KNIFER: MEANDER A SAROKBAN (1974)

IVAN ROGIĆ NEHAJEV

Vukovári posztumusz 92

Állok a katonai szemöldökök célkeresztjében (én: vukovár) a gazdátlan emlékeztetőtől megtámogatva. Onnan letről, a duna felől könnyek csörgedeznek, gyöngédebbek a leukémiánál. Olyan sok a zöld. Olyan sok a vörös. A hajszálerekből és a foszforból elüldözött nők hangja szivárog, egy mondókát gyakorolnak: mindig szeretni foglak, és közben gyönyörű lábukat próbálják szandáljukba és a matrac alá rejteni. A könnyörületesség bádogdobozai. Onnan föntől a magány nyomul, olyan sima, mint az ágyú csöve, előtte a sztyeppét kémlelte. Olyan sok a kék. Olyan sok a sárga. Az összezúzott testek között feltűnik néhány ház és utca, előmáznak a cirill betűs romok alól, építőiket keresik. S akkor a kiszáradt szájból kiszalad egy név, mint egy életmentő aszpirintabletta, és az atlanti óceán fölött becsomagolt mennyország ellenében elsül, felrobban. Csak azt hallani: vukovár, és látni egy érzéstelenítés nélkül levágott kezét a padinska skela-i pszichiátrián. Azt hallani: vukovár, és egy vesét látunk aknával fasírozva a hilandárba vezető úton. Azt hallani: vukovár, és egy csontörés-gyűjteményt látni a testvériség történetének délkeleti büntetőjogi dossziéi között. Azt hallani: vukovár, és egy niši zálogházat látunk, ahol közszemlére van téve minden, amivel a száműzetést kiérdemelték. Azt hallani: semmi, és láthatunk egy besózott emberfejet, amellyel a stara pazovai futballisták tizenegyeseket lőnek vasárnaponként pálinkázgatás közben.

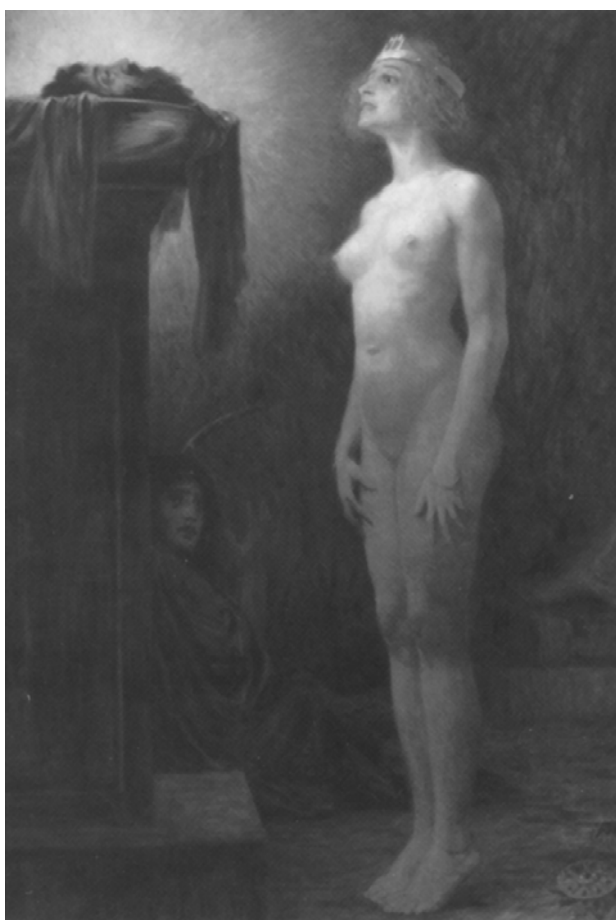
Állok (én: vukovár) az új csempészútvonalak és a járókelők szorításában. Az égbolt tegnap selyembe öltözve földre szállt és a könyvelők vállára és ágyára telepedett az atlanti-óceánnál. Az aranyba öltözött manökenek eleganciáját tanulmányozva, gyakran elfeledkezem a felhőkről, és az esők is meddők. A messzi rózsakertek helyén ecetfák üvegeznek a hiányzók nevével. Boldog asszonyokról álmodom. Elérzékenyülve, mint egy szentkép, lemosom csípőjükről a bőrt és belüket. Eltűnők könnyeik között. A test nélküli nevek között olyan szűkös a hely. Ezért tanulom a mássalhangzók megfékezésének fortélyait. De a fegyver, amivel felosztják horvátországot a sztyeppére és a többi részre, ugyanazzal a gyöngédséggel álmodik rólam, mint a lőszerutánpótlás. Viszonzásként, segíték neki horvátországot két kezes pisztolyként lerajzolni kék V betűvel, a nevemből a célkeresztben. Abban a néhány hónapig tartó utcában túl sok konzerválódott benem a sásba és kukoricába csomagolt kényszerű bátorságból, azzal az egyetlen engedménnyel, hogy örökre számúzhatnak az isteni gyerekkorból. Az én szám-

űzetésem sokkal teljesebb, annál a világosságnál, ami akkor keletkezett, amikor a felvilágosultak összeillesztik az összeilleszthetlent.

Állok horvátországban (én: vukovár), ahol az isten nem más, pusztán a legnagyobb adós neve.

FENYVESI OTTÓ fordítása

BELA ČIKOŠ SESIJA: SALOME (1905)

PAVAO PAVLIČIĆ

*Ivan Radak levele,
melyet Észak-Itáliából küldött barátjának
városukba*

Kedves barátom! El sem mondható, mekkora erőfeszítést követel tőlem e levél megírása. Minden szónál megtorpanok, gyötrődöm, latolgatok minden egyes kifejezést, mint aki értékes dolog eladásáról határozott, végül mégis nehezen szánja rá magát. Nem mintha kutatnom kellene a megfelelő téma vagy hangnem után, hogy fel tudjam idézni régi levélváltásaink hangulatát, annak ellenére, hogy már régóta nem állunk kapcsolatban egymással. Nem, ugyanolyan közel állsz hozzám, mint annakidején. Ennél jóval bonyolultabb okokkal szolgálhatok, melyekre nagyon nehéz magyarázatot találni. De először is elnézést kell kérnem e levél miatt, mert olyan, amilyen, majd nem marad más hátra, mint hogy megvilágítsam az okokat és bizonyítsam meglétüket. Csodás, hihetetlen és kínzó okok ezek, miattuk oly nehéz tollat ragadnom és írnom neked. Mindenesetre biztos vagyok benne, hogy megértesz, de legalábbis mindent megteszel ennek érdekében.

Indulásom előtt sok szó esett már arról, miért is megyek Itáliába, ezért a továbbiakban nem térek ki erre. Kihagyom e kisvárosba való megérkezésem történetét (a város egyébként sok mindenben hasonlít a miénkre), elhagyom azokat az eseményeket, melyek kevésbé fontosak, mint amit most el akarok mondani neked. Nem írok most érzéseim többségéről sem, vagy arról, milyen válságban voltam, míg fel nem találtam magam, s nyugalomra nem leltem, annak ellenére, hogy szívesen mondanék neked pár szót erről is.

Bizonyára megérted, legnagyobb nehézséget a nyelv okozta. Nem mintha nehezen tanultam volna, de tökéletes nyelvtudás híján az embernek folyton az az érzése támad, hogy nem szótári értelemben használják a szavakat. Ez aggodással tölt el, ami vagy ösztönöz vagy elnémít és annyira megtör, hogy haza menekülsz. Ráadásul hivatásom gyakorlásának elengedhetetlen feltétele a nyelvtudás. Ezért abban a kis nyomdában, ahol szerencsére gyorsan munkára leltem, először kiegészítőként dolgoztam és folyamatosan tanultam. Azonban hamarosan elértem kitűzött célomat, és úgy bántam a nyelvvel, mintha az anyanyelvem lenne (már amennyire ez lehetséges); ettől azt vártam, hogy eltűnnek az idegeneknek nehéz-

seget okozó megértési korlátok. Ám amikor kezdetét vette az, amiről be akarok neked számolni, még nem voltam ezen a szinten. Főként ezért történhetek meg velem az alábbiak.

Akkoriban ismerkedtem meg egy nyugállományba vonult történésszel, De Vitis professzorral, aki már tíz éve él ebben a városban, kutatva valami újhitű gyülekezet, reformista szekta tevékenységét, melynek tagjai évszázadokkal ezelőtt egy templomocska pincéjében gyűltek össze, ami ma már romosan áll dombja tetején a ciprusok között. A professzor alacsony, őszes ember volt, hátrafésült hajjal, horgas orral, nagy hassal, vékony lábakkal. Estefelé szoktunk találkozni egy platán alatt, a főtéri kávézó kerek asztalkájánál. A nap a szemközti házak mögött nyugodott le, amitől ezek az épületek a kolostori nyomdák századeleji könyvekben található város-sziluettjeire hasonlítottak. A terecske csaknem teljesen kihalt már, mi pedig a történelemről meg arról a bizonyos szektáról beszélgettünk, miközben lassan leszállt az alkony, hogy még elevenebbé és meg-hittebbé varázsolja beszélgetésünket.

Végül szabadidőmben csatlakoztam De Vitis kutatásához, s mikor beavatást nyertem a titkok többségébe, ezek számomra mindennél fontosabbá váltak. Egy kérdés különösen foglalkoztatta De Vitist, melyről izgatottan, hosszasan és haddarva beszélt, ilyenkor erősen gesztikulált, annak ellenére, hogy jó nevelésben részesült.

Ugyanis e réges-rég feloszlott protestáns gyülekezet után fennmaradt szövegekben, melyeket régi ládákban leltünk meg (el kell árulnom neked valamit ezekről a ládáról: durván faragott fából készültek, különös szag áradt belőlük, mely a szétzilált és izgatott kornak, ugyanakkor a szekta mély nyugalmanak és meggyőződésének, az egyetlen Istenben való hitnek tiszta lehelete volt), szóval e ládából előkotort szövegekben itt-ott megmagyarázhatatlan, apró nyelvi hibák tűntek fel, amelyeket nem lehetett sem tudatlansággal, sem a latin helyesírás tökéletlenségével, sem mással igazolni. A hibák minden különösebb indok nélkül bukkantak fel, ugyanakkor úgy tűnt, valamilyen rendszerbe szerveződnek, tehát nem véletlenül kerültek oda. Ez mindkettőnköt zavarba hozott, de mégsem tudtuk meglegelni a megoldást, annak ellenére, hogy ez lassacskán a legfőbb, tulajdonképpen egyetlen foglalatosságunkká vált. Mikor De Vitis professzor meghalt, én folytattam az iratok vizsgálatát, mert időközben tökéletesítettem latin nyelvtudásomat, és megismerkedtem az iratok őrzőivel is.

Nem igazán tudom, a kriptográfiáról és a rejtjelezésről szerzett tudásomat hogyan hoztam összefüggésbe a szekta irataiban található hibákkal. Ez az ötlet valahogy befészkelte magát gondolataimba, és bizonyos sikerek szintén arra ösztönöztek, hogy folytassam a megkezdett utat, melyen korábban eltévedtem. Túlon túl bonyolult lenne a teljes folyamatot bemutatni, ezért csak a végeredményt osztom meg veled: rájöttem, hogy ezek a protestánsok egy egészen sajátos, titkos nyelven érintkeztek, melyhez hasonlót tudtommal sem előttük, sem

utánuk nem alkotott senki. Ez tulajdonképpen megfelel az egyszerű latin vagy olasz nyelvnek, csakhogy itt a szavak egészen más jelentést hordoznak, mint egyébként, vagyis teljesen szabályosan és értelmesen beszélhetünk hétköznapi nyelven úgy, hogy ugyanakkor a szavak logikusan beleilleszkedjenek egy másik, szintén érthető, teljesen új nyelv rendszerébe. Így például a *víz* szó jelenthet *menni*-t is (azzal a megkötéssel, hogy a hétköznapi nyelv deklinációja a titkosban konjugációként szolgál), a *könyv álmodni*-t, és a *tenger nézni*-t. Mindez nagyszerűen funkcionál, minden kombináció elképzelhető. A latin, illetve az olasz nyelvvel párhuzamosan egy másik, eltérő jelentést hordozó nyelv is létezik. Így foglathatnak magukba az egyszerű imák és legendák eretnek tanokat és harcra való buzdítást is. Csakhogy néha bizonyos hibákat el kell követni az egyik vagy a másik nyelv javára, de hogy melyikére, az a beszélőre vagy az íróra van bízva. A protestánsok, szerencsémre vagy hát éppen szerencsétlenségemre, szívesebben követtek el hibákat a közönséges latin vagy az olasz nyelv rovására. Minderről a legtöbbet a szekta Nagymesterének, Johannes de Ragusának különös és kétértelmű (hétköznapi nyelven írott) műveiből tudhattam meg, aki e titkos gyülekezet valamiféle krónikása lehetett. Segítségemre volt továbbá gyengécske olasz nyelvtudásom (erről korábban már szót ejtettem) és az ebből adódó nehézségek is.

Mondanom sem kell, mekkora érdeklődéssel olvastam azokat az iratokat (ugyanis azt a nyelvet gyorsan megtanultam), és mennyi örömet szerzet nekem tartalmuk megismerése. Ragyogó eszmékre, csodás stílusra és különösen érdekes adatokra leltem bennük. Délutánokat töltöttem a kövér füzetbe fűzött, gyűrött papírlapok fölött, csodálkoztam és ámulatba estem, idézeteket írtam ki, visszavisszatértem hozzájuk, újraolvastam az egészet, megfejtettem, s olykor titokban magammal vittem valamelyiket haza is, hogy éjszaka folytathassam az olvasást. Néhány hónapon keresztül ez teljesen lefoglalt, s miközben a szedők állványait ellenőrizgettem, vagy átfutottam a könyvnyomatokat, melyek kiadásában közreműködtem, csak a protestánsokra és irataikra tudtam gondolni.

Ám nem álltam meg ezen a ponton, minden egyre bonyolultabbá sűrűsödött, és itt érkezem el oda, amit tulajdonképpen el szeretnék mondani neked. Ugyanis a régi iratok vizsgálatából eredő tapasztalatot alkalmazni kezdtem arra is, amit a mindennapokban hallottam, olvastam vagy korrigáltam. Titkos módon olvastam újságot, a terek feliratait, szépirodalmat, tudományos szövegeket, és így figyeltem az emberek beszédét is. Rettenetes és hihetetlen dolgokat fedeztem fel. Észrevettem, hogy számos újsághír, de még a bor melletti csevegés is hihetetlen üzenetet rejt; hogy a könyvek és a sírfeliratok fenséges történelmi tanúságtételeket tartalmaznak, hogy a politikai szónoklatokban, kiáltványokban és dicsőítő énekekben regék vagy teológiai traktátusok bújnak meg. Mindez beszippantott, elvarázsolt, és kis híján végleg elvesztem. E titkos nyelven írott vagy mondott, eddig ismeretlen tudományos axiómák, életbölcsségek és jövődölések világában léteztem (némelyiket meg is fogadtam a magam számára). Hát fel tudod

fogni, mit jelent ez? Azt, hogy én vagyok az egyetlen (esetleg mégsem?), aki e titkok birtokában van, és csak rajtam múlik, hogy a köz javára fordítom-e? Mennyire gazdag és bölcs vagyok, hogy mennyire elveszett és zavarodott? Minden szó mögött, ami eljut hozzám valamilyen igazság vagy hazugság rejtőzködik, valamilyen bölcsesség vagy badarság, valamilyen nyilatkozat vagy szerelmi üzenet, amiről eddig még senki sem tudott. E roppant világban bolyongok, de remélem, nem lesz mindig így.

Talán már érted, milyen nehézséget okoz számomra az írás és a beszéd. Néha eltévedek, nem tudom, melyik világban is vagyok, de nem ez a legrosszabb, hiszen leginkább abban a másokban, a titkosban bolyongok. A legfájóbb az, hogy minden szó, amit kimondok, vagy leírok, számomra mást is jelent, egy új és ismeretlen világba vezet át, s magamról meg a mindenségről váratlan tudással szolgál. Átérezed már, mennyire szeretnék pontosan fogalmazni, hogy mekkora felelősség nyomaszt? Szerencse, hogy nem szavakkal gondolkodom, különben teljesen elveszett lennék, hiszen állandóan felfedeznék valamit, ami nyomasztana és sehogyan sem tudnám elhessegetni.

Azt hiszem, sikerült megértetnem, miért okoz nehézséget nekem az írás. Néha csak a kezeimmel szeretnék beszélni, csak tenni szeretném, nem mondani azt, amit gondolok. De tudom, ez teljességgel lehetetlen. Gyanítom, az lesz a válaszd, lám mégis viszonylag hosszú levelet sikerült írnom. Ez igaz, bár nem tudom, meddig leszek még ilyen állapotban. Nemrégiben ugyanis, visszatérve az iratokhoz, felfedeztem, hogy abban a titkos nyelvben ugyanúgy előfordulnak hibák. Egy harmadik nyelv létének lehetősége rémülettel töltött el, de csakhamar megnyílt előttem, s már meglehetősen jól olvasom. Ám mögötte újabb rejtőzik, és biztos vagyok benne, hogy ez nem az utolsó, ha egyáltalán valamikor vége szakad e folyamatnak.

Ítéld meg magad, milyen lehet számomra írni és beszélni. A világtól elvonultan élek, és ez azon ritka alkalmak közé tartozik, amikor szavakkal bibelődöm, gyötörnek engem és belém csimpaszkodnak. De ami a legrosszabb, mindebből semmit nem írhatok le, mert a második vagy a harmadik jelentés lejegyzésekor, újabbak és újabbak merülnek fel. Nehéz nekem, elmondhatatlanul nehéz, mert minden szó számomra ütest jelent (most már övön aluli ütest). Nehéz nekem, mert ha valakivel őszintén és maradéktalanul közölni akarok valamit, e nyelveket megbékélésre kell készítenem. Ez a legfontosabb. Mikor már összhangba hozom őket, mikor a különféle nyelveken már ugyanazt fejezem ki, akkor mondhatok valami fontosat. És még ha a gyanú folyton ott is motoszkál bennem, hogy nem értesz meg igazán, hogy nem vagy már a barátom, és nem érzel rá szavak nélkül arra a legfontosabbra, biztosítalak, ez a levél minden általam ismert nyelven feléd fordul, a szíved és a barátságunk felé.

TOMISLAV MARIJAN BILOSNIĆ

Balkán Blues

*Nem érdekel az absztrakt, se a biokémia,
se a félelem és a jövőmondás,
nem tudom, mit akarok, de tudom,
hogyan fogom elérni. Baltával.
A testvéreim mákot szüretelnek,
a lelkük olyan szellős, akár vitorlát is hajthatnának.
Versenyző típus vagyok, vágózó,
és nem engedem magam
cseszegetni, mert nem vagyok barom.
A földön élek, a felhők között
összetöröm magam.*

FENYVESI OTTÓ fordítása

LUKÁCS ISTVÁN

Szegényhorvátköltő szegényemberversei

ANTUN BRANKO ŠIMIĆ (1898–1925)

Antun Branko Šimić horvát expresszionista költő életművének és szegényember-verseinek bemutatását akár a mostani József Attila-évforduló is indokolhatná. Bár tanulmányomban nem kívánok külön foglalkozni a két költő közötti nagyon is nyilvánvaló szegényember-párhuzamokkal, érdemes emlékeztetni Fried István dolgozatára, amelyben kíséreltet tesz József Attila kelet-közép-európai helyének kijelölésére.¹ Fried értékelése szerint nem szabad közvetlen összefüggést keresni a viszonylag korainak tekinthető szegényember-versek és a később keletkezett, „villonizmustól” átitatott balladák között. József Attila szegényember-versei inkább Erdélyi József népies költészetének vívmányait „gyümmöcsöztetik”, s közvetlenül is összefüggésbe hozhatók a századelő óta fokozatosan és látványosan kibontakozó, Bartók és Kodály munkásságához köthető népdalgyűjtői munka eredményeivel, továbbá Ady kései kurucverseivel. Fried István úgy véli, hogy Ady kurucversei „...népi szemléletükkel, enyhe archaizálásukkal, párbeszédese megoldásaikkal késztették elő a József Attila-i szegényember-versek előtt az utat.”² A téma szempontjából mindenképpen figyelemre méltó – s ezt Fried is szóba hozza – Bori Imre vélekedése, aki szerint a költő szegényember-versei nem tartoznak a hagyományos népiesség körébe, hanem az expresszionista és konstruktivista esztétikából levezethető egyfajta „expresszionista tragédiák”. A József Attila-versek „poétikai környezetének” vizsgálata önmagában is megerősítheti Bori igazát, de érdekes adalékul szolgálhatnak – mint látni fogjuk – Antun Branko Šimić szegényember-versei is, hiszen teljes mértékben Bori Imre nézetét támasztják alá.

Az 1898-ban a hercegovinai Drinovciban született Antun Branko Šimić neve ma egyet jelent a horvát expresszionizmussal. A korán elhagyott szülőföld élménye mély nyomokat hagyott költészetében. Középiskolai tanulmányait a Široki Brijeg-i ferenceseknél kezdte el, majd pedig Vinkovciban folytatta 1914-ben. A nyugtalan lelkű ifjút egy év múlva már a zágrábi alsóvárosi gimnáziumban találjuk. Mivel 1917-ben, fittyet hányva az intézmény szabályzatára, megjelenteti első folyóiratát, a *Vijavicát* (Hóvihar), el kell hagynia ezt az intézményt is. A *Vijavica* után 1919-ben elindítja soron következő folyóiratát, a *Jurišt* (Roham), amely ugyanebben az esztendőben meg is szűnik, hogy egy évvel halála előtt, 1924-ben napvilágot lásson utolsó saját lapja, a *Književnik* (Irodami Újság). Korai költészetére Antun Gustav Matoš szimbolista, impresszionista, leginkább a szonett formát

¹ Fried István: József Attila kelet-közép-európai helye. In: Fried István: Utak és tévutak Kelet-Közép-Európa irodalmaiban. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1989, 212–222.

² I. m. 215.

előnyben részesítő költészete hatott. E ragaszkodás a matoši örökséghez – miként József Attilánál az Ady-örökséghez – átmenetinek és rövid életűnek bizonyult, s első két önálló folyóiratában közzé tett expresszionista programadó írásaiban elméleti igényvel is felvázolta saját új lírai koncepcióját. Első és egyetlen verseskötete *Preobraženja* (Átváltozások) címmel 1920-ban jelent meg, amely a német metafizikus expresszionista költészet inspirációit viseli magán. A költő hitvallása szerint a tapasztalati világ csakis a lírai én lelki víziója által transzponálódhat. Szemléleti lázadása alapvetően a költői nyelvet érinti, hiszen úgy véli, a nyelv nem csupán a leírás eszköze, hanem a belső történések megértésének nélkülözhetetlen alternatívája. Éppen ezért meg kell szabadítani a verset a kötöttségektől, és alá kell rendelni az új költői tapasztalatnak. Az *Átváltozások* című kötet meghatározó élménye a halál közelsége. Mintha minden egyes tematikus és tematizált egységre (élet-halál, szerelem-gyűlölet, mulandóság-öröklét, otthon-kozmosz, anya, jóbarát) a halál hatalmas árnya vetülne. Bár a lírai én – az expresszionizmus általános irányultsága mentén – szakadatlan küzdelmet vív egy felsőbb harmónia megteremtéséért, ennek lehetetlensége, a kudarc egyfajta végkifejletként a kötet minden egyes darabjában nyilvánvalóan manifesztálódik. A reménytelen küzdelem stációit mégis a grafikusan (interpunkció nélkül) nagyon is rendezett versforma örökíti meg – sajátos feszültséget teremtve, mintegy leképezve a világ abszurditását: mintha csakis az újszerűen szerkesztett, rendezett, csinált szövegen keresztül volna megérthető a világ. Šimić az új esztétika mentén kísérli meg megmagyarázni az újfajta versritmust. Belső lüktetésről, belső ritmusról beszél, amelyet többé nem mindenki által elfogadott kötött alakzatok szerint kell felépíteni, hanem a költői/lírai én monologikus és egyéni beszédmódja mentén. Ezért van, hogy érett korszakában nincs két egyforma verse. E tiszteletre méltó következetesség lírai világának egyik sajátossága. Nem véletlen, hogy a kortársak közül mindenkit megtámadott: Antun Gustav Matoš, Dragutin Domjanićot, Vladimir Vidrićet, Miroslav Krležát és Ivo Andrićot.

Az *Átváltozások* című kötettel lezárult költészetének az a szakasza, amellyel új fejezetet nyitott a horvát líra felszabadultabb, kötöttségektől mentes beszédmódja számára. A *Kritika* című folyóiratban 1922-ben összesen 7 verse látott napvilágot, amelyeket *Siromasi* (Szegényemberek) közös címmel közölt. E versek a következők: *Siromasi* (Szegényemberek), *Sunce siromaha* (Szegényemberek napja), *Pogled siromaha* (Szegényemberek tekintete), *Ručak siromaha* (Két szegényember ebédje), *Siromasi koji jedu od podne do podne* (Délről délig táplálkozó szegényemberek), *Siromahu* (A szegényemberhez), *Post scriptum*. A csokorba foglalt ciklus új költői szándékot és egyfajta poétikai fordulatot jelez és sejtet, amelynek megvan a maga prózai „előzménye” és „következménye” a költő opusában. Két szövegről kell itt szót ejteni, amelyek egyszerre életrajzi és poétikai magyarázattal is szolgálhatnak Šimić szegényember-verseihez. A *Pjesma gladi* (Az éhezés verse) című prózai írás 1916-ban jelent meg a zágrábi *Novinében*. Valójában nekrológról van szó, amelyet barátja, földije, bizonyos Ilija Glavota halálára írt. A költő felidézi közös gyermekkorukat, fájdalmasan emlékezik vissza szülőföldje egyszerű szépségeire, röviden vázolja a korán meghalt jóbarát rövid életpályáját, akinek állandó kísérője a nyomor és az éhezés volt. Šimić egyetemessé emeli az ő sorsát: minden horvát, aki hozzá hasonlóan a nyugati kultúra meghódítására törekszik, az éhezés és a nyomor kettős szorításával néz szembe. A nekrológ záró része már-már szabadverssé lényegül: „Elpusztította az éhezés, a kegyetlen, a komor éhezés, mely hatalmasabb a költészetnél, erősebb az életnél, erős, akár

a halál. Verse dörgedelmes és erőteljes, és meg kell hallania, meg kell éreznie annak, aki meg akarja érteni a kultúra és a tudás ragyogását. Sokakat elhallgattatott, megfojtott már kegyetlen fütytyével. Ilija Glavota is e versnek az egyik szólama, az éhezés, a kegyetlen éhezés versének szólama...”³ Šimić számára az éhezés és a nyomor úgyszintén mindennapos tapasztalat volt. A távoli Hercegovinából érkezett költő szakadatlanul anyagi gondokkal küszködött Zágrábban, ráadásul irodalmi programját magányos farkasként próbálta meg keresztülvinni. A szegényember-versek megjelenése után, 1924-ben saját folyóiratában, a *Književnikben* közzé tesz egy rövid írást *Pjesnici i prosjaci* (Költők és koldusok) címmel. Mivel rövid írásról van, közöljük teljes terjedelmében.

„Minden bizonnyal fiatalember lehetett az, aki azzal a szándékkal küldte el a versét, hogy közöljem:

*Két koldussal találkoztam:
Alamizsnáért könnyörögtek.
Mit is adjak nekik?
Arcukon gyümölcsök kékes árnya játszik,
Szemükben: napfényben úszó világ,
Lábuk alatt: illat és virág.
Adhatok-e bármit is én nekik,
Mikor Isten mindennel megajándékozta őket?*

A gazdagok kitalálták, hogy a nap egyként ragyog gazdagra és szegényre. De ez a hazugság érthetőbb annál a hazugságnál, mint amikor egy költő így cifrázza a világot, és azt állítja, hogy az Isten mindennel megajándékozta a koldusokat, mert »arcukon gyümölcsök kékes árnya játszik, szemükben: napfényben úszó világ, lábuk alatt: illat és virág«. Nem kell hát csodálkozni azon, hogy akik így élik meg a szegénységet, azt mondják: »Adhatok-e bármit is én nekik?« Sajnos én sem adhatok sokszor semmit nekik, de érzem, jómagam is felelős vagyok, hogy léteznek a világon emberi teremtmények, akik alamizsnára szorulnak. Az Isten és a költők ilyen frázisokkal nem segítenek rajtuk.”⁴

Šimić szegényember-verseihez közeledhetünk akár e két publicisztikai írása felől is. Az elsőtben a jóbarát halálán, de akár saját sorsán okulva az éhezést, „mely hatalmasabb a költészetnél, erősebb az életnél, erős, akár a halál”, már-már metafizikai szintre, mintegy a költészet legfőbb témájává emeli. Első és egyetlen önálló kötetében (1920) a nyomor versei a probléma hangsúlyos érzékelése ellenére azért nem kapnak helyet, mert a szabadvers mellett elkötelezett poétikai fordulat csakis a lírai én előtérbe állításával, a világnak ebből a felfokozott és felizzított én-szempontról való megközelítésével lehetséges, ami gyakorlatilag kizárta a külső világra való koncentrációt, a hétköznapi élet szintjeinek beemelését a költészetbe. A szegényember-versek megjelenését követően (1922) pedig az anonim költőcske koldus-versének kommentálása során azt szűri le a maga számára, amit hét szegényember-verse utolsó darabjában, a *Post scriptum*-ban összegzőképpen maga is kimond, hogy a költészet képtelen a feneketlen mélységű nyomor pontos leírására. A hét szegényember-versben a szociális nyomor és a szegénység, a lefokozott hétköznapi élet költői szempontból minél hitelesebb ábrázolására vállalkozik. Lírai nyelv-

³ Antun Branko Šimić: *Sabrana djela. Knjiga III. Proza II. Znanje*, Zagreb, 1960, 342–343.

⁴ I. m. 60.

vezete ennek megfelelően leegyszerűsödik, lecsupaszodik, erőteljesen érvényesül a versforma egységesülése. Ivan Goran Kovačić (1913–1943), a második világháború szörnyűségeit megrázó erővel ábrázoló *Jama* (Tömegsír) című poéma szerzője, Antun Branko Šimić költészetének ezt a korszakát elemezve arra a megállapításra jut, hogy ekkortól válik gyakoribbá nála a rím, a vers kerekesebb, lezártabb lesz, kevesebb benne a törés, a ritmus elevebb, a kifejezőmód tömörebb és elasztikusabb s bizonyos esetekben már-már a költészet határáig jut, de jó érzékkel nem lépi túl az értelmezhetetlenség határát.⁵ A hét versből hat e létállapot szintjeit és viszonyrendszerét járja körül: a halál közelsége, a szegénység hétköznapijai, a test és az étek, végül az ellenállás lehetetlensége. A hetedik vers tényleges lezárás, a költői kudarc őszinte bevallása.

A. B. Šimić szegényember-versei kapcsán általában erről a hét versről szokás beszélni, hiszen egy időben jelentek meg és maga a költő foglalta őket egységbe egy folyóiratban. A szegényember-téma azonban Šimić költészetében nem zárult le ezzel a hét verssel. Egyértelműen ehhez a tematikához sorolható az a három vers is, amely még életében jelent meg, továbbá egy kéziratban maradt költeménye is: *Okna na kućama siromaha* (Ablakok a szegényemberek házain), *Napitnica* (Pohárköszöntő), *Konac* (Vég), *Ljubav siromaha* (Szegényemberek szerelme). A tematikából „kimaradt”, kronologikus rendbe állított négy vers közül kettő (Ablakok a szegényemberek házain, Szegényemberek szerelme) egyértelműen az önálló ciklushoz sorolható, a másik kettő (Pohárköszöntő, Vég) valóságosan is lezárja ezt a ciklust. A kéziratban maradt *Szegényemberek szerelme* valójában szerelmes vers, de címe szerint egyértelműen ide sorolhatjuk. A *Pohárköszöntő* kivételesen szabályos szerkezetű bordal, pohárköszöntő: az első három versszak a leghagyományosabban szerkesztett két felező nyolcasból és egy hatosból áll. Az utolsó versszak három felező nyolcasát két szótagú rövid sor zárja. Páratlan versről van szó Šimić egész költészetében, hiszen érett korszakában hasonló költeményt nem találunk. Tematikáját tekintve egyértelműen a szegényember-versek közé tartozik. A *Post scriptum* a szabadvers szellemében látszólag végérvényesen lezárja a szegényember-ciklust, azonban a *Pohárköszöntő* könnyedebb, ironikusabb és nagyon is kötött formájával új perspektívát nyit. A ciklus igazi záró versének mégis a *Vég* című költeményt tekinthetjük: a költő ismét visszatér a téma tárgyalásának komolyságához s egyfajta groteszk oppozícióval univerzálissá emeli azt – teszi mindezt költészetének az *Átváltozásokban* kérielt formanyelvén.

Antun Branko Šimić szegényember-versei látszólag új fejezetet nyitnak a költő pályáján, ám a poétikai fordulat lehetőségeinek, korlátainak és határainak számbavétele után a költő képtelen elszakadni megalkotott és megkedvelt eszközrendszerétől. A szegényember-versek genezisében nehéz volna külső inspirációkat találni: az egyéni élmény, a nyomor meghatározó volt (miként József Attilánál is). Rövid időre találkozott az Élet és az Irodalom.

⁵ Ivan Goran Kovačić: Pjesnik tijela i siromaha. In: I. G. K.: Novele, pjesme, eseji, kritike i feljtoni. Pet stoljeća hrvatske književnosti 135. Zora, Matica hrvatska, Zagreb 1975, 209–217.

ANTUN BRANKO ŠIMIĆ

Szegényemberek

*A szegényemberek szakadatlanul
élet és halál közt lebegnek
a halál láthatatlan mérlegnyelve
bármely pillanatban átbillenhet.*

*Bármely pillanatban átléphetik
a határt és testközelben találják
magukat a halállal.*

Szegényemberek napja

*A szegénység szűkös szorító kétség
Élet táplálta örök feszülés*

*Szegényemberekben a vágyakozás is
virágzás nap nélkül*

*A szegénységen átüt vörös parazsával
– szegényemberek emez egyetlen napja –
a számtalan örökké tárt sebű fájdalom*

Szegényemberek tekintete

*Jól tudom: reggel, mikor felkelnek, némán
gubbasztanak még egy keveset az ágy sarkában.*

*Az asztalnál, amíg esznek vagy ülnek csak hallgatnak.
Pihennek. Kezüik nyugodt:
horpadt mellükön keresztben nyugszik;
vagy éppen ábrákat rajzol az asztalon*

*Tekintetüket lesütik, nem néznek előre
Ezek az emberek már nem várnak semmit
Életükbe minden
kívülről tör be
és kormányozza sorsuk.
Életük megadás és rettegés.*

*Itt ülnek most
Tekintetük semmin sem tud megpihenni
Zavarodottan tévelyeg
és a téren kívül keres kiutat.*

Két szegényember ebédje

*Az ilyen ebéd miatt
egymás előtt szégyellik magukat*

*és amíg esznek, attól félnek,
hogy egymás életét falják fel.*

*Mikor felkelnek az asztaltól,
a csönd és a súly
Az undor önmaguk előtt
elcsúfítja mindkettőjük arcát
s mindegyik úgy gondolja, hogy a másik gyilkosa,
hogy a testében áramló vér
a másik vére
(mintha egy másik étek volna)*

Déltől délig táplálkozó szegényemberek

*Éhség csábítja közelebb a delet
és a kongó bensőből a test siráma és panasza szól
Ám a dél zordan
áll, oly távol*

*Ó, hallgass, nyomorult test,
feledd el az étket
és majszold a türelmet!*

*Bárcsak kilehelné lelkét a test!
Az utolsó pillanatban a dél mégis meghozza a felüdülést
és a testnek szenvednie és nyögnie kell
két dél közé kifeszítve*

*Ó, hallgass, nyomorult test,
feledd el az étket
és majszold a türelmet!*

A szegényemberhez

*Ó, szedd össze önmagadban magad és sorsod
El ne hagyd léted peremét
Meddő remények semmibe
nyíló ajtaját ki ne tárd
Ó, szedd össze önmagadban magad és sorsod.*

Tested egyre apad
karod sápad
szemed szűkül

Szívedben a vér csendben apad
Az éjben mezítelen tested
- oly sudár áttetsző és kékes –
akár egy hervadt karcsú virágszál.

*Hová, ó, hívá?
Hát már itt a földön
hagyod el végképp a tested?*

Nézi a gazdag csodálkozva, hova tűntél
„Akár az illat elillant”.

Ablakok a szegényemberek házáin

Ez az új ablak úgy fehérlik, akár a gazdag ember kővé meredt szeme, mely egy alkalommal befelé pillantott.

A többi – a régi – egyre komorabban bámul a világra.

Szegényemberek szerelme

I.

Szerelmünket saját vérünkkel tápláljuk
Egy tőlünk elzárt világban
út tőlünk oda nem vezet s minden ajtó kulcsra zárt,
a mi világunk mi vagyunk; az én világom a te világod
[peremén ér véget,
a te világod az én testem peremén

Egymáson kívül nincs másunk
Egymásban élvezzük a világot
s nem maradt másunk szerelmünkön kívül
Szerelmünket vérünkkel tápláljuk

S egy nap szerelmünk felhőrpinti utolsó csepp vérünk

sápadt, hűvös, csúf tekintetet váltunk
s megtudjuk majd: szerelem sincsen már
Mert a szerelem csak addig él amíg a vér lángol
Megtudjuk majd, hogy életünk utolsó lángját
Elnyelte egy számunkra idegen,
velünk kapcsolatban nem álló világ éjszakája.

II.

Amíg vérünk lángol, amíg szerelemben egyesülünk
úgy érezzük egyek vagyunk –
világ a világban
Most nincsen szerelem s azt látjuk,
hogyan világunk kettészakadt

Nincs többé út tőlem hozzád

Örökké zárt szívek,
nincs ajtó, mely kinyílna

Hiába emelkedne a lélek
nem létező szárnyakon fel.

Post scriptum

A szegénység mélységét szemlélve
verset szerettem volna írni róla

Ám a fenekére pillantva
Elnémultam

láttam:

Feneketlen a nyomor kútja!
S mi maradt belőle versemben?
egy pillantás, egy sóhaj

A többi kívülre maradt
megíratlan

Érzéseimbe zártan.

Pohárköszöntő

Hasunk tele. Hasunk tele.
A többire legyen gondja
Aki megalkotja!

Nosza igyunk, nosza igyunk!
Más kínja gyümölcse
markunknak lesz ékes becse!

*Sárga földig, sárga földig!
Mások kínja, jaja,
Legyen az ő baja!*

*Forog a föld nélkülünk is!
Halálban nyer nyugodalmat
Ki szenved és ki nyöszörög
Igyunk!*

Nélkülünk is forog a föld!

Vég

*Ezeknek az embereknek a teste egyre kerekebb,
amazoké pedig egyre laposabb.
(Ó, hol ér véget
ez a dagadás és ez az apadás?)*

*Az emberiség egyre szűkül, a kevesek tágulnak:
hamarosán csak vámpírokkal találkozunk a földön.*

*A föld egyre üresebb
csak néhány dagadó lény nyöszörög.*

*Az elállatiasodás láthatatlan hulláma
árasztja el a földet és az eget ostromolja.*

LUKÁCS ISTVÁN fordításai

BRANKO ČEĖEC

A horvát irodalom és a megdicsőülés montírozása

Egyes becslések szerint körülbelül ugyanannyi horvát él a Horvát Állam területén, mint ezen kívül. A térségen végigsöprő repressziók hullámai és a totalitarizmus teljes arzenálja a *haza elhagyását* nemzeti szindrómává változtatták, való igaz a többi dél-európai nemzet is részesült e tapasztalat áldásaiból. Sőt, pl. az olaszokkal összefüggésben már majdnem minden adat a rendelkezésünkre áll – ennek ellenére a horvát *elvándorlási szindróma* a véletlenek szintjén ragadható meg, melyek a kivándorlás problémájára is hatással voltak. Tudvalévő, hogy Horvátország történelmének nagy részét az államalapítás folyamatára tékozolta, az utolsó fél évszázadot *állam-formaként* a kommunista diktatúra alatt élte át, nélkülözve az államiság bármely attribútumát. A kivándorlás klasszikus formáitól elkülönítő tényezők a kivándorolt horvátokat a *melankolikus vágy népévé* változtatták, kik a *hazaként* ismert földarabban kapcsolatban *nosztalgikus reflexekkel bírnak*, amiről viszont soha sem lehetett tudni, hol végződik, viszont életük imperatívusza mindig is ez maradt: *visszatérni hozzá*.

Tekintettel a tengerre, talán még mindig nem tudni, hol is végződik az a bizonyos földdarab, de az a tény, hogy kétségtelenül létezik valami, amit Horvát Államnak hívnak, perspektívaváltást tesz szükségessé a hazájukban és a külföldön élő horvátok számára egyaránt, akik a világon szétszóródva évszázados kilátástalanságban tékoztak véruket és izzadságukat. Az ilyen körülmények között „kivándorolt Horvátország” egyszerre kíváncsian saját portájára sietett, akárcsak a zsidók Izraelbe, hogy learassa a hosszan tartó szenvedésért járó babérokat. Ám ez a föld, a hön áhított haza, mely amúgy is meglehetősen szegény, ráadásul időközben barbár háború dúlt rajta, azzal az egészen szédületes talánnyal együtt, hogy vajon miként lehetne megakadályozni a kommunista bürokrácia mechanizmusának újjáéledését, igazán keveset tudott nyújtani. A dolgok mai állása szerint, pusztá léte képezi a legnagyobb értékét. Bár a média zsúfolásig tömve a Nyugat fellegzős szózataival és ígéreteivel, tény, a függöny még mindig nem gördült föl, és az előadás nem vette kezdetét. A nyugati gazdaságok bejáródott mechanizmusai között üzletileg sikeres határon kívüli horvátok lényegében a hazával való legelső összetűzésük elvezítették az illúziót, hogy a hazai terepen gyors sikert és meggazdagodást érhetnek el.

Távolí vidékeken ugyanakkor sok horvát nemcsak sikeres üzletemberré vált, hanem politikai emigránssá is, kik világszerte missziókat hoztak létre, hogy megteremtsék egy szabad horvát állam létrejöttének feltételeit. Horvátország ma tele van visszatérőkkel, a Horvát Tavasz száműzöttjeivel: költőkkel, professzorokkal, művészekkel, újságírókkal, akik a bolsevizmus romjai helyett a külföld függetlenségét választották. Ötven évig tartó

száműzetés után természetesen itt van a Pavelić-rezsimet túlélő kevés aktivista éppen úgy, ahogy az UDBA és a Titkosszolgálat rutinszerű razziáinak áldozatul esett emberek többsége. Most már valójában mindennek rendben kellene lennie. Az igazság kielégítve, az emberek visszajöttek, meg kell adni nekik a megérdemelt tiszteletet, és biztosítani kell, hogy hátralévő életüket itthon illő módon tölthessék el. Nos, ezzel talán *el van rendezve a tartozás* az elszenvedett igazságtalanságokért, vagy talán a legnagyobb büntetés mégiscsak az volt: a kommunizmus alatt élni végig fél évszázadot? Az emigráció mégiscsak individuális döntés. A menekülésnek köszönhetően valószínűleg sok fej a nyakakon maradt, rengeteg csontot megkíméltek a zárkák penészétől és homályától. Köztünk tevékenykednek azonban olyanok is, kiknek életútját bolsevik kazamaták bélyegei éktelenítik, de szinte senki sem teszi fel a kérdést, mi közük is van nekik a horvát állam létrejöttének megalapozásához.

Sőt, a horvát irodalom egyik jelentéktelen menekültje, aki sikeresen végigbóklásztta az egész világot, most teljesen alaptalanul azt bizonygatja, hogy ebben ő játszotta a legnagyobb szerepet. Pomponos parádék és tekintélyes meghívottak emelik egyszerre a közepszerű költőt Antun Gustav Matoš, Augustin Ujević, Antun Branko Šimić, Dragutin Tadijanović fölé, ráadásul beárnyékolnak olyan domináns poétikai irányvonalakat is, melyeket a második világháború után Slavko Mihalić, Danijel Dragojević, Vlado Gotovac és Ivan Slamnig neve fémjelez. De még a vitán felül álló Ranko Marinkovićnál is megkísérlik többre értékelni a termékeny, ám némiképp kiüresedett Mile Budakot, és akkor a hatvanas, hetvenes és nyolcvanas évek generációiról még nem is beszélünk.

A centrum új irodalmi komisszárjainak sikerült mindenről, még magukról, illetve saját szövegeikről is megfélekezniük – ugyanakkor ez nem mondható el a periférián lévőkről. Az iránymutogató kritikusok most horvát írók generációinak sokéves munkáját értékelik le, csak azért, hogy bebizonyítsák, állítólag politikai indokok miatt a horvát irodalom legjava a határ túloldalára került. Ez a kisebbségi komplexus, ez a sznob ömlengés, amely minden szomszédból érkező jelenségnek csodálattal adózik, tökéletesen rávilágít a nyilvánosság egészében ismét teret hódító *szolgalelkű horvátság* koncepciójára. E komplexus természetesen nem kizárólag a művészeti és kulturális szférára jellemző, noha a helyzet ma itt a legveszedelmesebb. Mert amíg a rigid bolsevizmus fojtogatta alkotók nemzetközi viszonylatban szintén jelentőset tudtak alkotni, addig tény, hogy az NDH (Független Horvát Állam) egyik volt tekintélyessége, aki emellett egyébként költő is, és ötven évet töltött el pl. francia, spanyol, latin-amerikai vagy újjélandi irodalmi területeken, egyáltalán nem részesült semmilyen irodalmi-művészeti elismerésben. Mi több, az emigráns irodalom bebetonozta magát az elmenetelkori pozíciójába, ami már *a priori* kizárta őt az élő horvát irodalom korpuszának vérkeringéséből, mely a kommunizmus legsötétebb időszakában is egyszerre tudott nemzeti és európai lenni. Egyértelműen tanúsítja ezt számos párhuzamos olvasat, melyekből kiviláglik a folyamatos korrespondencia, meg a szimultán poétikai folyamatok és érdeklődések megléte. Valójában senki sem tagadhatja, hogy pl. Mihalić, Slamnig és Dragojević európai formátumú költők, ugyanakkor a horvát emigránsok irodalmának teljes korpuszát nehéz volna egy viszonylag flexibilis nemzeti standardon kívül kontextualizálni. Egyébként ez lenne az irodalomkritika és a historiográfia legfőbb feladata. Ahelyett, hogy ideologikus célzattal világgá kürtölik az érdemeket, és szobrot állítanak a hatalom új kivételezettjeinek, sokkal hasznosabb lenne megterem-

teni a horvát irodalom globális térnyerésének feltételeit, ami mégis kevésbé emigráns, mint a nemzet, amelyhez tartozik. A horvát író ugyanis mindig öntudatos viszonyt ápolt saját nyelvével és szülőföldjével, és csak igazán kivételes körülmények között hagyta el saját pátriáját. Ezért teljesen inkorrekt egy horvát alkotótól irodalmat követelni ott, ahol semmikor sem tudott rátalálni autentikus beszédmódjára, és ahonnan sohasem új öltönyben és lakkcipőben érkezett.

KOLLÁR ÁRPÁD fordítása

ZLATKO KESER: ARC (1996)

ZVONKO MAKOVIĆ

Az idegen

*Amikor bezártam a hotelszobám ajtaját,
hirtelen szorongás tört rám.
Megijedtem attól a rengeteg lehetőségtől,
amely abban a pillanatban megnyílt
előttem, ahogy a tenyerembe
szorítottam a kulcsot.
Arra gondoltam, jobb lenne visszamenni,
bezárkózni és egyedül maradni egész délutánra,
a bútorok és egyéb személytelen
tárgyak között, melyekről
lerí a gazdátlan időtlenség.
Mégis elindultam a folyosón,
amíg lefelé mentem a lépcsőn,
újból felvetődött bennem,
hogyan visszamegyek a szobámba.
Leértem, a néptelen recepción
hagytam a kulcsot,
s kimentem az utcára.
Már a járdán álltam,
amikor meghallottam a forgalom zaját,
a legkézenfekvőbbnek tűnő
elhatározásra jutottam.
Harminc méterre a szállótól, balra,
a kereszteződés után a sarkon
egy kávéház állt, ahová gyakran
betértem, hogy elússem az időt.
De rájöttem, nincs mit elütnöm,
az előttem álló idő teljesen üres volt,
teljesen bizonytalan.
Ahogy a zöld jelzésre vártam,
a hírlapárusnál néhány újságot vettem,
a papír minősége alapján választottam őket.*

Bementem a kávézóba, az újságokat
lapozgatva rájöttem, néhányat közülük
már délelőtt átnéztem.
Találtam egy cikket, amelyben a hazámról
írtak, de már reggel elolvastam.
Ahogy mondatról mondatra még egyszer
átolvastam a szöveget,
igyekeztem felfogni mélyebb értelmét, mert
az itt leírtakról nekem is volt véleményem.
Két dolog zavart, sehogy se tudtam
megszabadulni tőlük:
képtelen voltam meghatározni
az érzelmi kötődésemet ahhoz,
amit „az én hazámnak” neveztem.
Ugyanakkor, az érzések összevisszaságáért,
amely teljes egészében hatalmába kerített,
saját ürességemet kárhoztattam.
Szavak után kutattam, amelyekkel
kifejezhettem volna állapotomat,
de csak egyetlen szintagma kavargott a fejemben:
ALKALMAZKODÁSRA KÉPTELEN.
Nem voltam benne biztos, mire vonatkozik
és honnan ered.
Inkább annak hittem, hogy ez egy fogalom,
amit valahol hallottam vagy olvastam
és új kontextusba helyeztem.
Azt kérdeztem, mennyi igazság lehet abban, hogy
bizonyos fogalmak, mint például
az alkalmazkodásra képtelenség, mennyire
meghatározhatják egy idegen lelki állapotát.
Aztán eszembe jutott, hogy éppen ma
a Naschmarkton, miként kötöttem össze
a különböző kontextusokból származó
szavakat és milyen meggyőző kép jött létre.
Egy cigányasszony a legsilányabb kacatot
árulta, a tárgyak előtt néujegy díszelgett:
JOVAN NIKOLIĆ. És éppen abban a pillanatban,
amikor elolvastam a nevet, a nő cigarettára gyújtott,
majd félretette a dobozt, amin
az állt: MEMPHIS.

*Eszembe jutott, hogy Krleža
háborús novelláiban a tisztek
Memphis cigarettát szívnak:
A következő szó, amit húsz méterrel
később megpillantottam,
a GALIZIEN volt, nagy betűkkel ki volt
írva egy bűzös kocsmá bejárata fölött.
És egyből az jutott eszembe,
hogy ezek az ostoba
és közönyös szövetségbe tömörült
Nikolićok, Memphisek és a Galizienek,
nem mások mint az a humusz,
melyből kinő a kifejezés:
ALKALMAZKODÁSRA KÉPTELEN,
amit nem tudok megmagyarázni.*

*Hallottam, egy néger odaszólt a pincérnek:
„Sört kérek” és mindjárt világos lett
számomra, hogy a néger és
a naschmarkti piacon
látott Nikolić asszonyosság
között valami kapcsolat van,
mindketten kívül élnek azon a kereten,
amelyet kisajátítottam magamnak
és ami teljes egészében az enyém.
Aztán kimentem az utcára és moziba indultam.
Hosszú idő után újra beültem az Easy Riderre.
A film közepe felé felkeltem és szégyenkezve
elhagytam a termet, kellemetlen érzéssel távoztam,
mintha pornót néztem volna.
Az előtérben találtam egy telefonfülkét,
gyorsan felhívtam a szállóm recepcióját.
Amikor meghallottam a „foglalt” jelzést,
megkönnyebbültem.
A pultnál álló emberek hangja
a rohanó gépkocsik zajával vegyült.
Amikor kimentem az utcára,
felhőket láttam, a látszólagos káoszban
valami logikát követve kavarogtak,
az éjszaka is lassan leereszkedett,*

*s ahogy a nehéz, tompaszürke égbolton
kirajzolódtak az utca másik
oldalán folyó építkezés emelődaru
úgy egy, a deszkapalánkra ragasztott,
óriási CAMEL-plakátra is felfigyeltem,
egészen valószínűtlennek tűnt,
és ő is részévé vált annak a sémának,
amit egész idő alatt olyan intenzíven éreztem.*

FENYVESI OTTÓ fordítása

EDO MURTIĆ: SZŐLŐDOMBOK ÉS CIPRUSOK (1986)

GORAN TRIBUSON

A kartográfusok összeesküvése

A kegyetlenség és az erőszak a történelem szükségszerű velejárói, ezért ha a komor titkok tudói figyelmüket a múlt homálya felé fordítják, feldúlt otthonokból előtörő jajveszékelést, kiáltozást vagy alázatos, szelíd sírást hallhatnak a századok üledékein átszüremelni. Különösen igaz ez Spanyolországra, melynek történelme ilyen döbbenetes, démoni kelme szövedéke.

Azzal, hogy II. Aragóniai Ferdinánd Kasztíliai Izabella kisasszony ujjára illő jegygyűrűt húzott, egyesítette ezt a dús földet, de ami ennél is fontosabb, enyhített a jelentősebb néprétegek dühödt ellenállásán. Az aragóniai katedrális fenséges, nagy tiszteletnek örvendő orgonajátéka szerencsés nap előhírnöke volt, csapra verték hát gyorsan a hordókat, felbontották a palackokat, és a bor lebugyogott az ünneplők meg a bámészkodók torkán egyaránt. E remény és várakozásteli, megszentelt napot követő években lassan fogyatkozásnak indul a lelkesedés Spanyolországban, a szörnyeteg már mohón emészti az emberi lelkeket, főként méltatlan származásuk miatt. Az Inkvizíció! dühöngését – „IGNIS SANAT” – rettegők forró vére kíséri. Az egyik, helyzetével visszaélő Szentatya ugyanis, nevezetesen IV. Sixtus pápa, 1487-ben felhatalmazta Aragóniai Ferdinándot és az említett kasztíliai hölgyet, hogy két-három inkvizítorral rendelkezzenek, akik levezénylik a mórok és a zsidók elpusztítását. Ez utóbbiaknak okulásul a marano gúnynevet adták, ami disznót jelent, ráadásul ők táplálták testükkel leginkább az inkvizíció falánk máglyáját. A borzalmas kínok és keservek következtében létszámuk maroknyira csökkent. A zsidó hamu az ország legolcsóbb dolgává vált, és ezzel még a közmondások is szabadon eljátszogattak. Noha a tűz fenyegetettségében, de az élet mégis megy tovább, s a fellángoló autodafék közepette minden újabb nap tovább élteti a reményt a sötét és rettegő tizenötödik századi Spanyolországban.

*

Tomaso Tarquemado megsárgult irataiból megtudhatunk egymást az aragóniai Királyi Kartográfiai Intézetről, mely Ferdinánd odaadó szolgálatában állva tengerészeti, kereskedelmi, ám főként katonai igényeket elégített ki a kor legmegbízhatóbb térképeivel.

Az itt dolgozók nagy részét 1490-ben, egy ismeretlen déli tömlöcbe vetették, írja Tarquemado, és feltételezhetően ott égették meg mindannyiukat. Az ok méltatlan és átkos zsidó származásuk volt. Ferdinánd számára nélkülözhetetlen

szakértelmük miatt, mégha szüntelen felügyelet alatt is, néhány zsidó kartográfus mégis az intézetben maradhatott készülő térképei fölé görnyedve.

Enrico Manuel megbízható krónikája elbeszéli, ezeknek a zsidóknak szüntelen az járt az eszében, hogyan állhatnának kegyetlen bosszút elhamvasztott társaikért. Nem lévén más választásuk, összeesküvést szőttek, de különleges, kartográfusi összeesküvést, melynek célja a földrajzi térképek csalóka ábrázolásmódjának visszaállítása volt.

Hogy elgondolásukat véghez is vitték, bizonyítják azok a megsárgult térképek, melyeken be van rajzolva egy a Sierra de Guadarramát keresztülszelő, nem létező hegyi ösvény (ez ma jelentősen lerövidítene az utat Madrid és Valladolid között), valamint egy folyócska vonala nem messze Toledótól, meg még néhány apróság, s végül egy teljes szigetcske, úgy harminc mérföldnyire délre a Baleári-szigetektől, amit Piedrabueanának neveztek el.

*

Az ezt követő történelmi események szinte teljes mértékben ismertek a számunkra. A telhetetlen inkvizíció még sokáig nem csillapszik. Miután elkészítették a nélkülözhetetlen térképek jelentős hányadát, Ferdinánd úgy döntött, spanyol módra vet véget a zsidók jelenlétének. A királyi óhaj mindig teljesítésre kerül. Ezért a sötétség leple alatt, egy félreeső folyosón többségüknek orvul kést döftek a hátába. Mások máglyán végezték, ötüknék viszont sikerült megszökniük a nyílt tenger felé. Hagyták, hogy meggyötörten, halálra rémülten, kevés élelemmel és egy kis tömlőnyi vízzel az áramlat elsodorja őket a láthatárról. Csodás történetük itt következik.

*

Ignace-Leontine de Lermainne francia hajós, aki 1496-ban Észak-Afrikából Spanyolországba utazott, egyik levelében magának II. Aragóniai Ferdinándnak fejezi ki rosszallását amiatt, hogy pontatlanok a térképek, amiket Spanyolország küldött uralkodójának. Ignace-Leontine térképe az inkvizíció előtti korszakból származott, és rajta (valamilyen súlyos hiba folytán, vélte Ignace-Leontine) nem volt bejelölve egy a Baleári-szigetektől harminc mérföldnyire délre fekvő szigetcske. Afrikából visszatérőben ez a francia kis híján zátonyra futott, amikor egy ködös reggelen elhajózott a sziget közelében. Mivel partra szállt, tudósít tovább Ignace-Leontine levele, rábukkant az öt életben maradott, csontsovány, hosszú hajú, ősz zsidóra, akik szívélyesen köszöntötték őt Piedrabueanán. Rajtuk kívül senki sem tartózkodott a szigeten.

Fennmaradt II. Ferdinándnak egy a Francia Kartográfiai Akadémiához címzett levele is, melyet személyi titkára fogalmazott meg rendkívül cikornyás stílusban, s amiben egyértelműen kijelenti, valószínűleg valamilyen tévedés lehet a dologban, mert az újabb spanyol térképek kivétel nélkül jelölik Piedrabueanát.

*

Esteban Manuel Gomicés spanyol tengerjáró és inkvizítor útinaplójában igen kifejező és élénk leírást ad Piedrabueana éghajlatáról, növényzetéről és látképéről. A szigetet az uralkodó parancsára kereste fel, hogy elfogja az Ignace-Leontine levelében említett maranókat. Meglepetésére itt csak öt különös, fényesre kopott emberi csontvázra bukkant, meg egy amulettre, amiről bebizonyosodott, hogy valaha egy elfeledett kartográfus tulajdonát képezte.

A későbbi források igen kuszák és talányosak. A történelem egyik megoldatlan rejtélye áll itt előttünk.

Sok hajós ugyanis igen könnyen meglelte Piedrabueanát, elragadtatással írtak is róla, mások azonban elátkozottként bolyongtak a néma vizeken, és semmit sem láttak az üres horizonton.

Egy ismeretlen diák, aki filozófiát és judaizmust tanult, 1806-ban, miközben Aquinói Szent Tamás fordításokat keresett, véletlenül rábukkant Enrico Manuel rég elfeledett írására, mely beszámol a kartográfusok összeesküvéséről és a kitalált szigetről. Ebből készített egy nagyobbacska munkát is, kapcsolatba hozva az összeesküvést a szigettel, melynek meglétét biztosra veszi. A dicséretes elmék, a tiszteletre méltó történészek és akadémikusok viszont fölényes mosollyal utasították vissza teóriáját, noha némelyik tudós szorongva gondolt a fényesre csiszolódott zsidó csontvázakra, melyekre oly sok évvel ezelőtt bukkantak Piedrabueana szigetén.

*

Az átkozott és dicsőített Bonaparte Napóleon 1808-ban, az inkvizíció megszüntetésével lekötelezettjévé tette az eljövendő korok emberiségét. A tűz és a jajveszékélés alábbhagyott, ezzel pedig Spanyolország elveszítette misztikus patináját és leírhatatlan homályát. Ezután már senki sem tesz említést Piedrabueanáról, létezéséről senki sem szolgál újabb bizonyítékkal. Majdnem teljesen megfeledkeznek róla. Csak néhány babonás ember bizonygatja, kik Piedrabuenáról többnyire legendákból és szóbeszédből tudnak (és erről álmatlan éjszakákon sokat lehetett hallani), látva a történelem alakulását, hogy a kartográfusok lelke végre nyugalomra talált, tehát a sziget figyelmeztető létére semmi szükség immár.

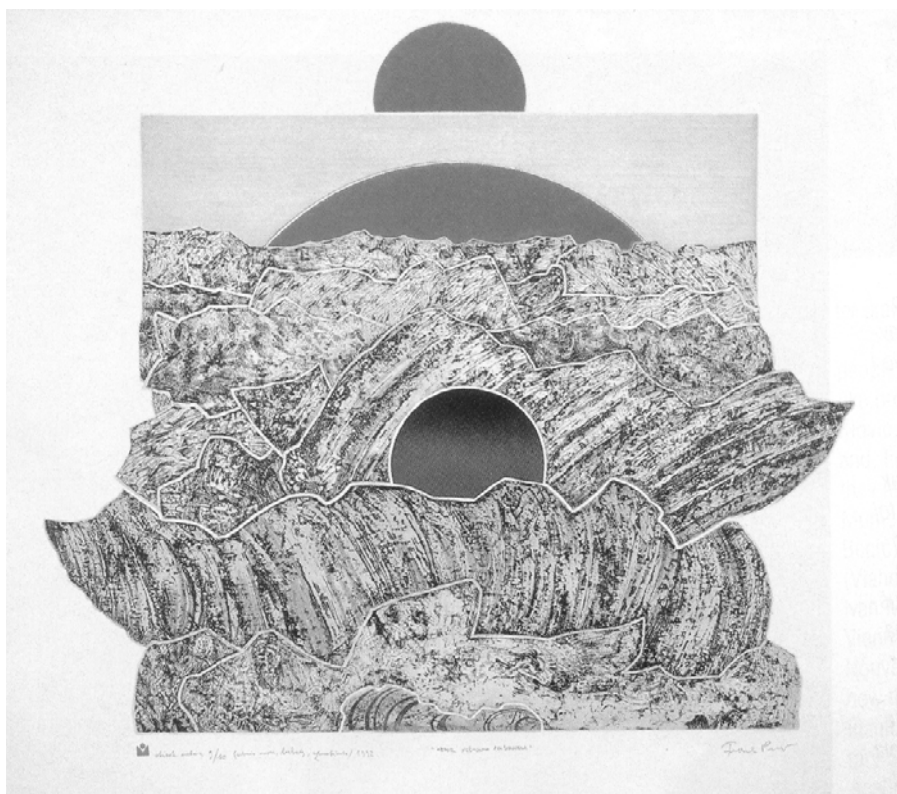
*

A tizenkilencedik század bővelkedik Piedrabuena meglétével és eltűnésével foglalkozó munkákban, melyek csodás megjelenését különféleképpen magyarázzák. Valójában egyikük sem alapoz hiteles történelmi forrásokra, egyik sem eléggé szavahihető, hiszen a lebecsült és elhanyagolt Piedrabuena-apokrifekből merítenek, ami bizony a dohos könyvtárszegletek feledtető csendességébe száműzi őket.

*

A legfrissebb oceanográfiai kutatások szerint – a térképekkel, levelekkel és egyéb bizonyítékokkal ellentétben – harminc mérföldnyire délre a Baleári-szigektől legalább harmincezer éve nem volt semmiféle talajmozgás a tengerfenéken. Mégis, a madridi Tengerészeti Múzeum alagsorában, ahová soha sem ér el a kiállítóterem bágyadt fénye, őriznek az ócskaságok között egy zsidó amulettet, melyről tudjuk, említett útvjáról a megbízható és igazságszerető Esteban Manuel Gormices hozott magával.

KOLLÁR ÁRPÁD fordítása

FRANE PARO: HANGTALAN CSATLAKOZÁSOK HORIZONTJA (1992)

BRANKO MALEŠ

Minek nevezzelek?

a nejem elaludt az ágyban!
a tévé kikapcsolta magát, és bútorrá
váltzott, én meg egy nagy levegőt vettem
és azóta a víz alatt úszom!
ilyen mély csendben minden sikerül!
a feleségemnek egy szempillantás
alatt szakálla nőtt,
amikor hasra fordult, olyan szőrös volt
mint a filozófia!
ott fekszik az ágyon egy kupac hegel!
rózsát nyomok a kezébe és azt mondom:
micsoda nap!
jó lenne kiiktatni a szintaxist,
mert senki sem tudja igazán, hogy ki kivel beszél
és ki alszik!
olyan előzékeny voltam, hogy a villany
is kialudt!
elkezdhetjük? vágjunk neki a sötétségnek,
legyen téma a fény!
nem tudtam, hogy elhagy-e, amikor elindult,
amikor elindult a kiégett lámpa felé?
lehet, hogy már szentté változott!
lehet, hogy már állami ünnepként tisztelik!
lehet, hogy a szakálla alatt sós a bőre?
vajon ki tudja, kedvesem?
a vízvezeték szerelők okos emberek, de hol találjak én
hirtelenjében egyet is zágrábban
horvátország gazdasági, politikai és
kulturális központjában?
fel kell jutnom a holdra! jó, mennyi szemét?!
haa! egy nagyot ordítottam a zajc utca irányába!
a feleségem még mindig szundikál, én pedig

*álmot fejtek!
már fel kellene kelnie,
a kép egyre halványabb
a színek is szőrösek!
ha felébred, beszélnem kell vele,
olyan sok közös témánk lehetne!*

FENYVESI OTTÓ fordítása

OTON GLIHA: GROMAČE (1968)

JAGODA ZAMODA

Három miniatűr

SLAVA RAŠKAJ A MŰTEREMFESTŐ

*Slava nem foglya fehér zágrábi műtermének,
amely egykor halottasház volt.
Gyakran megy emberek közé.
Fürgén jár-keel festőállványával a zágrábi utcákon,
néha a Fűvészkert vagy a Maksimir irányába siet,
ahol egész nap a vizet nézi és fest.
Haza csak késő este, naplemente után tér meg.*

VÁRAKOZÁS

*Nyolc hónapig várta Krleža azt a pillanatot,
amikor 1981. december 29-én éjfél után
megtért, drága felesége, Bella mellé.
Vajon felkelti-e ott az örök álom közepette is,
hogyan felolvasson neki a kézírataiból,
mint azon a réges-régi téli éjszakán,
az ötvenes években, amikor felriasztotta
őt álmából és elűjságolta neki,
hogyan Lenbach báró épp most lőtte főbe magát.
A bárónő félálomában elmosolyodott
és szelíden csak annyit mondott:
„Másra nem is számítottam”.*

ANNA ÉS OSZKÁR

*Anna és Oszkár állandóan
egymáshoz közelítenek,
teljes mértékben különböznek,
néha közelednek, néha eltávolodnak,*

*szinte röpülnek. Soha közel,
soha nagyon távol egymástól...
Akkor is párok ők, amikor nem azok.
A táncparketten és azon kívül is.
És a kezük állandóan kinyújtva.*

FENYVESI OTTÓ fordítása

KRSTO HEGEDUŠIĆ: SoHo (1967)

BRANKO ČEĖEC

[20th century, fox]

KILENC TÖREDÉK A SZERELEMRŐL ÉS A HALÁLRLÓL

1. bábuska

sokáig nem voltam boldog.

*california a kertben csírázott, pusztító földrengéssel a méhében.
nyomában mesék, közönségesek és makacsok, belecsaptak a gulyásba és
irtózatosan sokáig rendítették a hatalmat. hájas
ifjak, hervatag esztendők:
volt szerkó és gyapjúsövet, hideg báránysült, hordozórakéta
a zengedező ajkakon:
altatódal, hosszú menetelések álma, a gulág óriásmadarai és
a szárított halak hisztérikus kacaja vlagyivosztokban:*

*mintha szenteste lenne egy másik országban
mintha a tehetetlenség dobüteme soha nem halkulna el.*

2. mediterrán

*az asztalon ciripeltek a képek, lebegtek a gombák és
a professzorok, a nyálka nyomozói és a történetiség napraforgói:
elragadó pillanat volt. utána dante, pokol, fagyos eritreia.*

*dühödt arkansasi, az északi hemiszféra villódzása,
vidám barakk és eisenstein voltam.*

*alkohol, tarantula, patiszonos vörös rizottó voltam,
felkészülve megnyitni a vérkeringést, mind a négy folyósodrást, az egész kihúnyó
károlyvárost:*

3. útjelzések

*elkészett az egész század: már mindenütt
páncélozott vasmadarak és áttetsző galandférgesek portyáztak az égen,
csillámló fogtündérek és hermafroditák.*

*a tetők hatalmas robajjal tűzrügyeztek.
az esők közelebb jöttek:
szvasztikák, pentagrammák, hernyók és szegfűszálak.*

4. gimnasztika, alkonyat, porhanyós szilikon

*ma reggel milyen néven szólítanak majd?
unprofor? kiropaktika? samsonite? žuženberk?*

monarchia? apollo? pacific? reich?

5. a kelet közelsége

*naponta negyvenszer blicceltem el a reggelit:
így éldegéltem a negyedik évtizedemben.*

*a függöny mögött felszívódott a nemiség jégvirága,
a tikkadt szüzek kacagása és az erőszak tomboló gyógyírja.*

*az éjfél hűvös gordonka áztatta, mikor
ismeretlen kacsót érintettem régóta üres zsebemben.*

6. celluloid paprikajancsik

*milyen elragadó terv!
bolondozni a hullámokban, utazni az áramlásban,
felhízlalni a pénzt...*

azután: brigade rosse. bandiera rossa. roberto rossellini.

roberto rossellini?

7. a forradalmak szexualitása

*ízléstelen talapzatot filmeznek: mélyebben hatolok az éjszakába,
az álomba, a rútba és haragosba:*

*rokonszenves csontok sorfala, kedves rokonoké,
akik immár nem léteznek: az út végén csak
a szomorú, nyálkás sivatagi úszómadár üdvözl és a
banális rablelkek földi maradványainak ligete
a paradicsomkert a szemekben,
éjfél utáni órában,
melyben évek és fogamzásgátlók dübörögtek,
halálos találkozók puhasága, meztelensége, nyirkossága.*

8. kartográfiai öntvények

*szóra bírtam a statisztikát, éppen most,
amikor kimerültek a ködlovagok és
amikor a hosszú éjjelek csorgadoznak,
mint göcsörtös lejtőn és
klausztrófób öntvényen a jégkrém
sok éve késő már:*

krasznojarszk, szevasztopol, szibériai toplista:

majd homok: élő homok.

fővenyóra. síremlék. anatómiai lecke.

9. horvát hideg líra

*háliszennek: a halhatatlan léggömbök tovaszállnak
a magasban, mint sok évvel később is,
mikor a halászok feleseltek és a halak halásztak:
mikor éhes egeken felhők tornyosultak,
a déli szelek pedig ragyogtak a szemhatáron,
festők és sikolyok,
balladák, hősök, sátáni versek sötét látóhatárán
a szökőkút szélén, a műugró hölgy szárnyain, rögeszmés
nyerítésen a pokoli, vaksötét éjszakába.*

éjszaka.

2000. június – 2001. február

VIRÁG ZOLTÁN fordítása

GORAN REM

This Is Just A Love Song

*Egy napon, abban az órában, még csak be sem indult,
Máris alacsony boogie-t pörgettünk,
És azonnal tudtam:
This is just a love song.*

*Egyszerre
Fizettél
És rókáztál a ragyogó orosz tartályokra. Levegőbe emelkedtél
És sűrű zöld takonnyal gyűlölted őket. Megértéssel viszonzták
És halállal. Lal-lal, súgtam, igen, halállal – bólintottam picit és picit
Kipurcantam. Ez az a szerelem, ez a szomorú tenger csodálatos beömlése. Ez
az áradás.*

*Eh, egyetlenem, eh. Mindez régi mese.
Szépen az álomban vagy a mélyben felejtettek minket, mindegy,
Kifizettük a felhőket és az alakokat. Pl. bárminek
Az alakját.
Ezt tényleg zsírosan megfizettük!*

Hát akkor nosza, szeresd magad!

This Is Just A Love Song.

ORCSIK ROLAND FORDÍTÁSA

MIROSLAV MIČANOVIĆ

A gyilkos üstökös

Az újságban egy gyilkos üstökösről olvasok, egy aszteroidáról, egy világűri állatról, hatalmas csillagról. Pusztító volna a Földdel és benépesítőivel való találkozás, mivel egy olyan szörnyről van szó, amely szétrobbanthatja, elpusztíthatja és teleszórhatja hamuval mindazt, amit elhittünk magunkról.

- Mi lesz velünk, mondd – kérdezi telefonon ijedt barátnóm.
- Mit tehetünk? Mi lesz velünk? – ismételteti.
- Nem tudom – válaszolom, és leteszem a kagylót.
- Nem tudom – mondom.

Elteszem az újságot és megpróbálom helyre pakolni a dolgokat, csökkenteni a hír fontosságát az életemben. Ugyanakkor nem ez a szöveg az elsődleges. Inkább az utolsó oldalon olvasható névtelen intézmények, hivatalok, a hatalom nyilvános, féltitkos, valós és valótlan központjainak szenzációhajhász ismertetéseiről van szó, amelyek az összes veszélyre, járványra, körülöttünk tomboló, fenyegető gonosz erőkre figyelmeztetnek. Ám a vigasz rövid idejű, mint a címlapos nőké, az ilyen történetek hosszan tartanak és nem érnek véget egy éjszaka alatt, végzetes figyelmeztetéssé és fenyegetéssé alakulnak, sunyin növekednek bennünk, megkeserítik életünket, míg eszünk, szeretünk, iszunk, sétálunk vagy alszunk.

Felkelek és kinézek az ablakokon, a nappali szoba ajtaján, a balkonon, a zöldön, a fákon át. Szeretem a sustorgó autók, a szemaforok mozgó fényjeleinek, a járókelők, a kosztal tömött kis teherautók és a nemzetközi autóutak díszes kabinú, dromedár kamionjainak raszterét.

Az ablak jobb csücskében, a járdán egy sor fiú és kislány sétál a kisegítő iskolás gyermekek központjából. Kéz a kézben, lelassítva, lépésről lépésre, vontatottan indulnak a délutáni sloboština kör sétára. Odakinn fény van és meleg, a Nap pedig olyan, akár az első osztályos olvasókönyvek címlapjain.

A Nap tehát sárga és aranyszínű – magyarázzák a kísérő nének.

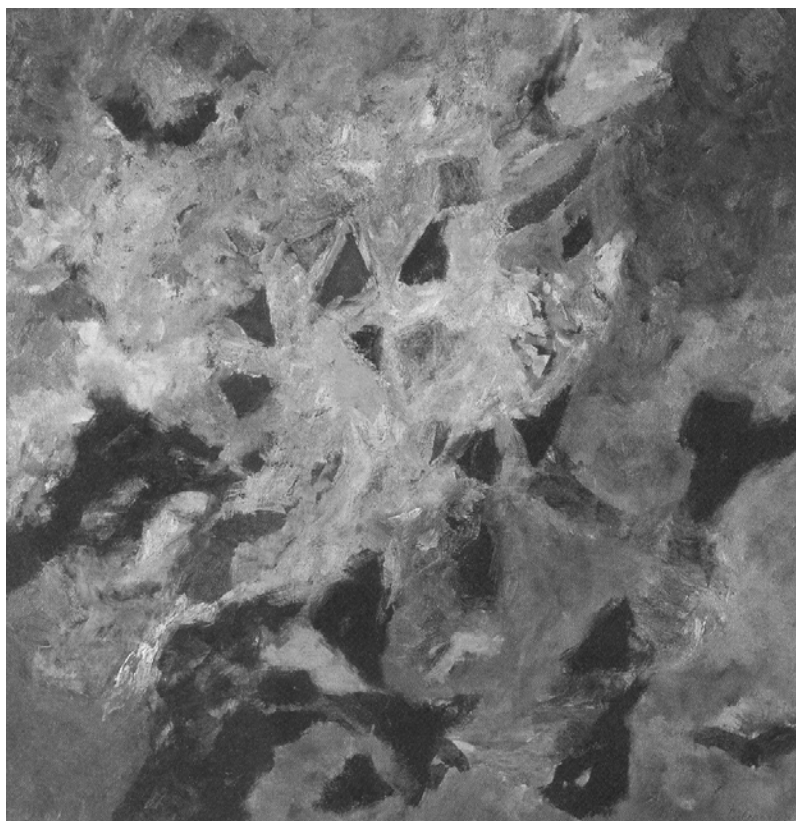
És e kölykök lelassultsága – követem őket, nézem minden lépésüket, mozdulatukat – hirtelen átvárásolja körülöttem a világot. Látom magam az első emeleten, amint állok és figyelek, s az autók, a zrinjevaci munkások, a szomszédos felhőkarcolók e gyerekeknek köszönhetően az emlékezet, az emlékek mögött léteznek, vagyis most, ebben a pillanatban: hangosak és vidámak.

Talán a gyilkos üstökös tényleg a fejünk fölött kering, talán valóban semmi okunk a vidámságomra, de egyszerre csak én – aki tudom, hogy e percben Sai

Baba távoli Indiájában homokot materializál a bámuló nyáj előtt – érzem, elegendő csoda rejtezik egy slobosztinai sétában, és nem mindig a legerősebbek lendítik előbbre a világot. Ivan megpróbál kilógni a sorból, de a néni figyelmesen visszatessékeli.

Csöng a telefon és tudom, hogy rémült barátnőmnek még sok kérdése van, de a világ a válaszom nélkül is forog tovább a maga hiábavaló és vidám energiájában.

ORCSIK ROLAND fordítása

DALIBOR PARAĆ: TRAMONTANA (1976)

DELIMIR REŠICKI

Elmegyek Szecsuanba, hogymeghaljak a pandák között

elmegyek szecsuanba
ahol majd minden reggel fáradtan felkél a nap
és aztán hirtelen belebukik a sárga,
a sárga borostyánkősavas tengerbe.
elmegyek szecsuanba.
kifekszem a tavaszi erdők nedves puskaaporára
és csak hallgatózom.
felébredek majd minden 365. év után és megnézem,
milyen szépen nő felfelé a páfrány.
ó, mao, mao
te most egy fellegen csücsülsz
és aranyszínű rizst szórsz szecsuanra.
azt mondtad nekem,
ha megnövök anyahajó leszek!
a bőröd olyan hideg, mint a porcelán,
az arcomat hozzád érintem.
a homlokom alá egy kicsi fémdarabkát ültettek.
nem tudtam, hogy mire szolgál,
de az ismeretlen vidékek felől érkező nyári hőségek idején
gyakran elestem, és kúszva közlekedtem,
a fémtől a homlokom felforrósodott,
majdnem megolvadt az agyam, a csontjaim, mindenem.
a lábam alatt lévő pedálok ködbe veszte,
és nem tudtam többé elmenni hozzá
sanghaj másik részébe
annak ellenére, hogy megvolt a zsetonom,
nem tudtam megcsókolni és nem tudtam ránézni,
ezért most vak és magányos vagyok.
elmegyek szecsuanba,
hogymeghaljak a pandák között.

FENYVESI OTTÓ fordítása

TVRTKO VUKOVIĆ

Blow up

tíz nappal ezelőtt találkoztam második énemmel:
a bolt előtt állt, újságot lapozott.
tíz évvel fiatalabb volt nálam: ugyanaz a magasság,
ugyanazok a vonások, haj, testtartás.
mindent összevetve a megfiatalodott hasonmásom.
nem álltam meg, csak menet közben üdvözöltem.

másnap estefelé, amikor a városból hazaérkeztem,
a fiatal úr a játszótéren a kölykökkel labdázott.
leparkoltam a közelben, hadd lássam, mit tud a fiú:
jól dob, remekül tör be jobbról, balról, helyzetfelismerése szolid,
de gyenge a védekezése, rosszul ugrik. a tornacipő azért trendi.
biztos voltam benne, hogy a rutinommal simán legyőzném.

később a videotékában láttam viszont, egy ideig céltalanul
ténferegtem a polcok között, lestem, vajon mit fog kikölcsönözni.
– „a blow up nem lesz túl nehéz neked?” – vontam kérdőre.
– „meglehet, de nem szeretném úgy végezni, mint te”.
– „labda vagy holttest nélkül?” – szúrtam oda félvállról.
– „mindkettő” – válaszolt hanyagul és továbbment.

azóta nem láttam – tegnap azonban újra feltűnt.
ide költözött az egyik szomszédos épületbe és
itt akar maradni, míg be nem fejez néhány melót.
a filmet nem nézte meg, nem is akarta.
a történet mindenestre jól halad, mondja.
megkért, adjak neki kölcsön néhány nekem tetsző
zenét és könyvet. hamarosan visszaadja.
– „csak felírom őket magamnak” – tette hozzá sietve.

FENYVESI OTTÓ fordítása

MILKO VALENT

Coitus reservatus

...midőn a vágy¹ (erősz) úzi a tollat, az irodalmat, illetve a szöveggyártást, saját képe másként látható: mint találka a szövegben, a születő corpus. Találka a szövegben: amikor a test lakozik a testben, a létrejövő test a létrejövő testben (amikor a test kilöki a corpust); a vágy itt pihen, vagy sem, az élvezetben; kielégülten, ha csak félig is, és nem vész bele a gyönyörbe/enyészetbe, mert szándékosan meghosszabbítja hallgatóság-állapotát, amelyben a saját újratermelődését figyeli, tartózkodik a szökéstől a semmibe, a haláltól, megkönnyebbüléstől, ami annyit jelent, hogy a találka még tart: a *coitus reservatus*.

(Milko Valent: *A vágy metamorfózisai* (erotológiai írások))

...azt (csak ama élvezet – megj. M. V.) mondhatja: *sosem mentgetőzni, sosem magyarázkodni.*

(Barthes)

A *coitus reservatus*nak (e felettes eljárásnak, a cselekedetek visszafogásának) az irodalmi tevékenységben más élete van, más szerepe annál, mint amelyben az erotikus egyesülés a *valódi hús*nak (emberi, állati hús, a szex és a táplálkozás anyagának), vagy a *képzelt hús*nak (az olvasás és a hallgatás fetisizált testeinek: a vallásnak, az ideológiának és az életnek...) a birtokba vételét jelenti. Itt a *coitus reservatus* fikciós húsba oltja a folyamatosságát: szövegbe/írásba. A fogalomban való jártasság nem jelent végleges egyensúlyt; definitio: korlátozás, ami jó, és nem terheli a teoretikusát „klasszikus” építkezéssel: a metaszóveg kanonizálásával.

A *coitus reservatus* mint a vágy fortély, gyakorta rafinált eljárás a meghatározott-egyenkéntiben, az állapot cselekedete a maga bevégeztető légkörébe való katasztrofikus behullás előtt (a vágy bevégeztető légkörébe): *gyönyör-halál*. Mindazonáltal átmenetre van szükség kezdet és elenyésztés között. Kivonat: minden test a vágy kielégítésének vágyával él (biofátum): gyönyör-halál-enyészet. Mindig valamin *keresztül* vágyakozunk, a szexen keresztül, a valláson, a művészen, politikán keresztül...; szem elől tévesztve ezt a *keresztült*, az emberek gyakorta összekeverik az eszközt a céllal: a vágy bevégeztető légkörét összetévesztik a *mediális* égővel. Minden élő – logikája szerint – a gyönyör-halál (célja) felé igyekszik; a cél üres hely, nemlét, utópikum! Az úrtól való félelem, s ez az, amire vágyunk, egyidőben feltételezi a mediális és a bevégeztető cseréjét, perverziót (elferdülést): akárha ezt vagy azt szeretném épp, ám valójában az enyészetre vágyom. A félelemből eredő önámítás perverzió. Vágy és félelem: két alapvető érzés, a lény/organizmus strukturális alapváza. Vágy és félelem a vágyottól. A vágy élete, maga az élet, a célhoz való hozzácsokásként zajlik: az élet kicsinyke halálokból áll, az önfeledés folyamatából; például

belefeledkezem az orgazmusba, megfeledkezem célratörésem vágyáról, gondolván majd, hogy csillapultan a gyönyörben, ebben az „átmeneti” ürességben...

Itt észrevétetett a kezdeti és az enyészet közötti átmenet szükségessége. A vágnak hozzá kell szoknia a gyönyör-halál kettősségére emlékeztető helyzetekhez, ezért használja, kihasználja, elhasználja végkimerülésig a *coitus reservatus*: a haláltól való megtartóztatást. Ez a megtartózkodás tett, eljárás, a gyönyörhöz hasonló állapotok nemesítésének folyamata, amelyek valójában előfutárai a gyönyörnek: *öröm és élvezet*.

Amennyiben a vágy úgymond bevégeztető légkörének kérdését kiélezettebben vetem fel, vagyis a halál kérdését, az elméleti képesség csütörtököt mond, élénksége elhomályosul; ellenben/ezalatt a *coitus r.* meghatározásának („jártasság a fogalomban”) a kilátásai nincsenek annyira megrontva. A *coitus reservatus* a tetteknek hatékony ellenőre, felettes tette ellenőr, irányító, az elsődleges erotika irányítója (inherens, széttársíthatatlan töltet), valamely eljárás erotikája. A *coitus reservatus* figyelemmel egyesülő aktus; aktus, amelyik az aktust figyeli belülről. A kibicelés nem menti meg a vágy életét, ám meghosszabbítja azt; a meghosszabbítás viszont az örömteli elégtételben és élvezetben rejlik épp.

Alakzatok/különbségek

A *coitus reservatus* – a testben való találkozás – egyáltalában nem uniformizált, egyéni morfológiával rendelkezik, mert mindegyik testtől külön-külön függ. A különbségek feltűnnek. Például: a felettes eljárás léte/szerepe a „megjelölő folyamatban”; mondjuk, az irodalmi szöveg írása nem azonos a *coitus r.* azon típusával, amelyből – láthatóan – a szó szerkezet ered (nemi egyesülés). Az elméleti és a gyakorlati kutatások lényeges különbséget mutatnak: amikor az erotikus egyesülés *valódi hús* birtokba vételét jelenti, emberi vagy állati hús birtokba vételét nemi vagy táplálkozásbeli² kielégülés céljából, a *coitus reservatus* eltarthat bizonyos ideig – rövid ideig –, ám a vágy koitusztól való visszatartásának véget kell vetni, amint a vágy képtelen kibírni a maga *megtartóztatását* a várható örömtől, illetve élvezettől, s ezzel orgazmikusán kéjhalálába hanyatlik. Ebben a húsos közegben *coitus reservatusunk* rövid lélegzetű; a szöveg fiktív húsától eltérően a valódi hús „villámgyors” anyag, gyorsan használódik. *Általa* – mint eszköz által – a vágy gyorsan eléri célját, a gyönyör bevégeztetést jelentő légkörét, a halált és az enyészetet. Ezt követően – lassabban és a körülmények sokaságától függően – megkezdődik a vágy feltámadása, ami annak a jele, hogy az ezt megelőző térdre hullás a kis halálok³ egyike volt csupán a halálhoz való hozzászokás folyamatában. A halálhoz, ami végső célja minden vágyszerkezetnek.

A valódi hús jellemzői

Első pillantásra észlelem, hogy ez az *igazi hús* szó szerint fogyasztásra alkalmas. Élő vágy szerkezet ugyanolyan élő vágy szerkezetre vágyik. Megfigyelhetők ugyancsak a vágy és vágytalanság ciklusai (a tespedtsége, illetve telítettségé); a vágy *nemi ciklusokra* oszlik, a nemiség körére, illetve *gasztro-ciklusokra*, a táplálkozás gyomorkörére. Észlelek ritmusokat is: a gasztro-ciklus élénkebb ritmusú, ezért a táplálék elébb van a kellés lajstromában, mint a szex, melynek ciklusa lassúbb. Ám mindkét ciklus esetében a *coitus reservatus* – az élvezettől és az élvezetben levéstől való tartózkodás – különféle „sebességű” lehet,

még hozzá a vágy szubjektumától és a maga sajátos vágyszerkezetétől függő módon. Minden *coitus reservatus* saját szókinccsel rendelkezik, kétségtelenül gazdag szókinccsel. A nemi ciklus *coitus reservatus*ának szókincsét annak kulcsfogalmairól ismerem föl, mint például *erotika*, *előjáték*, *elnyújtás*, míg a *pihenés* fogalma inkább lakásgondokkal, hovatovább magasabb matematikai problémákkal, mindennapi teendőkkal stb. kapcsolatban fordul elő. Ugyanakkor a gasztro-ciklus *coitus reservatus*a legjobban az ilyen szintagmákban/szólásokban érhető utol: „ín és ínséges”, „kicsordul a nyál”, „haspártiak örömmámora”...

A különbségek nem mosódnak el. A konzumáció/fogyasztás a bevégezhető aktusok hullámzó ciklusához tartozik. Mind a nemi, mind a táplálkozási aktust – tekintet nélkül a beszámított *coitus reservatus*ra – olyan vágy hajtja, amely testen/táplálékon *keresztül* „átmenetileg” csillapítható, az aktus *befejeződik*, ami viszont messze nem így van a *textuális aktus* esetében: a textuális aktus *bevégezhetetlen*! A szöveg fiziológiája szerint az írás aktusa nem ismer nyugvást, vesztést, kis halált vagy enyészetet; ebben a szívhez hasonló, mert az utolsó pillanatig *működik*, amikor is a vágy átszakítja a gyönyör/halál célszalagot. Ámbátor csak hasonló, mert a szív is bevégezhető, mint valódi test a valódi testben (beszélünk a szerző haláláról), ugyanakkor a textuális aktus mindössze a munka, az öröm és élvezet kedvezményeivel bír, végével már nem; a fikatív vagy fikciós hús mindenkor aktualizációra kész, a valódi meg nem. Ennélfogva: a szöveg vége lehetetlen, az irodalmi mű vége lehetetlen, valójában minden művészi „kézjegynek” (zenének, szobrászatnak stb.) a vége lehetetlen; az irodalom történetében még nem született/nincs olyan mű, amelyről bizton megállapíthatnánk a befejezettség tényét, ugyanis mindegyiket még befejezgethetnénk – csak be nem fejezhetnénk, mivel a fikciós húsnak/anyagnak természetében rejlik a „végtelen potencialitás” (a nyelvi kimeríthetetlenség), miközben a valódi hús lényege a „korlátozott materialitás”. A valódi hús kész meghalni, kész az élvezetet vágní; a fikciós hús viszont csak élve meg öröme kész, csupán azokra az állapotokra, amelyek a gyönyör/halál előjelei.

Imagináris hús

A kiókumlált mócsing, az imagináris hús (Marx: az ember elidegenített lényege) tobzódik a vágy lehetőségeiben. A test és a testek fétis-imagináriumának erotikus magunkévá tétele, legyen az elvont (fogalom: valami, ami), illetve konkrét (saját képmás: mint *az ember például*), mindenképp kívánható, akár a valódi hús magunkévá tétele; a vágy hőfoka az érintett vallás, elmélet, ideológia stb. kidolgozottsági fokától függ. Leszűkítve a területet, mintegy górcső alá helyezve azt, a kereszténység vallásos szubjektuma, amelyikről hadd legyen most szó, lelkesen tiszteli és becsüli, mi több: imádja a fétiséül szolgáló testet, szolgálatának tárgyát: az imagináris entitást. A szolgálat, imádat (adoráció)... más-más elnevezései a *coitus reservatus*nak, az istennel való élő barátkozásnak; barátkozás ez az örömben és élvezetben, amelyet a vágy az imagináris húson *keresztül* ér el; a *coitus reservatus* mint felettes eljárás, szabályozza az istennel való találkozás lefolyását; istennel, aki a vágy eszköze, s akinek segítségével a vágy eléri majd a maga célját. A tisztelet és imádat lanygulása, az istennel való egyesülés kifulladás, a koitáció abbamaradása úgynevezett vallásos ekstázissá alakul át (extasis – magunkon kívül lenni, a kis halál állapotában,

a hozzászoktató úrban: ezért az eksztázist lehetetlen fogalmilag meghatározni, kiélesíteni, mintegy „közelebb hozni”).

Tapogatózni tudok csupán: az eksztázis egybecseng a valódi hússal való egyesülés esetén fellépő orgazmussal, ezzel együtt mind élvezetet, mind átmeneti halált jelent. A vallásos eksztázis (minden eksztázis vallásos) egyáltalában nem azonos – miként azt az oktondi, leegyszerűsítő magyarázatok nyújtják – az istennel való egyesüléssel, se holmi misztikus egység állapotával, és az imagináris hús fetiszizált testével sem identikus, hovatovább még a nevével sem; önmagából nézve se ez, se az, tartalmatlan, vagy a tartalmát képtelenség *kifejezni*, ami ugyanaz, mint az előző álláspont.

Amennyiben a vágy nézőpontjából veszem szemügyre a dolgokat, máris gyümölcsözőbb a helyzet: a vallásos eksztázis erotopátiás állapotként mutatkozik meg, klinikai halálként, az átmeneti és hozzászoktató úr stációjaként. Ez az úr abnormális úr, és eltér a „nagy halál” vágyott ürességétől, csenevész helyettese a vágy paradox módon beállított céljának, ami nem zavarta ám a nagy eksztatikusokat, hogy a vallásos eksztázisnak tengernyi lelkesedő oldalt szenteljenek (például Szt. Teréz), leírásokat az imagináris hússal történő koitalás megfogatozásáról, amelyek szükségszerűen megkerülik az eksztázist, s annak lényegét nem is érintik: az orgazmus, kielégültség, eksztázis átmenetileg üresen hagyott helyeit ugyanúgy lehetetlenség artikulálni, akár a gyönyör-halál állandó üres helyeit (a halál *semmi*; az egyetlen igaz gyönyör, tartós eltűnés csak a halál lehet; ha a gyönyörnek vannak színezetei, akkor az öngyilkos halál a természetes halál feltételezettje; honnan származik ennek az ennyire biztos feltételezésnek az előérzete, méghozzá az önkezü halál gyönyörének javára, amikor ezzel együtt még előrejelzése is kimarad a gyönyör természetéről szóló tudásunknak?). Mégis, minden annyira erogén! Hiszen *coitus reservatus*unk minden szférában működésbe lép, ahová beférkőzik.

A megismerés vágyától hajtottan mint ilyen: erogén az imagináris húsnak ez a vizsgálata is; öröm és élvezet kíséri erőfeszítéseit, textuális erőfeszítéseit (a fikciós hús keresi, kutatja az imagináris hús szerkezetét, akárcsak a valódi húsét). A kutakodás metaerotikus tett, az élvezettel mint velejárójával (a metaerotikus erotikája), kiváltképp azért, mert nem terheli a logikai ellentmondások elkerülésének kényszere, amely kényszer – amennyiben engednek neki – rendszerint csökkenti a fikciós élvezetet. Amennyiben bátrabban (több élvezettel) veszek bele ebbe a kitérőbe/kanyarláncba és a szembefutó állításokba, látom, hogy a metaerotikus kutatás már előre mentesített az ilyesfajta kíváncsólomtól, merthogy a *haladás* a végzetes célja felé száguldó vágy eszközeiben tapasztalható: az eszközök önnön kísérő jelenségei gyanánt éppen az örömteli és élvezeti állapotok jeleit sugározzák, amely állapotok lényegi mivoltukban nem rendelkeznek a *logikai rendszerezés* lehetőségével (az élvezet nem logikus, bár nem értelmetlen, mindig megvan neki a *saját* partikuláris értelme).

A metaerotikus mozgás így módon az öröm és élvezet vizsgálatát szolgálja, a vágy termékeinek kutatását; természetüknél fogva ezek az eredmények lehetővé teszik a kutatás számára – amelyik mind imagináris, mind fikciós örömet szerez jómagának –, hogy az imagináris és a valódi hús élvezetét adalék örömmel fűszerezze, mert azokat a vágy folyton-folyvást kitermeli: a termelés aspektusa nem kikerülhető. A termelés: mindazon eljárások összessége, amelyek az örömkön és élvezeteken át a gyönyörhöz/halálhoz röptenek. A kitermeltben található az élv/öröm. A metaerotikus (az *az élvezetről* szóló va-

lami) kutatás nem túlzottul tudós légkörű, mert ő maga az élvezet; illogikus, ám átgondolt állapot, a vágy módján megfontolt, s az elterjedt véleménnyel szemben nem kizárólag affektus, azaz forró helyzet: az átváltozások ismerik a hűvös vágyakozást is, amelyek kétségkívül olyan örömteliek, akár a forrók. Így például a metaerotikus hidege a vallási szubjektum adorációinak melegét vizsgálja, amely adorációk az erogén imagináris húson tenyésznek és pusztulnak. Hogyan is működik ez a paradox detekció? Biztosan nem a mindennapi pozitivista diszkurzivitás módján (diszkurzív pseudo-pseudo)! Sokak számára eretnek jelszót hangoztat: hidegen és élvezettel! Hogyan hat ez akkor, amikor holmi vallási hot-dogról van szó, az imagináris húson mintegy *keresztül* fröccsentett vágyról? Hát, nem hat tudományosan, amennyiben ez egyáltalán mérvadó az adott „problematika” szemszögéből („tudományosak vagyunk a kifinomultság hiányában” – Barthes). Vegyük szemügyre *ezt*, besorolva ide az iménti, fejezetünk elején említett metaerotikus változatot az adorációról, meg a vallásos szubjektumról. Az adoráció, mondjuk, erotikus magunkévá tétele az imagináris húsnak, az istennel való egyesülés vágyott jelenete, a fétis-test építése; ugyanakkor az a belőle következő eljárások gyülekezőhelye is, főtett, irányadó felettes cselekedet, *coitus reservatus*, amelyik *visszatartván* az akciót, pásztori gyülekezetet tart, randevút hoz össze a mindenhatóval, vallásos egyesülésre szólít, irányítja az imádatot (liturgikus eljárások). Jellegzetességek: irányultság, hit, kitartás, kizárólagosság, kritikátlanosság, a vallás nagy hőfokú vágyottsága; a *coitus reservatus* mint istenvágyon keresztül szerveződő tisztelete a végvágynak, gyengéd visszafogottságokat ringat az ekstázis előtt (hozzászoktató halálok, kis halálok), a vallásos szubjektum religiózus elégedettségét dédelgeti, amely szubjektum örömmel, vággyal – vallomásra készen, akár Ágoston – szubjektivitását a mindenható felé nyújtja (az imagináris hús felé, amelyet részben a saját szubjektumából teremtett), cserébe adja az önmagával, illetve a világgal való megbékülés ábrándjáért; az ábránd eme vágya, e vágybéli képszerűsége pedig mindössze elodázása az ekstázisnak, vagy a nagy halálnak. Teli élvezettel a nyugalmas halogatás; viszont a halasztás/nyugalom gyakorta nem zárja ki a nagyon is nyüzsgő tevékenységi formákat: klerikalizmust, nacionalizmust pl., nem zárja ki az utóbbi esetét, ahol a vallás révén megnyilatkozó vágy keveredik a politikán keresztül megnyilatkozóval: a szubjektum beleheveredése ez a vallás-politika (*v*)*ágyába* (középerős szójáték részemről – a ford. megj.), a vágy elnyújtózasaként jelenik meg! Egészen biztos, jól kivehető, akárha maga a kifinomultság mutatná, hogy ez a belesimulás a szubjektum számára koitális örömmel bír, az egyesülés élvezetével szolgál, ami nincs egymást kizáró ellentétben az önsanyargatás megnyilvánulásaival, böjttel, vezekléssel és egyebekkel, mindennel, ami az istenszolgálat eszköztárába tartozik (az ön-istenimádatéba, így végeredményben egy önös istenébe); hagyományosan az élvezet negatív aspektusairól szólhatnánk, *negatív élvezetről* beszélhetnénk, azonban ez rögvést lehetetlenné válik, amint kíváncsúnak találjuk a vágyat: menet közben a vágy élvezetet nyújt, még hozzá logikai oppozíciók és relációk nélkül; „az élvezet vak” ferdít, erősen ferdítő állítás, mert mindjárt negatívumot sugall, szemben például az „ezerszemű bölcsességgel”, ami ezzel együtt pozitív stb. Jobb azt mondani, hogy az élvezet átmeneti állapot a vég felé, előhírnöke annak, a gyönyörben való elenyészés szimulátora, „irracionalis” állapot (az összes állapot az), az *abszurd-alakzatok* egyike. Leginkább *dinamikus* állapotnak tűnik, az *önzés* kavargó masszájának, amelyben minden lehetséges; az élv mindig önelégült, mindig igaza van, mindig önmagára irányul, szétválaszthatatlan össz-

hangban áll saját magával, ütköztethetetlen, se pozitív, se negatív: így a pornográfia, vérfertőzés, vallási téboly egyszerűen nem létezik. Lehetséges az élvezetek különféle típusainak ütköztetése: az élvezet, amelyik a nem-vérfertőzés jellemvonását tulajdonítja magának, a túlnyomórészt szerzett normalitását (többség – tényleg nyomós ok ama „pozitívra”!), elutasítja a hasonfajta, ugyanezzel a jellemvonással nem rendelkező, következtetésképp negatív élvezetet; ezek az ütközések a jelenség szintjén észlelhetők, és nem az élvezet szintjén; a jelenségek pedig társadalmi-gazdasági termékek, amelyek hajlamosak a kölcsönhatás dialektikájára, a relativitására, a „normalitására” és a „nem-normalitására”... így például a vérfertőzés társadalmi-gazdasági, ennél fogva politikai termék. Önmagába véve az élvezet apolitikus, önmagával igazolt; ő *tényleg* elég és jó önmagának, vagy ami még nagyobb paradoxon: minden kísérlet a fogalmi meghatározására célt téveszt, megkerüli mintegy, merthogy – ne feledjük – az élvezet csupán átmeneti állapot a halál előtt, a halál heroldja, utolérhetetlen, akárcsak jómagá, radikálisan önmagáé. Az élvezet kéjesen abszurd, tehát leírhatatlan. A *coitus reservatus* az ő döntőbírója, ügyes arbiterje az őt létre hívó és fenntartó eljárásoknak, találka a valódi, az imagináris vagy fikciós húsban. Az elmondottakat az élvezeti példák látszanak alátámasztani. Valódi hús (szexuális aspektus): Ödipusz és Iokaszté mindentől *függetlenül* élvez; vágyakozó húsuk nem tud semmiről, csak önmagáról (ez a hely felettébb alkalmas Freud kritikájára). A hús nem ismeri fel a politikai nüanszokat, amilyenek a nem, a természetellenesség, a vérfertőzés: nemis aktus a vérrokonnal, szegényhozás, család, apaság...; a hús mindössze azt a hússzerűt különbözteti meg: azt a hájfodrosat, meleget, puhát, keménységet, feszeset, girheset, töltöttet, hajlékonyat, sikamlósat... az ilyen adatokat szereti és érti, vágyva rájuk élvezi; a húsnak nincs szüksége lélekelemzésre. Az ödipuszi hús és az iokasztéi X-húsként és Y-húsként élvez, mint férfi/női hús: annyit tudnak épp, hogy férfi és nő; „Ödipusz” és „Iokaszté” szexuálisan/erotikusan addig élvez, amíg bele nem keveredik viszonyukba a *tragikus* jelleg, szóval amíg bele nem keverednek a *politika*iba; amíg Ödipusszá és Iokasztévá nem lesznek, anya és fia gyanánt *felismerhetővé* a család politikai kódjában, ezzel együtt az államéban is, amelyik a maga természeténél fogva represszív, méghozzá minden irányban, különösképp a nemiség felé. „Ödipusz” és „Iokaszté” mindaddig élvez, míg *megtudják az igazságot*. Vajon a hús igazságát-e? Egészében nem, mert azt ismerték régebbiről mint az élvezet igazságát, mint a hús erogén területét. Akkor hát? Rá kell döbenniük a *politikai igazságra*, miszerint emberi hús egyszerűen nem is létezik, férfi/női hús mint olyan nincs, hanem létezik *anyai*, és létezik *gyermeki* hús; rádöbbennek arra a társadalmi-gazdasági, hovatovább politikai igazságra, melynek értelmében van *tiltott* hús, rokonvérrel fertőzött, incesztuózus, illetve hát ilyen fajta hús. Politikai szubjektumként Ödipusz és Iokaszté talán fel is fogja ezt, azonban hús-vér szexuális „szubjektum” gyanánt „Ödipusz” és „Iokaszté” (X-hús és Y-hús) képtelen ugyanerre, ennyiben tényleg *tragikus hősök*, nem csak Szophoklészé, hanem a *Civilizációé* is; hősök, akiket az úgynevezett sors ostromoz, még inkább a politikai végzet kerget: a *represszív fátum*. A hús nem foghatja föl a tilalmat, mivel olyan helyen van, ahol a vágy élvezetet termel, a gyönyör/halál szimulációját; a hús a halál helye, a halál viszont nem ért semmit, föl nem fog semmit, a saját vágját kivéve, amely vág meg a saját hús általi enyészését vágyja. A valódi hús ugyan rendelkezik információval a tilalomról, ám ez az esetek sokaságában (íhol az incesztus hasadéka) mégsem szünteti vágyakozását, képzelgését, hogy húsosan valóságos legyen, más nem, leg-

alább a *helyettes zónában* (maszturbáció).⁴ A kibontás mintegy kínálja a leszögezést: az Ödipusz-komplexus jellegzetesen politikai probléma, akárcsak sok más „komplexus”, a probléma *megoldása* pedig sokkalta inkább az emberi szabadság és a világforradalom (még halvány és megbízhatatlan szimptómák), mintsem a klasszikus pszichoanalízis és az állami léleg Gondozás kérdése; az antipszichiátria nem lehet megoldás, mindössze tán az első lépés a pszichiátria elhalása felé, miként azt D. Laing, illetve a Kingsley Hall közössége is megmutatta. Valós megoldásnak pontosan az állam elhalása mutatkozik, az ideológiai, tkp. politikai vágyakozás szóban forgó testrészének elsatnyulása; teljes leszáradásával eltűnik mind a pszichiátria, mind az antipszichiátria. Ugyancsak eltűnik az Ödipusz-komplexus, mert nem lesz rá mód, hogy a *Fű* politikai fogalma sóvárogon az *Any*a politikai fogalma után (a fogalmak az imagináris húsban *vágy*nak egymásra: vallás, teória, politika..., és nem a valódiiban), hanem az lesz, hogy majd az X-hús vágyik az Y-húsrá, tulajdonképpen a férfi vágyja a nőt, s fordítva. A testek attribúciója nem lehet politikai, inkább a valódi húsból eredő: anya, lusta, szülő, ezek politikai, míg a férfi, nő, gyümölcs, fajtermelő a valódi hús attribútumai. A nem-szabadság jele, amikor az imagináris hús határozza/jelöli meg a valódi hús „igazságát”. Valójában itt két különféle élvezet ütközéséről van szó: a politikai és a szexuális élvezetek konfliktusáról, amelyek közül az első az *elfojtás*, a másik pedig a *felszabadítás* cselekedetében leli meg létének értelmét; ellentmondásos, hogy az imagináris hús (az elidegenített emberi lényeg) kiszorítja a valódi húst (a létezés testi formáját). A *valódi hús* paradoxona (szexuális aspektus), amiről itt röviden szóltam, ugyanazon valódi hús *táplálkozási* aspektusának a paradoxonával folytatódik. Mindaz, amit enni lehet: *kenyér*, a befalható szinonimája. Ismét ez van, akárcsak a szexuális aspektusban, ám messzemenően komolyabb következményekkel, mint azt általában vélik; az evésben jelentkező öröm disztribúciója komolyan veszélyeztetett a táplálkozás igazságának politikai szemlélete által; a politikai élvezet minden kétséget kizáróan itt is előnyben részesül: az imagináris hús *mímeli* a valódit. A gasztro-ciklus „igazsága”, azaz a mindennapi táplálkozásé, a *politikai* (kategória) igazságaként jelenik meg, még mellé az Észak-Dél, a jóllakottak-éhezők relációjában. A föld bővelkedik olyan vidékekben, ahol a *coitus reservatus* valósággal lehetetlen: az eljárások eljárása nem léphet működésbe mindaddig, amíg a táplálkozás eljárása/tette lehetetlen; léteznek viszont vidékek, ahol a *c. r.* tiszta perverziónak számít, mivel tiszta szükségből indított/indíttatott: élelemhez jutni egyet jelent a lassú rágással, visszafogottan, csaknem nyugodtan, hogy az a *kevés* és elégtelen meghosszabbodjék, ám a szükség módján, ami viszont pervertált *coitus reservatus*, merthogy a *c. reservatus* a szabad választás cselekedete, tudatos, nem pediglen ösztönös visszafogottság a magáévá tevő egyesülésben. A szűkösen való kényszerű élvezkedést, a halál előtti kétségbeesett élvezetet nem kellene összekeverni az *askézis*ből származó élvezettel. Az asketizmus, a lemondás rendszere csupán látszólagos tagadása az élvezetnek; csak a pusztá lemondás, az absztinencia, amely számára lényeges az askézis, nyújt intenzív élvezetet. Itt a *coitus r.* jelentős feladatnak örvend, kiváltképp a keresztyén vallás imagináris húsának a felségterületén, ahol az askézist erénynek tekintik: a vágy fondorlata: miként is juthatna minél több kis halálhoz az élvezetekről való lemondás élvezetének segítségével. A vágy mint fondorlat. Évezetek. A vágy típusainak és alakzatainak, a vágytesteknek színes változatossága. Ingyenc-testek: Péter és Pál apostolé, Ágostoné, Pascalé,

Kanté, Sztáliné, Hitleré, Joyce-é és másoké. A gyönyör/halál vágyának minő gazdagsága. *Coitus reservatus* – aktus, működésben.

Fikciós hús (coitus a szövegben)

Röpke kivonatolása a felhalmozott bő anyagnak segít sikeresebben elosztani a soron következő energiáit:

– A *coitus reservatus* a tettek szabályozásának hatékony eszköze, regulatív felettes eljárás, egyes cselekedetek primőr erotikájának irányítója; aktus az aktus szemlélésében; találka a testben...

– Az eltérések felszínre kerülnek. Példának okáért: a felettes eljárás szerepe/élete a „megjelölő folyamatban”, mint amilyen az irodalmi szöveg létrehozása, nem azonos a *coitus r.* azon típusával, ahonnan az összetétel látszólag ered (nemi egyesülés). Mind az elméleti, mind a gyakorlati kutatások lényeges különbségre jutnak: amikor az erotikus egyesülés a *valódi hús* birtokba vételét jelenti, állati vagy emberi húst szex vagy táplálkozás céljából, a *coitus reservatus* eltarthat bizonyos ideig – rövid ideig –, hanem a vágy koitális megtartóztatása felszámolható abban a pillanatban, amint maga a vágy képtelen tovább *kibírni* a saját *visszafogottságát* kéjben és élvben, azzal orgazmikusan a gyönyör-halálba zuhan. Ebben a húsos környezetben a *coitus reservatus* rövid lélegzetű; a szöveg fikciós húsától eltérően a valódi hús, bomló anyag, gyorsan elfogy; általa – mint eszköz által – a vágy gyorsan a saját céljára tör: eléri a gyönyör bevégeztetettséget jelentő légkörét, a halálét és az enyészétét. Ezt követően – már lassabban és számtalan körülménytől függően – megtörténik a vágy feltámadása, ami annak jele, hogy az iménti elenyésztés a kis halálok egyike volt csupán a halálhoz való hozzászokás útján: a minden vágyszerkezet utolsó állomásához való hozzászokásén...

– A különbségek nem mosódnak el. A konzumáció/fogyasztás a bevégezhető aktusok hullámzó ciklusához tartozik. Mind a nemi, mind a táplálkozási aktust – tekintet nélkül a beszámított *coitus reservatusra* – olyan vágy hajtja, amely testen/táplálékon *keresztül* „átmenetileg” csillapítható, az aktus *befejeződik*, ami viszont nem így van a *textuális aktus* esetében: a textuális aktus *bevégezhetetlen!* A szöveg fiziológiája szerint az írás aktusa nem ismer megnyugvást, veszítést, kis halált vagy enyészetet... (...) ugyanakkor a textuális aktus mindössze a munka, az öröm és élvezet kedvezményes jegyével bír, végutazásával már nem; a fikciós hús mindenkor aktualizációra kész, a valódi meg nem. Ennélfogva: a szöveg vége lehetetlen, az irodalmi mű vége lehetetlen, valójában minden művészi „kéz-jegynek” (zenének, szobrászatnak stb.) vége lehetetlen...

– A fikciós húsnak/anyagnak természetében rejlik a „végtelen potencialitás” (a nyelvi kimeríthetlenség), miközben a valódi hús lényege a „korlátozott materialitás”. A valódi hús kész meghalni, kész az élvezetet vágyni; a fikciós hús viszont csak élvre meg örömmre hajlik, csupán azokra az állapotokra, amelyek a gyönyör/halál előjelei.

Fikciós hús, szöveg, szöveg a szövegről: szöveg és szövegírás elmélete nem halhat meg, nem olvadhat el és szívódhat fel önnön gyönyörében, miként azt a valódi vagy az imagináris hús teheti. A vágy márpedig a múlandó/halandó hús feltételezője: a szubjektum – ebben az esetben az, aki ír – nem képes a halhatatlanság, illetve a halhatatlan fikciós testen *keresztül* megállapodni a semmiben. Az írók, valódi testek, jönnek és mennek, a szöveg viszont megmarad, mint befejezetlen szöftes, amely a vágyhoz hűtlen anyagból készült.

A vágy, ez a szövegen keresztül pedálozó erősz, a fikciósba ojtott kíváncsi arra ítéltetett, hogy gyönyör nélkül maradjon az öröm és élvezet „kedvezményével”. Amidőn a vágy, lévén a fikciósban, kivéve a testiben (az írás és a szöveg testszerűsége), ugyancsak az ésszel felfoghatóban, a vágy birtokába kerül annak a felismerésnek, hogy milyen jellegű testben találta magát (határtalan potencialitás, nyelvi kimeríthetlenség), gyűlölni kezdi a talmi folytonosságot, például az irodalmi realizmust, amelyik minduntalan megkönyékezte a politikai szférából (imagináris hús). A szövegben, a szöveggel és általa – megvetéssel, ugyanakkor zavartalanul – sorjázza a formákat, a fikciós anyag/nyelv formáit. Az ilyesfajta gyakorlatban a *coitus reservatus* nem rendelkezik a gyönyörtől való *megtartóztatás* funkciójával, lehetetlen elérni, inkább a saját szövegvezetésének *erősítésén* munkálkodik: öröm és élvezet. Koitusz a szövegben, koitusz a szövegről.

A vágy, amelyik nem találja helyét: tragikus vágy. Az író viszont tragikomikus figura; valódi véges hús – halandó és boldog –, benne a fikciósban és halhatatlanban; olyan személy, író erősz, kinek vágya csak az álságost éri el: a gyönyörhöz hasonló állapotokat: örömet és élvezetet, a lezüllés nüanszeit...

Hogy egyetlen tárgy sincs szakadatlanul viszonyban a vággyal, ezt Lacan állapította meg analitikus nyugalommal de Sade márkival kapcsolatban. Barthes erre úgy válaszolt, hogy az író számára mégis létezik olyan tárgy, s hogy az nem a nyelv (mint *le langage*), hanem a nyelv (mint *la langue*), anyanyelv, amellyel az író játszadozik, akár a saját anyukája testével. Lacan ez utóbbit nem észleli, mert csak valódi húsrá gondol, fogyóra és halandóra, ahol a tárgyból elfogy a vágy, majd újjáéled, majd megint, egészen a végső nagy halálig. Nem látja a fikciós hús/anyag – Barthes-nál az anyanyelv – természetét, amely a határtalan potencialitás kirághatatlan fegyházában vasmarokkal és örökre, halhatatlanul fogva tartja vágynak tárgyát: a szöveget; egyidőben közel és távol, attól függően, melyik fokára hágott a vágy: az öröme, vagy az élvezete. Meg kell különböztetni de Sade szövegének *világát*, a szocio-lingvisztikus terméket/referenciális szintet, a világot, amelyben valódi testek vágnak valódi húsrá, s amelyben a vágy bizonyos időre alább is hagyhat, tehát a tárgyak egyike sincs szüntelen kapcsolatban a vággyal, el kell vonatkoztatnunk ezt a világot de Sade-nak és tárgyának vágyképétől, a szövegtől, fikciós hústól, az erotogén befejezhetetlenségtől, amelyben minden író vágya él – mint örömben és élvezetben egyaránt tragikomikus baklövés. Barthes édesanyja, ez a gonosz ringyó, sorra szüli örök diákjait: a szövegeket. Könyvek: örök fikciós padkoptatók.

Párázás a szöveggel. A fikciós hússal, a textussal (az írás testével) való bujálkodás, amelyik átugrálja a folyamatos szövegírást, folyton melléje csúszik a gyönyörnek: az írás képtelen az orgazmusra. A struktúrák struktúrája, az irodalom, az erősz felemelkedésében struktúrál; a *coitus reservatus* irányt szab az anyaggal (nyelvvel) való érintkezésnek, ezzel a felettebb érzékeny anyaggal való találkozásnak, amelyik két szinten is kecsegtető lehetőségét mutatja a párázásnak: *fikciós szinten*, irodalmi mű alkotása/termelése, illetve *mediális szinten* (amelyik a megtermelt jelentéseket továbbítja). Utóbbit alig érintjük; vele a nyelvészet foglalkozik kizárólag, méghozzá úgy, hogy a nyelv csak mint kommunikációs eszköz izgatja. Bennünket, az írás és a szöveg elméletének képviselőit, a nyelv mint a fikciósság tere és húsa érdekel, térként, amelyiket az író vágya átölel, s térként, amelyik valójában transzcendálja a kommunikációt. A kommunikáció nem is az elsődleges fikciósság, hanem a másodlagosé. A primőr fikcióssága – kiváltképp azé, amelyik ellenszegül a lát-

szólagos, azaz imagináris/politikai folyamatosságnak – a saját leghatározottabb követelése köré tömörül: a *nárcizmus* (mint a termelés autoerotikus gesztusa: a vágy szigorúságban és tragikusságban leledző, örömben és élvezetben megmutatkozó lenyomata) köré. A nárcizmus lenyomatai a szövegben, az írás örökéletű testében, elsősorban önmagukról és önnön fejlődésükről árulkodnak, tettek (hovatovább cselekedetek és eljárások – a ford. kínálata!) általi létrejöttükről regélnek, s csak ezt követően utalnak arra a jelöltre, amelyikről a szöveg révén történő közlés szól.

Ezeket a textusokat a metanyelv képtelen felölelni, rendszerezni; elcsusszan mellettük, alattuk, megkerüli őket, mert ezek a látszólagos folyamatosság ellenében létrehozott szövegek. A kontinuitás rendre veszít a diszkontinuitással szemben, azonban csak a történelmi perspektívában: minden jelenidejűség, a jelen lenyűgöző folyamatossága mindig is tudta, illetve tudja, hogyan járna túl a diszkontinuáló szöveg eszén: vagy a textus, vagy a jelölő, tehát a textor betiltásával.

Az erogénnek nem létezik ortográfiája. A legjobban ismeri ezt az egyesülés, a jelölő fondorlatos gesztualitása, a textuális *coitus reservatus*, amelyik a tettek egybehangelésével fokozza az élvezetet, az írás tragikusságát. Minden (nyelv-anyag) erogén, egyben anortografikus, szívbéli, helyesírást mellőző a fikciós, továbbá a teremtető erősz utáni vágyakozásban. A nárcizmus az írásbeliség terjesztésének fényes nappali erőfeszítése. Az írók autoerotikus igyekezeteikkel írásbeliesítik az erotogén anyagot a szövegen keresztül, amelyik előtte teljesen nyers: helyesírástalan az irodalmiasítási beavatkozás előtt, esetleg szófukar. Az irodalom gyártja a helyesírásokat, ám aligha erotikus használatra: erre a célra a literatúra helyesírás nélküli, autochton és befejezhetetlen műveket bocsát ki magából.

Az egyesülés második fejezete: az olvasó és a szöveg közösülése, a leírtak utáni írás, a termékeny vagy erotikus olvasás. A „befejezett” művet az olvasó vágyában újraértelmezi, mintegy új értelemmel ellátva „befejezi”: a szöveg sajátos olvasói reszematizációja ez. Minden olvasó hozzáadja a maga „értelmi többletét”; a szöveg, amely lehetővé teszi az ilyen értelmi bővítéseket, gazdag átjelölések keresztüzében edződöttnek tekintett, helyesírástalannak és diszkontinuálónak, egyben polisznifikánsnak, többértelműnek a denotációk és konnotációk játékában. Ami nem jelenti azt, hogy az ilyen mű kész kavarodás; burjánzó gazdagságában az *üzeneten keresztül* (információs felszín) *továbbítja* az önmagára emlékeztető mechanizmusoknak a jelölő logikáját: utóbbi nem eresztí szétfolyni a teljességgel szétartó jelentéseket, a jelöltben pedig tovább tart a poétikai diszkurzus. Az írás és az olvasás, a fikciós egyesülés két fejezete, egymáshoz közeli aktivitás. A szöveg olyan olvasóra vágyik, amelyik ismeri a maga tragédiáját: az olvasás befejezhetetlenségét. Az olvasás aktusa nem végződhet gyönyörben, nem veszhet bele a halálba. *Coitus reservatus*, akár az írásé, tudatában van a szöveg halhatatlan testi mivoltának, a fikciós húsnak, amely a maga mellékterméke gyanánt ontja az örömet és élvezetet, a kimeríthetetlenség (vágybéli fáradhatatlanság az erotogénben) azon fátumát, amelyik egyaránt elkísér író és olvasót. Az írás és olvasás kielégíthetetlen: két nimfomániás fejezete ők a fikciós hús végtelen potencialitásának (halhatatlanságának), a nyelv méretében elefantiázisra emlékeztető, sokelemű duzzanatának, amelynek fő jellemzője a leszívhatatlanság, úgyszintén a belőle sugárzó poliszémia. Az írók és olvasók, valódi testek, jönnek és mennek, a textus pedig marad mint befejezetlen (erotogén) szötte az annak az anyagnak, amelyik hűtlenül faképnél hagyja a vágyat. A textrinum, a fikciós hús szövődése, ahol a halál vágya az élvezet-

zet tragikus állapotával csatlik meg, tovább folytathatja munkáját: helyettünk folyvást újak és újak érkeznek az élvezetek szét nem szakadt láncában, új szövek futnak be, a fikciós jelleg tragikus hősei két fejezetben: az írás és olvasás hősei. Megszakítatlan közösülésben masíroznak mindenén át.

Erotikus irodalom. Szövegek róla: valamennyien a *valódi* hús iránti vágy különféle típusairól szólnak, amelyik vágy a pillanatnyi/klinikai halálban semmisül meg – az orgazmusban. A beteljesülés előtt persze itt vannak a koitális ingermezők: a *coitus reservatus* elosztja a hús erotikáját (*az erősségi fok beállításával*), ott egyensúlyoz az öröm és élvezet határmezsgyéjén, amíg teheti, majd jön a spriccenő gyönyör, az erotikus tudat veszítése. Megszokott, hogy bár a valódi hús erotogenitását mutatják be akció közben, ezek az úgynevezett erotikus szövegek kísérletet sem tesznek a saját testiségük lehetőségének kiaknázására, ennél fogva a fikciós hús ihletadás nélkül tengődik, főképp kontinuáltan; az írás tettének a valós világ (valódi hús) erotologikája diktál, nem pedig a fikciósé: a szó szerinti átvitel sivárít, tekintet nélkül mindazon sok retorikai kacagányra, amelyet az *írnok* illegge meglendíthet, ő, a szexuális elménycségek (erotikus fabulácskák) pózainak buzgó összeírója. Az író, szemben az úgynevezett erotikus irodalom hivatalnoki mentalitásával, ha a valódi hús vágyáról ír is (nemi aspektus), bátor jelölőként lép fel a fikciós húsért való aggodalomban, a szövegért, a művészetért, tehát mindazért való parázásban, ami már kész, megalkottatott, vagy azért, aminek alkotása még folyamatban van; az efféle jelölő fikciós eljárásaival, meg a *coitus r.* segítségével, vad vággyal (gerjedelemmel) *facsgatja* a jelöltet, ígyn gazdagítva jómagát, illetve azt a másikat – a mediábilist... Az erotikus irodalom mindeddig aligha bővelkedett ilyenekben, lehet, csupán Joyce és Bataille hozhatók fel példának: az *Ulysses* vége például amolyan fikciós „orgazmus” gyanánt is olvasható, ugyanakkor Molly Bloom hús-vér/megálmodott, egybefűzött összes elévezésének retrospektív Orgazmusaként is...

Látható hát: a fikciós halhatatlan, és az erősz mintegy elosztja az élvezet rángásait, a szövegben való szpazmatikus élvezését, amelyet a *coitus reservatus* felerősít, az eljárások eljárása; láthatón ugyancsak: a szöveg képtelen elmenni...

MEGJEGYZÉSEK

- ¹ A szervezet evolúciójával zsigerből/ösztonból (elsődleges kavarrék) élénkül a vágy/epedés/erősz mint az épp ezt vagy amaszt akarás buzgárja; a világ szenzációs, nyomot-hagyókkal teli, így mi is ki vagyunk téve a benyomásoknak, illetve fordítva, azok is ki vannak téve nekünk; az elsődleges indíttatás elege, a kultiváló egyenes járás termeli a benyomásokat, majd vágyja ugyanezeket (a vágyakozás fenomenológiája – az erre vagy arra hajlásra szétszalazódó ösztöni). Többek között: az írás vágya, erősz és írás...
- ² Hús a szexben: szó szerint minden hús a holtéval együtt (nekrofilia); minden, ami magunkévá tehető. Hús a táplálkozásban: mind ételként értendő, minden, ami megehető (magunkévá /t/ehető)
- ³ A franciák nevezik az orgazmust így: „kis halál”
- ⁴ Lásd ugyanettől a szerzőtől a *Clown* című regényt, kiváltképp az *Ödipusz a kagylón* című fejezetet! Egy részlet magyarul Rajsli Emese fordításában: *EX Symposion*, 1992/október–november, 25–27.

ŽARKO PAIĆ

Az eredet vágya

A spektakulum kultúrájában ki törődik még az „élet” értelmével, kivéve a vallási fundamentalistákat, az új világ utópiájának biotechnológiai előhírnökeit, a programozott képzelet intelligens lényeit és Monthy Python cinikusan-ironikus cirkuszát? Van-e ennek a látszólag naiv kérdésnek még „értelme” az ősi szellemiség napfogatkozásának poszt-történelmi korában? Olvasva Hamvas Béla írásait fölösleges beszélni arról, hogy felfogható-e egyáltalán az idő másként, mint ciklikus mozgásként a történelmen keresztül, ami nem több a tudat egyetemes-történelmi elsötétülésénél. Hamvas a reflexív, meditatív próza, a vallási és filozófiai viták, a „szakértők” enciklopédiai műveltségének minden létező „műfaján” túli gondolkodója/írója. Ő egyszerűen a 20. század szellemiségének nem-kortárs meteoritszerű jelensége, éppen azért, mert kívül áll a humanizmus nyugati kánonjának minden áramlatán.

Erről győzhet meg ismételtén az a két könyv, amely tavaly jelent meg horvátul. Az *Egy csepp a kárhozatból* esszéit Jadranka Damjanov, Neven Ušumović és Ivan Ladislav Galeta tolmácsolásában, illetve a monumentális *Scientia Sacra* második részét (*Kereszténység*) Jadranka Damjanov fordításában egyáltalán nem volna szabad problémamentesen kezelni, mintha ezek nem lennének a Nyugat szent bölcsessége gyakorlatának kötelező olvasmányai. Még rosszabb lenne Hamvast „kultikus” írónak kinevezni, annál fogva, hogy az ő szellemi találkozása a természettel felfogható, íme, a New Age praxis előrejelzéseként vagy a nyugati metafizikai rendszerek válságára adott válaszként. Hamvasban nem fedezek fel semmit az újkori, szinkretista, természethez való visszatérés kultuszából, ami a „történelem” utáni új emberség „értelmes” élete misztériumának jellemzője. De indokot sem arra, hogy igazolják a szerző „új spiritualizmusának” kanonizációját. Egy lépéssel távolabb a szerző efféle egyoldalú bekebelzésétől, az eredet vágyának jegyében lenni azt jelenti: meglátni a szövegeiben azt a lényegiséget, amely alapján Hamvas a nyugati szcientifikus szellem destrukciójának valóban autentikus írójaként tűnik fel.

Lélek és szentség – univerzális szavak

Az *Egy csepp a kárhozatból* c. válogatásban összegyűjtötték a *Titkos jegyzőkönyv* és a *Silentium* könyveinek esszéit. Hamvas ihletettségének forrásai ismeretelméleti és hermeneutikai értelemben köztudottak. Az osztrák Rudolf Kassner és a francia vallástörténész, Réne Guénon műveiről van szó. Amíg az elsőtől egyfajta adleri anti-pszichoanalízis módszerét örökölte, ami a „pszichoszintézis” elnevezés alatt ismert, a képzelet erejének kulcsfogalmával (*Einbildungskraft*) együtt, amiről, egyébként, Kant beszél filozófiaiag relevánsan a maga „esztétikájában”. Guénontól a világnak, mint az eredeti egyetemesség értelmezésének nyílt körét vette át. Ennél fogva a lélek és a szentség nem csupán egy rég el-

porladt történelmi kor „archaikus” szavai. Épp ellenkezőleg, ezek a világi lét szavai, amelyek a kozmikussal való szembesülésből fakadnak. Innen nézve Hamvas műve az „értelmelem” feltámasztásának kísérleteként olvasható a primordiálisért, az archaikusért, az alapért, amikor még nem következett be az a metafizikai fordulat, ami után már semmi sem őrzi többé a maga igazi értelmét. A lélek és a test, az isteni és a világi, a vallás és a tudomány, a gondolat és a mű különválasztása a lét „elkorcsosulásának” a jele. A *Scientia Sacra II.* szövegében a fordítónő a „játékba” vonta a lét korrupciója fogalmának bevezetését. Hamvas különféle forrásokból használja fel a fogalmakat/szavakat az eredeti állapot belátásához (*état primordial* Guénonnál vagy *Urstand* Böhménél). Bizalmatlan a német idealizmus filozófiai hagyományával szemben, amit a Nyugat metafizikatörténetének és ennek végének mértékadó gondolkodói, Hegel és Schelling testesítenek meg. Hamvas olvasása a „filozófiai” kulcsok alapján nem tűnik értelmetlen vállalkozásnak. Igazából ő maga állítja össze a fordulópontos filozófusok „válogatását”, akiket felsorakoztat emellett, amit ő lényegesnek tart. Ez nem Heidegger, ahogyan szigorú értelemben Nietzsche sem, akkor is, ha a *Kereszténység* fragmentumai – egyfajta nyitott műként – leplezetlenül Nietzsche *Antikrisztusa* ellenében születtek.

A modern kor radikális kritikája

Hamvas számára az élet értelme *ahistorikus kinyilvánításának* tanúi az újkorban a rendszerellenes Böhme, Baader és a 20. században Réne Guénon. Ők a világi szellemiség elárulásának tanítói, s egyben mindenféle utazás kiindulópontjai. Egyáltalán miért fontos ez? Elsősorban azért, mert Hamvas döntéséről tanúskodik: úgy gondolkodni és írni, hogy az esszéisztikus forma és fragmentumok választásával feléledjen az *őskezdeti állapot* emlékezete. A világ szent könyvei és az eredet gondolkodói, a szentek meg a lét és az idő azonosságának előhírnökei nem „írnak” és nem „gondolkodnak” az élet ontológiai egyszerűségének tapasztalatáról, ez a művelet csak a szcientifizmus és a metafizika lényegtelen körébe való bukás túlsó partján fontos. A kereszténység lényegéről szóló irodalmi esszéket és „szakrológiai” meditációkat egyedül Hamvas gondja köti össze a tanítás nyíltságával, amely egészen addig nem fonnyad el, míg az újkor aktualitásának diktátumával szemben még „léteznek” a másfajta alapállás tanúi. Az „aktivizmus” és az új iránti avantgárd lelkesedés megvetése abból a belátásból fakad, hogy az igazi örökkévalóság nem ismer semmi „újat”. Hamvas a modern kor és a felvilágosodás illúzióinak és utópiáinak radikális kritikusa. Ez egy olyan totális kritika, ami semmit sem hagy érintetlenül: a vallást, a tudományt, az ideológiát, az utópiát, a hedonizmust, a boldogságot és a szórakozás fogyasztói delíriumát.

Az eredeti tanítás valami egészen más, mint a vallásként értett kereszténység intézményesített hatalma. Szembehelyezkedni a saját időddel nem azt jelenti, hogy konzervatív vagy, esetleg egy „más” idő után nosztalgizál. Itt az idő nem a múlt, a jelen és a jövő vulgáris halmazaként jelenik meg. Emiatt Hamvas semmi esetre sem számít a New Age szellemiség követőjének. A metafizika és a Nyugat kritikája nem a „Kelet”-hez való visszatérés egyik formája. A világ egyetemes sorsán sebet ejt a tudat napfogyatkozása, amiről az indiai tanítás beszél. Az éberség és a fény visszatérése a destrukció útjának sejtéseként olvasható, ami Nietzschétől kezdődően Heideggeren át támadja a Nyugat gondolati architektónikáját. Az apokalipszis gondolkodója nem keres menedéket a visszavonhatatlan

„múltban”. Az apokalipszis egy egészen más világ „kinyilatkoztatása”, amely a találkozás lényegi dimenziója nélküli szellemi és világi ember illuzórikus életének romjain született. Az eredeti kereszténységhez való visszatérés ebben az összefüggésben nem a „források” utáni keresés az átszellemült fundamentalizmus jegyében. Hamvas számára napnál is világosabb, hogy az ősi hit tanítása lényegének romlása és elkorcsosulása már a szentháromságban megkezdődött. Európa keresztény-ellenes, mert három ellenséget teremtett, ahogyan ezt a *Scientia Sacra II.* 41. fragmentuma állítja: „először a belülről való ellenség, a klérus (nem az egyház!), másodsor a politikai hatalom, harmadsor a szcientifizmus.”¹ Ez az éles meglátás egyezik a mai, leleplező nézetekkel, miszerint a keresztény teológia Albertus Magnustól és Aquinói Szt. Tamástól kezdődően valójában „szcientifikálja” az istenihez való hozzáállást, s így „megöli” azt a racionális bizonyítékokkal.

A történelem értelmetlensége

Az *Egy csepp a kárhozatból* esszéi, pl. az *Apokaliptikus monológ* vagy *Hénoch*, akárcsak a *Scientia Sacra II.* töredékei a diskurzus módszerét tekintve lényegében nem különböznek. Amikor Hamvas, formálisan szólva, irodalmi esszét ír egy megadott téma alapján, mint amilyen a *végítélet napjának* várása, az emberiség milleniumi ábrándja, akkor nem tesz többet annál, mint hogy minél lazábban, játékosabban, tehát a maga ironikus módján tanácsokat használ fel a lényegről szóló „nehezebb” reflexióihoz az ősi kinyilatkoztatásról vagy tanításról. Enciklopédizmusa és gazdag tudása a világ vallásairól, filozófiáiról, művészeitéről, irodalmairól, zenéiről nem megy át alaptalan szófecsérlésbe. A tudás csupán egy szükséges lépés az anyagi világba bukott lélek érzéki rabságából való felszabaduláshoz. A modern entellektüelnek, mint *arrogáns mindentudónak* a kritikáját kifinomultan adja elő a világi, tudományos és hatalmi intézmények elleni szellemi szólítás ezoterikus védelmének jegyében. E szempontból Hamvas számára a történelem céltalan és értelmetlen. Ő az abszolút időnek mint az örök állandóságnak a szószólója. Az örökkévalóság felejtéseként az idő a történelmi eseményben valami lényegtelen és ebből fakadóan alacsony rangú. Történelminek lenni az események e felfogásában azt jelenti, elítélve lenni az élet értelmének „örök felejtésére”. Hamvas szükséglete, hogy az élet értelmének kérdését a világ sorsának fő kérdésévé tegye az Apokalipszis kora után, ami metaforikusan az elkorcsosult lét és idő uralmát jelenti, analóg a – minden bizonyára implicit – Heidegger *Lét és idő* című művének, a 20. század „filozófiai” alapkönyvének olvasatával. De nem jutnánk messzire, ha azzal gáncsokodnánk, hogy Hamvas „könnyelműen” és gyakran pontatlanul használja a metafizikus fogalmakat, gyakran esik paradoxonokba, s még gyakrabban hagyja a lelkiismeretes olvasót magára a kétségeivel. Így van ez ma is az olyannyira elterjedt kultúra fogalmával. Azt állítani, hogy az emberi faj történelme ősi és egyben a kultúráké, megbocsáthatatlan botrány.

A kultúra mint korrupt lét

A kultúra pontosan annak a terméke, amit Hamvas bírál reflexíven meditatív szövegeiben. Ez maga a *korrupt lét*, a történelem apokalipszisének tanúságtétele, az a pillanat, amikor

¹ Hamvas Béla: *Scientia Sacra II. rész. A kereszténység*, Medio, Szentendre, 1996, 33.

felépítik az értékelés szcientifikus logikáját, mely szerint a kultúra megoldja az újkori természet és a világ egyetemességének szellemével való leszámolást. A kultúra Hamvas szimbolikus 1968-as halála után az identitás és a globális kapitalizmus világával szembeni lázadás misztikus jelképe lett. Ugyanakkor e fogalmak Hamvas számára egyáltalán nem meghatározók. Azzal a hittel, hogy az ősi kor tudatának időn túli áramlata eltörölhetetlen és „örök” minden felszínes és nem-szellemi korszakban, Hamvas megalapozta az élet értelmének saját „privát” rezidenciáját, túl az aktuális értékrendszerek gondolati működésén. Európa és a Nyugat lényegének átvilágításával, az eredeti kereszténység értelmének keresése a mítoszt, a dogmát, a rítust és a vallási intézményt meghaladó tanításhoz való visszatérés irányában tapogatózik. Hamvas fordulata a hagyományhoz valóban „forradalmi” aktus. Ez továbbra is gyógyszer, a történelemi végítélet – ami felé lineárisan rohog „civilizációnk” – minden ideológiai-utópiai víziója elleni orvosság. Felébreszteni az értelmet és az „eredetre” való emlékezést Hamvas olvasásával minden bizonyára az abszolút nem-kortársiasság kalandja. Nincs ebben semmi „reakcionizmus”, ahogyan semmi „progresszív” sincs az állítólagos kortársaink szövegeiben, akik az ideológia és a modern szubjektivitás kritikájának fegyverzetével rejtett „ellenségeket” találnak saját imaginárius menedékkertjeik bejáratánál. Hamvas esszéinek és fragmentumainak *házi olvasmánya* a Másikkal való gondolkodás megismételhetetlen tapasztalata. Semmi mást nem is kell elvárni. Nem emlékszem, mikor firkáltam össze tollal ilyen kegyetlenül egy könyvet, mint a *Kereszténység* „saját” példányát. Utoljára talán Durell regényeivel és Cioran esszéivel történt ilyesmi. Nem tanúskodik-e ez vajon egy olyan szövegről, amely akkor is felejthetetlen marad, ha észreveszik a „hibáit”? A könyveket e „hibáktól” függetlenül engedjétek át az aktív olvasás pillanatainak és a papír elcsúfítását a saját „graffitiírásnak”. És végre itt a bizonyíték, miért időtlen és kortárs Hamvas, sokkal jobban a filozófia és a kulturális teória összes manőkenjénél. Ebben a mi szervezett travesztiájú, látványos korunkban, amikor még az olyan komoly rendezők is, mint Tomaž Pandur elfogadják a szexuális felvilágosítás „glamúros” kitergetésének médiás tompaságát és nyálasságát, közben nem ellenzik ezt határozottan a szellem *soft-marketinges* degradációjának idiotizmusa elleni álláspontjukkal gyógyhatásúan hangzik *korunk szellemének* hamvasi diagnózisa a 109. fragmentumból:

„Hogy az embert a szétszóródás mennyire depriválja és milyen háziállattá tudja tenni, azt a politikai hatalom már régen észrevette. Az ember fölött való könnyű uralomnak nincs hatékonyabb eszköze, mint a szórakoztatás. [...] Ha az embert jóllakatják, legfeljebb elálmosodik. Szórakoztatással egész népeket idiótákká lehet tenni.”²

Olvassátok Hamvast és gondolkodjatok „pozitívan”! Ez különben is egy szórakoztató kor.

(Hamvas Béla: *Kap prokletstva* [Egy csepp a kárhozatból], Mirakul, Zagreb, 2003, és *Kršćanstvo: Scientia Sacra II.* [Kereszténység: Scientia Sacra II.], Jesenski i Turk, Zagreb, 2003)

ORCSIK ROLAND fordítása

² HAMVAS: i. m. 66.

FRIED ISTVÁN

Ambivalencia és regénytörténet

MIROSLAV KRLEŽA AZ ÉSZ HATÁRÁN ÚJRAOLVASÁSA

Aligha túlságosan nagy túlzás annak megkockáztatása, miszerint amily mértékben azonosult több évtizeden át Miroslav Krleža prózai epikája részint a modern horvát irodalmi törekvésekkel, részint a horvát regénytörténettel, egy posztmodern epikai változat felől nézve oly mértékben lett kevésbé jelentőssé hatástörténete; s ha nem szorult is teljesen a horvát irodalmi kánon peremére, inkább történeti emlékként, alapjaiban fölülírandó prózaként egzisztál, valahol az irodalomtörténet, egy kétes értékű klasszicitás, és a felejtés határán. Lényegében ez mondható el a magyar befogadás változásairól is: a többnyire a magyar irodalmi, politikai, személyes vonatkozások, párhuzamok miatt olvasott-értékelt horvát szerzőről ma már kevesebbet szólnak, akik mainapság léptek be a horvát irodalomértelmezői közé. Akkor sem szerfölött sokat, ha az egykori együttélés irodalmi információi, szépirodalmi tanúságtételei a kutatás, a tájékozódás tárgyai. S ez érthető abból a szempontból, hogy a posztmodernnek minősített regényírói elgondolás az elbizonytalanítást, az erős elbeszélő gyengítését, az akár egyetlen nyelv eredendő többnyelvűségét és dialogicitását helyezi az előtérbe; az Osztrák–Magyar Monarchia emlékezetéről és kiváltképpen a klasszikus modernségről és annak hatástörténetéről szólva az ambivalencia, a válság és a bíráló együttetésében kíséri meg a Monarchia koiné-ja „nyelvtanának” rekonstruálását. Márpedig Krleža nyelvisége, sőt: szövegisége ugyan a szecessziót elutasítva táplálkozik a szecesszióból, a többkultúráltságot azonosítva a kultúra csődjével tanúsítja egy korszak többkultúráltságát, a kaj-horvát nyelvi emlékeket felidézve nem pusztán a horvát irodalmi nyelv alakulástörténetének nemzeti szempontú igenlésében kételkedik, hanem jelenkorának horvát irodalmi nyelvét az idegenszerűségben, a nyelvi tisztátalanságban, a gondolati eklekticizmusban marasztalja el. Ha igaz Spiró György megállapítása *Az ész határán* (1938, *Na rubu pameti*) című regényről, miszerint „a rossz és a jó, az embertelen és az emberi, és fehér és fekete szembenállására épít” a szerző, vagy Radivoje Mikić tézise, eszerint „Domaćinski je simbol ljudske gluposti kao kosmičke, diluvijalne sile” (D., [a mű konfliktusszituációjának kiváltója], az emberi ostobaság szimbóluma, mint amely kozmikus, diluviális erő), és a regény, egyébként névvel nem rendelkező főszereplője ez ellen az erő ellen lázad, mint lázadó ember, akkor az ilyen világos kontúrú, a romantikának tulajdonított kontrasztív elképzelés szerint megalkotott prózai epikának kevés az esélye egy olyan korszakban, amely immár nem pusztán szöveg univerzumról, hanem a szövegről mint labirintusról beszél; és amely nem csupán a Krleža több művére jellemző, „extenzív totalitás”-ra törekvő regényfolyamot (roman fleuve) utasítja el, hanem a bináris oppozíciókon alapuló, kissé naiv szerkesztői elképzelést is. Nem kevésbé dolgozik (vagy legalábbis az a látszat, hogy dolgozik) Miroslav Krleža lételfogása ellen „kisváros”-szemlé-

lete, amely egyfelől *Az ész határán* allegorikus helyszínéként láttatja a kisvárost, kissé rövidre zárva provinciaként (erre Krleža *Davni dani: Régmúlt napok*) egyik naplóbejegyzése utal, másfelől ebbe a kisvárosképzetbe illeszti nem csupán a kisszerű egzisztenciákat, hanem e kisszerű egzisztenciákból összeadódó, általánosabb érvényű világ-”teret”, amely a kutatókban nem csekély joggal idézheti föl Flaubert vagy Ibsen tévelygésben, az ész (dialektikája) perversitálódásában föltárló kisvárost, mintegy egyenlőségjelet téve a regénytér kisvárosa és ama világ között, amely e kisvárosát színre állítása révén konstituálódhat. Csak utalásszerűen emlékeztetek arra, hogy az európai epikatörténetben, kiváltképpen az újabb regényekben a kisváros mitológiája kél életre, benne egyrészt az ambivalens történeteknek a bináris oppozíciókat elvető szemlélete, másrészt olyan emberiségtörténet, amely a téridős szerkezet lényegi eleméül nem az egyenesvonalúságot, sem a „haladást” nem fogadja el; ellenben szerkezeti és szemléleti tényezőként a nietzscheánusnak tétélezett ismétléseket és ismétlésalakzatokat jelöli meg, mivel az ismétlés feltételezi a különbözősézt a megismételttel szemben. A Krleža által is tanulmányozott, nagyra tartott és a *Filip Latinovicz hazatérése* (1932, *Povratak Filipa Latinovicza*) című regényben hasznosított Proust-időszemlélet valójában annak a kisváros-képzetnek ellenében dolgozik, amely a *Bovaryné* vagy *A nép ellensége* kulturális terében rögződött, és amelyre *Az ész határán* (legalábbis első megközelítésre úgy tűnik) rájátszik, az ismétlésnek immár másik, platóninak nevezett változatát reprezentálva. S még mindig a Krleža-olvasás apadásának okairól: az a fajta lázadó ember, aki *Az ész határán* eseménytörténetében stációról stációra haladva eljut a végsőnek tetsző mozzanatig, a társadalom védekezésül az örültek házába zárja, látszólag sokkal inkább emlékeztet a XIX–XX. századi hasonló történetekre (például Mikszáth Kálmán 1902-es *A sipsiricájára*, Druzsba tanár tragikomikus históriájára, amely a megtévesztések vígjátékát vezeti el a naivitására rádöbbenő és ezért nyelvet váltó kivárosi, bár budai, tanár sorstörténetéig), mint a kisvárosnak „világshírhízi” (Heinrich Mann *Die kleine Stadt*, 1907–1909, *A kisváros*) megjelenítésére, hol részint a komikus eposzi hagyomány, Tassoni *Az elrablott vödör* című furcsa vitézi verseszétének emléke vetül rá a történetre, hol a színház mint századfordulós allegorikus helyszín (a létet elfedő látszat) ambivalenciáját engedi áttetszeni a kisvárosi eseményeken. Ám a régiós irodalmi emlékezetből idegondolható Mórincz Zsigmond *Rokonok* című regénye (1932), a főhős fokozatos bekerítésének, akaratszabadsága behatárolódásának föltárlása, amely éppen úgy reagál egy realista-társadalomkritikai (a XIX. századból örökölt) epikára, mint mozdul el onnan, a leginkább a mű befejezését tekintve. Még egy mű említése kívánczik ide, Janko Jesenský szlovák kisvárosi regénye, a *Demokraták* (1934, *Demokrati*); ennek szerzője még a fővárosi, pozsonyi jeleneteket is a kisvárosiasság térídejébe helyezi, és dezilluzionizmusát olykor a satíra túlzásokat, elrajzolásokat alkalmazó eszközeivel igyekszik elfogadhatóvá tenni. Ami egyben (részösszegzésül) így volna megfogalmazható: Krleža kisvárosát abban a provinciában lehet elhelyezni, amelynek jellegzetességéül a nem tudatosult provinciális tudat jelölhető meg, amely igyekszik kiküszöbölni és jelentékteleníteni az e provincialitás ellen lázadó elemeket. Heinrich Mann és Jesenský a „nagy”-politika kisvárosi leképződésével mintegy a Modena és Bologna között kitört vödörháborút imitálja, Mann azonban kontrasztként a színházat és a színjátszást a történetek közé emelve a századfordulós modernség művészetelképzelését használja a konfrontáció anyagául. Miroslav Krleža regénye epizódok egymásutánja, amelyekbe a lázadás után a főhős belekeveredik,

szüntelen provokációnak van kitéve, hogy aztán magatartása rosszindulatú magyarázataként mind inkább megbélyegzett alakja legyen a kisközösségnek, amelynek a regénytörténekek előtt szótlán tagja volt. Ez a majdnem akaratlan cselekvéssorozat egy rákényszerített magatartásformát hoz létre, az önnön igazságáért harcba taszított történet hőseként kell alakot váltania, s itt ezen a ponton kezd érintkezni sorsa a Michael Kohlhaaséval. Még abban is, hogy jogos önvédelem és agresszió, tartás és lehetséges kompromisszum nem alternatívaként fogalmazódik meg, hanem annak az írásban nem létező „szerződésnek” felmondásaként lehet felfogni, amelyet a főhős, ha önbecsülését fenn akarja tartani, magatartásával, beszédével és cselekvésével tagad, álságos voltát kénytelen leleplezni. Ám éppen azért, mert Adyval szólóvást, a harcok kényszerültjeként kell a legkülönbébb helyzetekben előlépnie, a meggondolásra, a kitérésre a harc elől, az otromba szóbeli vádak cáfolatára nemigen nyílik módja. Hiszen – s erre eddig kevés figyelem jutott – a kisváros szószólóinak, reprezentánsainak „monológia” megszakíthatatlannak tetszik, s a főhős magatartásával, beszédével és cselekvésével tiltakozik e véget nem érő, a szó mindenféle értelmében egyhangú monológ ellen. Amibe a főhős beleütközik, azt a regény nyelvén akár regényfolyamnak is nevezhetnők, amit – úgy véli, úgy mondja, úgy cselekszik – ideje volna megszakítani. S a félre-beszélés, az el-beszélés, a társasági csevely helyett a beszédhez, az elbeszéléshez kísérel meg eljutni.

Ide azonban néhány, *Az ész határán* kontextusát markánsabban kirajzoló kitérő kitérő kíváncsodik. Először is érdemes fölfigyelnünk arra, hogy Móricz (bár az újságban, folytatásokban regénye 1930-as!), Jesenský és Krleža egyként az 1930-as esztendőben írta regénybe a maga kisvárosát, amely a „világ”-gal metonimikus viszonyban van, mintegy pars pro totoként funkcionál, mind a cselekményt, mind az alakok viszonyrendszerét tekintve. Az 1930-as esztendőkre ugyan nem tért vissza a hagyományosabb epikafelfogás, mindenestre az avantgárd kísérletező kedv még a lírában is csillapodni látszik, és a klasszikus modernség líra- és epikafelfogásával párbeszédet kezdeményező, ám e párbeszéd során az átírást szorgalmazó „modor” látszik jelezni a modernségnek az eddigieket részben tagadni, részben felülmúlni, részben újra-értelmezni kívánó szándékát. Krleža közép-európai régiós irodalmi elgondolásai ezen a téren szembeesíthetők, akár a regény tematikáját, akár a szituációk egymás mellé rendelését tekintjük, a magyar és a szlovák irodalmi gyakorlattal, a realizmus epikája hazai hagyományait átgondolni törekvő igyekezetekkel. Ezt részint kiegészítendő tapasztalható másféle regényalakzat létrehozását körvonalazó elmélet és gyakorlat; részint a mitológiai regény közép-európai sorsa vonatkozatható ide, részint az a kettős epikai törekvés, amely mindenekelőtt Krleža és Móricz pályáján figyelhető meg. Krležának *Az ész határán* kisvárosi-provincia „krónikája” szinte a *Bankett Blitvában* nagyvilági-allegorikus regényfolyamával nagyjában-egészében egy időben készült, az ellenállás értelmiségi-írástudói és személyes-magánéleti változatát reprezentálva, Móricz a *Rokonokat* követőleg részint az önéletrajz mint személyes történetbe átjátszó múltértelmezésre nyit, majd a történelmi regény kísérletében próbálja meg az ellenállás és azonosulás közt helyét kereső, a folklórban alakot váltó ellenálló figuráját megalkotni. Ily módon *Az ész határán* és a *Rokonok* a személyiség föl nem ismert bebörtönzöttség-élményétől elindulva az ellenállás hatékonyságában reménykedő szubjektum önmaga lehetőségeire döbbenéséig tart, a Krleža-mű látszatra lezáratlan, valójában a főhős léte az elmeegőgy-

intézet falai között folytatódhat, a *Rokonok* ügyésze ellenben a maga történetét radikálisan zárja le, csupán a kisvárosi történések folyamata lehet befejezetlenné.

Ami azonban mind Jesenský, mind Móricz, mind Krleža kisvárosi történeteit illeti, belőlük hiányzik mindenfajta utalás arra a többkulturáltságra, amely majd Danilo Kišnek, Boško Krstićnek, Ivo Andrićnak, a lengyel Galicia-regények jelentős részének, a Triesztre, Lemberg, Csernovica emlékezőknek írásaiban felbukkan, nevezetesen a dialogicitás élménye, a hivatalos tudatot megkerülő, ellenében szerveződő, nem hivatalos tudat beszédének elsajátítása. Hozzá kell tennem, hogy Miroslav Krleža Monarchia-élménye lényeges pontokon különbözött a följebb említett szerzőkétől, s a közös kulturális hagyományt ugyan műveiben tematizálta, de nem egyszer (jóllehet a színművek, elbeszélések és regények a hajdani kiváltságosok vagy a lecsúszott, egykori felső rétegek változó/megváltozott életét jelenítik meg) szubkultúrává minősítve, mintegy a fonákjáról látatja; a lét és látszat századfordulós dichotómiáját a látszat agresszivitásának megjelenítésébe fordítja át. Az átalakult hatalmi viszonyok sem hoztak kedvező fordulatot (Krleža műveinek tanúsága szerint), az impérium-váltás nem nyitott az alternatív beszédmódok irányába, nem rendezte át a különféle viszonyokat, inkább tartósította mindazt, amit a lét és a látszat egymást elfedő cselekvései nyomán a személyiség megtapasztalt. A Krleža-szakirodalomban meglehetősen elterjedt az a nézet, miszerint *Az ész határán* főhőse egy másik „síkon” éli meg azokat a támadásokat, amelyek az írónak irodalmi munkássága befogadása/elutasítása/vitatása során hazájában osztályrészül jutottak, s így a személyes fenyegettetés valójában a Krležát ért irodalmi/nemzeti/világnézeti vádaskodások regénybe írásával, „objektíválásával” iktatódik be a horvát irodalomba. A bőségesen idézett szöveghelyek alátámasztani látszanak ezt a jórészt Krležától sugallt „referenciális” olvasatot, ugyanakkor erősen leszűkítik a mű értelmezésének terét, szinte kulcsregényként állítva be. Ez és az ehhez hasonló értelmezések ugyan erőteljesen hangsúlyozzák Krleža (élet)művének „kortársi” jellegét, a stílusbesorolást illetőleg modernségét vagy modernitását (különös tekintettel Proust-ról, Rilke-ről, Ady Endréről, Karl Kraus-ról s a Monarchia századfordulós szerzőiről írt tanulmányaira figyelve), ám oly rigorózan állítják ezt, oly reflektálatlanul illesztk be a „korszakba”, olyannyira kapcsolják (ön)életrajzi mozzanatokhoz, fordulatokhoz, hogy a befogadástörténet folytathatósága elé akadályokat gördítenek. Hiszen amennyiben Krleža szépirodalmi megnyilatkozásai, köztük e regény, „önvallomás”-érdekeltségűek, elsősorban az önértelmezést, önszituálást szolgálják, tökéletlen hasonlítással élve, önmagukba visszazáruló kört alkotnak, akkor legfeljebb kordokumentumként lehetnek érdekesek, és a magyar irodalmi telítettségű művek imagológiai vonatkozásai kerülhetnek az előtérbe. Ezzel szemben az általam sugallt és a korábban példázott összehasonlító irodalomtudományi, regionális nézőpont egyfelől azt tanúsítja, hogy az 1930-as esztendőben felvetődő ellenálló személyiség nyelvi és mentalitásbeli problémái, kontextuális kérdései létrehozzák (az egykorú francia irodalommal, például a François Mauriac regényírói művészetével szembeszíthető) változatokat, másfelől viszont arról volna érdemes (közösen) gondolkodni, hogy az ellenálló személyiséghez fűződő regénynyelv mennyiben fogható föl a régióban még korántsem, kiváltképpen a „hétköznapi és csodák” viszonylatában nem teljesen a múltba hulló realista regény továbbbírásának kísérleteképpen. Ugyanis Miroslav Krleža „negatív utópiája”, az orosz előzményeket (Zamjatin és Platonov), valamint Huxley „kortársi” sikerét követőleg megteremtette a „régiospecifikus” alakzatot; *Az ész hatá-*

rán lényegében a *Bankett Blitvában* utópiájának negativitását fordította le a „modellezett” kisvárosi viszonyokra (Móricz névadásával, a többféleképpen „etimologizálható” Zsarátnokkal egybehangzólag). Olyannyira, hogy a kisvárosból a nagyvilágba, külföldre utazó névtelen hőst a nagyvilágban is utoléri a kisváros, ahol ő van, ott van a kisváros (gondolható ide Thomas Mann egy regénymondata).

Ambivalencia azonban nemcsak a regényterek „megismételt tükrözései” (Goethe) tekintetében fedezhető föl, nem pusztán a nagy- és kisvilág, a társadalom mint börtön és a börtön mint börtön egymáson áttetsző voltában, hanem áthatja a regényegészt, a leginkább annak megépítettségét. Olyan szerkezetet hoz létre a szerző (és kevésbé az elbeszélő), amelynek egyes szám első személye nem kizárólag egy meghatározott perspektíva érvényesülését biztosítja, hanem olyan mindentudással ruházza föl, amely régebbi terjedelmes megszólalásokat képes szószzerinti hűséggel visszaadni, és amely a tárgyi világ teljességének pazarló, halmozásokban gazdag megjelenítésére vállalkozik, amely egymással ellentétes pozíciókba helyezi el a beszédmódokat, lett légyen szó jog(ász)i szociolektusról, művészetelméleti gondolkodásról, netán a társasági beszéd üresjáratairól, de a kajhorvát nyelvi kultúra emlékezetéről nem kevésbé, amely éppen ott csap át versbe, ahol az elbeszélő átadja a szólás jogát a kajhorvát vidék parasztjának (aki mintha a *Petrica Kerempuh balladáiból* – *Balade Petrica Kerempuha*) lépne elő, és a *Planetárium* című hosszúvers tragikus történeti vízióját konkretizálná. Csakhogy a visszaemlékezés-szerű történetmondásban nemigen akad utalás a megosztott narrációra; miközben az emlékezésnek a linearitással nem mindig törődő logikája érvényesül, a prolepszisek játékát az elbeszélő biztos kézzel irányítja, valójában mind az elbeszélő, mind a leíró részekben az ő hangja dominál. Kizárólag *A Vudrićnak nevezett Valent Žganec* fejezetben érzékelhetjük a beszédnemi váltást: előbb a regény névtelen főhős-narrátora írja körül közös zárka-élményüket, „munkamegosztásukat”, a börtönben töprenkedik el Valent viszonyán a világhoz, hogy hirtelen-váratlan visszalépjen, hagyja Valentet beszélni, vele mondassa el életrajzát, amelybe hasonlóképpen játszik bele mind az osztrák–magyar idők, mind az impérium-váltás eseménysora. Akár megteveszthetne a közmondásos, szólásos, szentenciázó, „népi” fordulatokkal gazdag monológ, ám a történetek oly szuverén értelmezése árulkodik a narrátori jelenlétről (a megszólalás „mélystruktúra”-jában), hogy gyanússá lesz Valent (ál)naivitása, stilizáltnak ható történetmondása, arról nem is beszélve, hogy gyermekkori, nagyanyai epizódok, amelyek Lepoglavába visznek, valamint a kalendáriumi, vallási kultúra megidézésével erősen rájátszanak Miroslav Krleža „mnemotechnika”-jára, arra a kajhorvát barokk nyelviségre, írásbeliségre, amelynek magyar vonatkozásairól itt természetszerűleg nem tétetik említés, de amely Krležának egész életművében jelen van, és főleg az 1930-as esztendőkből kérdezteti meg: hol lelhető a horvát lényeg, ha ez a hagyomány egy fikció, a szerb–horvát közösség, a jugoszláviaiság „oltárán” feláldoztatott. S legfeljebb irodalomalatti (nyelvi) létezésként törhet át a szerb–horvát vagy horvát–szerb hivatalos nyelven és kultúrán, a hivatalos nyelvi kultúrán. Ugyanakkor ez a kajhorvát emlékezet a Valent tolmácsolta *Miserere Jerusalem* litánia, lamentáció (meg)idézésével kap formát, jut megjelenéshez, a névtelen főhős történetében azonban csak epizód marad, egy életszakasz darabja, amely persze dialogizál az előző és az utána következő fejezettel: az előzővel úgy, hogy a megszólalások szembesülnek egymással, az utána következővel

pedig akképpen, hogy a kisvárosi létezés egy jellegzetes alakjának „természetellenesség”-éhez méri Valent természeti lényét, természetességét.

A főhős emlékezése egyben életének újírása: egyrészt fokról fokra merül alá régmúlt napjaiba, „rekonstruálódik” úttévesztése, viszonylag kevésbé motiválódik beilleszkedése a kisvárosi világba, másrészt szintén fokozatosan lesz érthetővé lázadása, amely valójában eltemetett élmények fölszínre kerülése, robbanása. A főhős világháborús történetét Valent katonai történetei teszik még szemléletesebbé, míg a szóbeliségből a tettlegességig „fejlődő” lázadásának értelmét, célját kérdőjelezi meg másik fogolytársa, a prágai egyetem végzett villamosmérnök. Az ellenállás „világnézeti” alapról és indokolhatóságáról folyik a vita, főhősünk saját korábbi élete és a társadalom, az állam és reprezentánsai élete hazugságában kezd kételkedni, s az ugyan rokonítható az ibseni élethazugsággal, ám *Az ész határán* ezt a kelet-közép-európai abszurd keretei közé helyezi, s ezáltal az „értelmelem” antinómiáit segít körvonalazni. Csakhogy ez az „értelmelem” nem egyszerűen ellentmondásai-ban, pervertálódásában és egymást kizáró konstruktumaiban lesz/lehet a megítélés tárgya, hanem meghatározásához a meghatározhatatlanság fölismerése szükségeltetik. Olyképpen relativizálódik az értelem ebben a kisvárosban (és ezen a téren teljesen jogos a Flaubert és Ibsen kisváros-képzetere való utalás), hogy a hivatalos tudat igényelte, sőt megkövetelte értelem elválik a cselekvéseket néven nevező beszéd „értelmétől”, a „társadalom támaszai”-ként fungáló erők létrehozzák a maguk, értelmesnek, megszerkesztettnek tűnő világát, amely ellen való lázadás a társadalom ideologikus megnyilatkozásait vonja kétségbe, és ezáltal szétfoszlatja a „győztesek által írt” történelem (Danilo Kiš) megkérdőjelezhetetlenségének téziseit, s a megnevezés közvetlenségével szegül az alapvető funkcióban uralmi beszéddé lett „eufemizmusok”-kal szembe. A „retorikák” tehát szétválnak; ám amit a főhős pusztán retorikák összecsapásának vél, illetőleg amit feltételez, hogy tudniillik elegendő a retorikai leszámolás, arról kitetszik, hogy olyan intézményesedett beszéd, amely nemcsak önmaga számára képes megteremteni az eredményes védelmet, hanem amely a magános ellenállót természetellenes helyzetekbe kényszerítheti. Valójában olyan beszédhelyzeteket teremt, amelyek során a főhősnek ki kell lépnie retorikája köréből, és tettlegességekre kell vetemednie. A főhőst körbekerítő, meghatározó megnyilatkozások egyben ama pozitivistá pszichológia jegyében születtek meg, amely az összegyűjtött adatokat tényekként feltüntetve és megfelelően elrendezve életrajzi történetet konstruál. Ezek a történetek a hivatalos tudat megszabta szempontok szerint strukturálódnak, minek következtében a tények szubjektív értelmezése objektivitásként, hív rekonstrukcióként artikulálódik. Az ellen-adatok, egy másfajta adat-csoportosítás, a „hivatalos” interpretációban való kételkedés lehetetlenné válik, már csak annak következtében is, hogy az adat-szolgáltatás, a több felől érkező visszaemlékezés az eseményekre gondos szervezés, előre eltervezés következtében válik egy látszólag hibátlanul megépített történet biztosítékává. Az átideologizált személyiség-szemlélet éppen olyan lényegivé válik (azaz a „társadalom támaszai”-nak moralitásává szépül), miként Hugo-Hugo védő/vádoló beszédében az a társadalomszerkezeti kép, amely egyszerre teszi lehetővé az „eufemizmusokat” és a más beszédmódok diszkreditálását: ebben az elhárító műveletben negativitásként nemcsak a beszédmódokra ráismerő főhős anti-diszkurzusa foglaltatik bele (az ő védő/vádoló beszéde hasonló argumentatív stratégiára épül, mint Hugo-Hugoé, csakhogy az eufemizmusok visszafordításával és az adatok „eredetéhez” való visszatéréssel Hugo-Hugo beszédé-

nek színét fonákjára emlékezteti), hanem a kajhorvát nyelvi kultúra és az azt tápláló szemlélet/mentalitás elutasítása, társadalom-ellenessé nyilvánítása is. Flaubert és Ibsen kisvárosa „monumentalizálódik”, annyiban, hogy kisszerűsége nagy-szerűségként egzisztál, provincialitása a nagyvilágiság néhány külső, kevésbé jelentős attribútumát a magáénak tudva az állandó leplezés, maszkok mögé rejtőzés eszközeként a látszatot hitelesíti, „világ-szerű”-nek fogadtatja el. Domaćinskiből ezért lehet (Hugo-Hugo szavai nyomán) – ismétlem – a „társadalom támasza”. Ennek az ibseni fogantatású kisváros/világ-elképzelésnek horvát irodalmi konkretizációja egyként nyit a horvát prózahagyományra, amelynek tizenkilencedikszázadiságát Miroslav Krleža a megkésett romantika címszavával látta el, és amelynek modernségében kételkedett, miután egy önmagát nemzeti látószögűvé kicsinyített, sérelmi politikai beszédre korlátozó „nemzeti narratíva” egyoldalúságában marasztalta el. Valójában egy önmagát kiteljesíteni képtelen realista irány pervertálódásában marasztalta el kortársait is, elődeit is, a világirodalmi befogadás részlegességét, negatív értelemben vett szelektivitását, helyenként kritikátlanságát felröví. *Az ész határán* éppen világirodalmi kapcsolódásaiban, amelyek mintegy immanens poétikaként funkcionálnak, jelződik a horvát, a közép-európai s az európai irodalmi nézőpont érvényesítésének lehetőségessége. S minthogy ez a regény „negatív” fejlődésregényt példáz az esemény sor külső körén (a főhős „egyenes” útja az elmeegógyintézetig), regényalakzatot tervezve nyelv-regényt alkot: a horvát-szerb irodalmi nyelvtől a kajhorvátig, azaz a banális beszédétől az autentikus nyelvhasználatig (ez viszont egy pozitívként elfogadható fejlődésregény mellett tanúskodhatna); elképzelhető lenne egy olyan kalandregényi olvasat is, amely szerint a főhős különféle eseményekbe (verekedésekbe) keveredik, a szituáció közvetlen körülményei változnak, maguk a szituációk egymásra torlódnak, és ismétlődésük kisebb-nagyobb eltérései imitálják a történelem fokozatosságát, ennél fogva a „fejlődést”, azaz azt, miképpen ér a főhős egyre közelebb a fogházi büntetéshez, majd az elmeegógyintézethez. Ám aligha téved, aki *Az ész határán* narrátori pozícionáltságában és ezzel összefüggésben csupán modernség-értelmezésében igyekszik föltárni a mű narratív jellegzetességeit, és a pamfletszerűséget (amely a *Bankett Blitvában* negatív utópiájában is fölfedezhető), a világnézetek epizódját, másképpen mondva: a világnézetekből fakadó cselekmény elbeszélését, valamint a társadalmi/gazdasági/állami modernizáció „kihívásaira” adható, anti-modern válaszokat szemrevételezi, ugyanis ez a típusú anti-modernitás a klasszikus modernség irodalmi/művészeti strukturáinak tagadására „meghaladására” tett kísérlet (mint ez egyébként az *Intermezzo a Sixtus-kápolnában* című fejezetből kiolvasható, ahol is a hagyományosnak gondolt befogadás, művésztelvezés kérdőjeleztetik meg: beszédes jelzés, miszerint az idegenvezető „nemzetközi Hlesztakov”-ként aposztrofáltatik, az ál-revizori látszat fedi el a művészeti élményt). Ismét nyelvek szembesítésére kerül sor: egyfelől a főhős belső monológja emlékeztető válaszai az öt megszólító papnak, másfelől német, francia és angol mondatok hangzanak el, a művészet és a létezés dialógusára kérdező főhős a megismerés esélyeit célozza meg, míg a turisták, az idegenvezető szabványmondatai, közhelyei az érzéki megismerés csódjára utalnak; arra nevezetesen, miképpen üresedik ki a beszéd, ezzel a kiiresedettséggel mi állítható szembe, illetőleg ennek a szembeállításnak lesznek-e következményei a létezés minőségén töprengve. Válasz nincs, pontosabban szólva, a turisták és az idegenvezető közhelyeit követőleg bukkan föl Golombek, aki a nagyvilágban képviselője a hazai provincialitásnak, mintha annak meghosszabbításaként funk-

cionálna, és jelenlétével, magabiztosságával, beszédének agresszivitásával kiváltója az újabb botránynak, amely a főhős stációjának egyik záró állomása. Mintha a közhelyekbe fúló világ (kinn és benn) ellehetetlenítené az élet megélését, a művészi alkotások („világ-nézet” -mentes) szemlélését, meggátolná a főhős kitörését a világnyi provincialitásból. Jól ismert szerkesztési eljárás: a képzőművészeti alkotás tárgya mintegy előlegezi, példázza az események bekövetkeztét. A főhős Michelangelo *Utolsó ítélet*ének csodálásában merül el, s az otthoni „utolsó ítélet” az elmeegógyintézetbe zárás már előkészül. S csak mellékesen jegyzem meg, hogy a *Bovaryné* hasonló eljárása szintén az előrevetítés funkciójával rendelkezik, Emma és Léon meg sem hallja a templomban őket kalauzoló szavait, aki arra a freskóra figyelmezteti őket, amely majd Bovaryné lázálmában bukkan föl. Csupán kiegészítés: C. F. Meyer kisregénye, a *Pescara megkísértése* (1887, *Die Versuchung des Pescara*) meg a mű elején található festményre kezdi alapozni a történetet, hogy egy másik festmény Pescara sorsának legyen mása, festmény és történet így kölcsönösen meghatározza egymást. Krležáról értekezve nemcsak a barokk nyelviséget szemrevételezik kritikusai, hanem élénk érdeklődését is a képzőművészet (és története) iránt. Ez még megfeleltethető volna azzal a szeccszíziós élménnyel, amely a századfordulós femme fatale-ok (Klimt!) krležai változatában jelenik meg (részint Castelli bárónő, részint Bobočka figurájára lehetne gondolni), ám ezen túl ebben a regényben a nézés és látás konfrontálása, művészeti tárgy és turista kíváncsiság viszonya, Michelangelo és a technokrata korszak egymásmellettsége elbizonytalanít abban a tekintetben, mennyire lehetséges még a művészetélvezés önfeledtsége; a művészetbe vándorlás, a secessio megfelelő ellensúlya-e a kimondatlanul is megfogalmazódó eltömegesedésnek, a lefelé nivellálódásnak. A főhős messze nem a l’art pour l’art vagy a dekorativitás szószólója, pusztán önnön szemléletét szeretné szituálni, talán azért is, hogy megingott bár (sosem problémátlan) társadalmi-nyelvi presztizsét önmaga előtt megszilárdítsa. Mert igaz ugyan az, hogy korábbi, reflektálatlanná semlegesített énje látszólag megnyugtató helyen vegetált a társadalomban (és a nyelvben), ám ráébredése szituáltságának abszurditására, etikai anarchizmussá emelkedő ellenállása megfosztotta ettől a presztizstől, és védtelenné tette a külső, nyelvi és hatalmi erőszakkal szemben. Villamosmérnök fogolytársa nyelvi ellenállása behatároltságára, világnézet-nélkülisége korlátozottságára figyelmezteti, anélkül, hogy vonzóvá tenné előtte az ellenállás más fajtáit (vitájuk akár eldöntetlennek is minősíthető lenne), Valent bevezeti az ősi, a természetes, a tökéletes, ám presztizzsel nem rendelkező nyelvbe, mégis szövetkezése Valenttel olyan következménnyel jár, amelynek végén bezáródhat a kör, köréje csukódhat a valódi és a képletes börtön – az elmeegógyintézet. S bár az egyes szám első személyű, onnipotens elbeszélő ura Önnön történetének, hív krónikási szerepében nem idealizálja sorsát, Michael Kohlhaashoz hasonlóan igazságok között tévelyeg, s a történet vége nem kiegyenlítődé, nem feloldás, még csak nem is elbeszélői igazságtétel. Történetek emlékének felidéződése, a vizualitás helyébe lépő akusztikai elemek uralma, az avantgárd zajzene keveredik a klasszikusok szólamaiba, s ez a kakofónia fináléképpen az operett édeskés keringőjébe csap át. Mintha nem távolodtunk volna el az Osztrák–Magyar Monarchiától, mintha annak érték-vákuuma jellemezné a történetek korszakát is, mintha Bécs–Budapest–Zágráb vidám apokalipszisének utóélete színekben, baljóslatú keringőkben formálódna meg. Michael Kohlhaas áldozata, Cankar Jernej szolgalegényének „igazsága” másolódik rá a névtelen főhős regényére. Értelem és értelmetlenség között alakul

a cselekmény. Nem az érthetőség és az érthetlenség között. Az értelem színében tetszelgő ésszerűtlenségként jellemződik, míg az értelmetlennek tűnő cselekvés lehet az értelem megnyilatkozása. Ebben a szövevényben nem tud eligazodni Miroslav Krleža 1938-as regényének emlékező főhőse.

HIVATKOZOTT SZAKIRODALOM

- Miroslav Krleža: *Na rubu pameti*. Zagreb, 1954
- Uganyó: *Az ész határán*. Ford. Csuka Zoltán. Budapest, 1976
- Sinkó Ervin: *Krleža*. Forum, Újvidék, 1987
- Bori Imre: *Miroslav Krleža*. Forum, Újvidék, 1976
- Spiró György: *Miroslav Krleža*. Budapest, 1981
- Radivoje Mikić: *Strukturalne osobnosti romana Na rubu pameti*. In: *Miroslav Krleža 1973*. Ur. Ivan Krolo, Marijan Matković, Zagreb, 1975. 289–297.
- Ulrich Weisstein: *Heinrich Mann. Eine historische-kritische Einführung in sein dichterisches Werk*. Tübingen, 1962. 96–110.
- Ralph Bogert: *The Writer as Naysayer. Miroslav Krleža and the Aesthetic of Interwar Central Europe*. Colombus, Ohio, 1991. Főleg: 58–59.
- Nils Åke Nilsson: *Miroslav Krleža als europäischer Dichter*. In: *Künstlerische Dialektik und Identitätssuche. Literaturwissenschaftliche Studien zu Miroslav Krleža*. Hrsg. von Reinhard Lauer. Wiesbaden 1990. 215–231.
- Aleksandar Flaker: *Krleža und die Malerei*, In: Uo. 143–160.

Tájkép repedésekkel

VIRÁG ZOLTÁN BESZÉLGETÉSE GORAN REMMEL¹

A szlavóniai tájkép, a baranyai terület, a Dráva vonala meghatározó jelentőséggel bír munkásságodban, sőt olyan változatos hagyománytörténet és kulturális geográfia léte-rehozója, formálója, amelyről érdemes megemlékezni.

A jugoszláv stratégia megpróbálta művelt trójai falóvá tenni ezt a térséget. Már a háború előtt is, 1991 előtt, a Baranyával és a Vajdasággal határos horvát vidékeken erős, autentikus városnak számított Vinkovci és Slavonski Brod. Ezek voltak az alternatív egyetemek. Formálisan persze nem rendelkeztek egyetemekkel. Éppen emiatt vált nagyon szívóssá itt az alternatív kultúra. Talán ironikus és paradox, de a nehéziparral rendelkező Slavonski Brod fiataljai félelmetesen masszív, súlyos metálzenekarokat alapítottak. Vinkovci pedig az a város volt, amely Közép-Európa és a Balkán hivatalos geo-stratégiájában a legnagyobb balkáni vasúti kereszteződést tudhatta magáénak. Ebben a városban igen zajosan visszhangoztak a sínek. Itt született a punk. A város központjában állt a hadsereg művelő-

dési otthona. Minden pénteken, szombaton és vasárnapon az egész vinkovci korzót elárasztotta az újrakomponált muskátli-zene. Emiatt jött létre itt a punk. A leghíresebb vinkovci – s talán az egész horvát térségre érthető ez – punker és zenei fenomén nem más volt, mint *Satan Panonski* [Pannon Sátán]. Olyan húzós punkot adott elő, amely az újrakomponált muskátli-zene paródiájaként hatott. Azután egy éjszaka, máig tisztázatlan körülmények között, meghalt a háborúban. Állítólag épp valami kocsmából támolgott haza, amikor életét vesztette. Ezek lennének szlavóniai felcseperedésem városai. Ez tehát az én személyes földrajzom.

¹ Elhangzott a szegedi Grand Cafében 2003. december 5-én. Köszönet Orcsik Rolandnak önzetlen segítségéért és gondos szinkrontolmácsolásáért.

Intim földrajzodnak nagyon speciális a ritmikai kulisszája. Ez a markáns, feszes ritmikai háttér a költeményeidben komoly szerepet játszik. Akár a szövegszerű idézetek vagy a képi elemek túlkínálatára, akár a textus ritmikai struktúrájára gondolunk, ezekben a szerkezetekben az 1970-es évek második felének és az 1980-as évek egészének zenei szubkultúrája felbukkan. Enigmatikus figurák izgalmas portréi sejlenek fel, kirajzolódik az a közvetlen tapasztalati dimenzió, amelyről szeretném, ha szólnál, hiszen a zenei élet felvirágoztatásában szintén tevékenyen közreműködtél.

Továbbvinném azt a kérdést, amelyet extenzíven feltettél, s amely voltaképpen az előző, a városról szóló gondolatmenet folytatása. Mert, ahogyan kitűnően mondtad, a horvát költők – és prózaírók is –, akik az 1980-as években kezdték kiadni a könyveiket, hasonlóan érzékelték az említett összefüggéseket. Egy jó élnék, pozitív, produktív szituációba kerültek, amelyben Branimir Johnny Štulić és az Azra nevű zenekara létrehozta és elénekelte a városi, az utcai, a kávéházas kommunikáció szótárát. A kávéház és az utca komplett frazeológiája és ideológiája teremtménye lett Branimir Johnny Štulić és a Film zenekar Jure Stubić nevű frontemberének dalszövegeiben. Nekünk tehát létezett egy ilyesfajta kulturológiai és kommunikációs tükrünk, amely állandóan a közelünkbe került. Amikor belépsz a kávéházba, egy tükör vetül feléd, amelyben megpillanthatsz magadat, és amelynek segítségével a melletted ülővel kommunikálhatsz. A mi fiatal éveinket, életünket valóban eldalolták. Minden szó, amelyet kimondtunk, minden frázis, amelyet a kommunikációban használtunk, benne foglaltatott ezekben a nótákban. Nekünk ezáltal történt meg poétikailag, esztétikailag Borges. A mindennapi életünk részévé vált, mert a nyelvünk tükre velünk volt. Az Alef c. borges-i elbeszélésre gondolok. Ez nagyon izgalmasnak tűnt, magnetizálta más anyagok vonzását, a filmét, a rock 'n' rollét, a színházét, a konkrét zenéjét és művészetét (art concret) stb.

Az önreflexió vagy a Másik felismerésének játékában tehát egymást egymáson keresztül kontrollálva rétegződtek át és szerveződtek újjá az említett utalásrendszerek, kapcsolatformák. Szerinted leáldozott-e, vége szakadt-e az 1980-as évek garázs-romantikájának?

Nem. Határozottan nem.

Bízom ebben a válaszbán. Nos, a Krugovi és a Razlog folyóiratok körül csoportosuló generációk után a Quorum folyóirathoz kötődők nemzedéke az, amelyik talán a leginkább izgalmasnak tekinthető a zágrábi szellemi környezetben. Jelentős írók, költők, teoretikusok közegeként, nemzetközileg elismert horvát alkotók közegeként, de úgyis, mint olyan kritikusoknak, teoretikusoknak a bázisa, akik a mai horvát felsőoktatás élvonalában tanítanak irodalomtudományt, filozófiát, művészetelméletet, médiaelméletet. Idézzük fel a hozzád nagyon közel álló, és szerencsére ma is létező Quorum előtörténetét.

Az a közös ezekben az orgánumban, hogy a saját generációjukon belül kialakult egy mainstream és egy alternatív vonulatuk. A Quorum szituációja nagyon specifikus, mert annak ellenére, hogy magán belül tartalmazta, működtette a mainstreamet és az alternatívot, valójában teljesen alternatív volt azon Krugovi-hoz tartozók számára, akik időközben tradicionalistákká váltak. A Krugovi is meg a Razlog is a Quorum előtti alkotóműhelynek számítottak, tevékenységüket meghatározta az intertextualitás. De amíg a szerzőgárdák

a szövegek együttműködős relációit favorizálták, egymást idézték, addig a *Quorum* bevezette az intermedialitást. Nem akadt egyetlen egy idősebb kritikus sem, aki ezt az információt fel tudta volna fogni, hiszen nem tudta követni azt, amit a *Quorum*osok csináltak. Horvát nyelvterületen a *Quorum* a mainstreammel szemben létezett. Bevezette azt, ami alig létezett addig, ez pedig a lektűrös konverzibilitás. Előre látta, hogy egy entellektüel, egy művelt személyiség nyugodtan hallgathat száz zenei lemezt anélkül, hogy kötelességének érezzen elolvasni száz könyvet. Ez legitim ötletnek bizonyult.

Ivan Slamnig és Antun Šoljan ama reprezentatív szerzők sorába tartozik, akiknek könyveiről még lemezhallgatás közben sem feledkezhetetek meg.

Ivan Slamnig az egyik legerősebb vezető szerző a *Krugovi* folyóiratból. Legismertebb műve egy *Jeans* Prose regény 1972-ből, a *Bolja polovica hrabrosti* (magyarul: Bátorságunk jobbik fele, 1977).

Az Alaksandar Flaker híres terminusával farmernadrágos prózának nevezett irány másik élvonalbeli szerzőjének, Antun Šoljannak a nevét ugyancsak érdemes megemlíteni, neki az Árulók (1967), a Rövid kirándulás (1969) és a Kikötő (1989) című művei hozzáférhetők magyarul.

Igen, mindketten regényt, prózát és verset egyaránt írtak. Regényét Slamnig csak hosszú idő elteltével, később adta ki. Az 1950-es években írta, amikor Amerikában megszületett az *On the road* próza és fellépett a beat-generáció. A horvát irodalomban Slamnig velük egyidőben írja meg saját művét, miként Šoljan is. A horvát irodalomba az *On the road* érzékenység Slamnigon keresztül, tehát egy autentikus szerző révén érkezik be, nem pedig valamely fordítás közvetítésével, azaz Slamning originális szituációjából eredően. Csakhogy az ő változata komorabb, ezért nem *On the road*, hanem *On the street*. Ezt a hatást, Slamnig és Šoljan utca-felfedezését, veszi át a *Quorum*. Viszont a *Quorum* szerzői már walkmannel grasszálnak. Itt tehát a technológia helyéről kell beszélnünk. A kerouaci figuráknak száz kilométereket kellett utazni egyik várostól a másikig, hogy hallgathassák a jazz zenét. Az 1980-as években, amikor megszületik a *Quorum*, a szerzők immár walkmant hordhatnak, és nem kell bumlizniuk sehová. Kerouacnak lebegő atmoszférája van, könnyed, nem feszes, könyve útirajz. Az *On the road* kiváló útirajz, laza szerkezettel, a szereplők ott horgonyoznak le, ahol azt a koncepció megkívánja, azon a helyen, ahol elkapják a ritmust. Az 1980-as években azonban a walkman technológiájával lerövidül a próza, nem kell sehova sem utazni, és a ritmus short story-vá szigorodik.

A különböző poétikák sokasága, egymás melletti megférése nyomán a szigorúan vett irodalmi mintáktól eltérő művészeti normák és formák ugyancsak lényeges részelemeivé válhattak a szépirodalmi alkotásoknak. Sőt, poétikai eljárássá minősülve, az intarziás betoldások, egyéb utalások, idézetek nyelvjátéka még tovább fokozta a szövegek önszemlélő apparátusának erősödését.

Pontosan, ugyanis megjelenik az irónia, ami nem tekintélyelvű. Nem olyan irónia, amely a dominancia és a tekintélytisztelet érdekében került előtérbe. Ez az irónia elsősorban ön-maga, a saját szubjektivitás felé irányult. A költemények és prózai szövegek beszédalánya egyáltalán nem hisz az autoritásra vágó szubjektivitásban. Ez a szubjektivitás a margina-

litás helyzetében tudja magát. Nem érdekli a középpont. A margó érdekli, nemcsak azért, mert a dolgok peremén van, hanem azért is, mert ez a szituáció egyben határvonalat jelent. Közben pedig emlékeztet a revolverhős pozíciójára a vadnyugati kocsimákból, ahol a hátnak takarásban kell lennie, fedezékben kell maradnia. Mint pl. Clint Eastwood esetében.

A westernfilm párbajhőisének szituációja és az iróniának az a gyakorlata, amely önmagát szintén az ironia táulatába helyezi, figyelemre méltó eredménnyel járt. Úgy vettem észre, hogy abban a személyes bibliotékában és arcképcsarnokban, amely szépirodalmi munkáidban, elméleti írásaiddban, kritikáidban kitárja kapuit, térségünk számos alkotója megjelenik, akiket jelentősnek tekintesz. Nevesítenél néhányat közülük?

Branimir Johnny Štulić és az Azra dalszövegei mellett én a szerb Vojislav Despotovtól és a szlovén Tomaž Šalamuntól tanultam rengeteget. Nagyon szerettem olvasni – nem a mondatai miatt – Tolnai Ottó írásait, vonzott a szenzibilitása. Az érzésvilága érdekelt, nem a szintaxisra gondolok, hanem a szofisztikusságra. Nem a tematika izgatott, hanem a stiláris összetevők intenzivitása, ami szenzibilitásként jelentkezett. Vagy ott vannak Ladik Katalin és Milan Mladenović, a belgrádi *Ekatarina Velika* zenekar énekesének, zeneszerzőjének és dalszövegírójának művei.

Nem tudom milyen helyzet uralkodott Magyarországon a rendszerváltozás előtt, de nálunk kevésbé volt ildomos nyíltan beszélni a közép-európaiság problematikájáról. Bárki könnyen megkaphatta érte a magáét. De élni élhettük a mitteleurópaiság kulturális szituációját, amelynek volt egyfajta lazasága és lendületes kommunikativitása. Vonattal Pula felé utazol, ahol a *Let 3* és a *Kud Idijoti* zenekarok játszottak, a Vajdaságban meg ott az *Új Symposion*, ahol számos szerző műve megjelenhetett.

Szó esett a régi Jugoszláviáról, arról az államszerkezetről, amely soha nem volt nemzetileg egységes, hiába sulykolták a jelszavak, hiába híresztelték a direktívák. Vajon lehetett volna a nemzetek állama?

Nem lehetett volna. Ez mára-már hipotetikus kérdés, amelyre a történelem választ adott. Az, hogy hasonló nyelveken beszéltünk és elég jól értettük egymást, emellett pedig egy politikai körön belül mozogtunk, lehetővé tette számunkra, hogy eredményesen kommunikáljunk és egymáshoz közel álló embereknek érezzük magunkat, olyanoknak, akiknek egyforma nosztalgiája lesz, egyforma emlékanyaga a fiatalságról. De nem vagyok biztos abban, hogy a fiatalkori élmények és eszmények iránti nosztalgia elegendő ok arra, hogy sóvárogjunk a folytatás után. Minden tiszteletem a vágyakozásé! Ez szép, mint nosztalgia, viszont reinkarnációs projekcióként semmiféleképp sem nyeri el a tetszésemet. Ez a kulturális szituációra utal, a mindennapos kommunikáció kultúrájára.

Horvátországban nagyon sikeres volt egy populáris humoros sorozat, a *Top lista nadrealista* (A szürrealisták top listája). Afféle szarajevói Monty Python. Kitűnő, vidám sorozat volt. Ugyanakkor az emberek a mindennapjaikban kizárólag ennek a sorozatnak a szavaival kommunikáltak. A szlavóniai térségben élő dolgos, nagyon békés, melankolikus temperamentumú emberek teljesen átvették ezt a szótárt és gesztikulációt, a verbális és a non-verbális szinten egyaránt. Egy kiváló sorozat elkezdte csócsálni az autentikus szlavó-

niai gyöngéd temperamentumot, ami nagyon lágy, akár az alföld. Kulturális értelemben tehát erjedésnek indította a szlavóniai városok urbánus nyelvét.

Ez az őslakosok sorsa. A védtelen genetikai kódról van szó, amely az erőszakos, domináns kód áldozata lett. A balkáni háborúk tradíciója nagyon szívós, már régóta ápolják. Irodalommal is tartósítják, óvják. Intenzív módon ajnározzák a háborús kultúrát.

Amikor az irracionalitásról és a racionalitásról gondolkodunk, nyilvánvaló, hogy paradoxális helyzetről beszélünk. S ez a paradoxitás abban érhető tetten, hogy miközben a borzalmak irracionálisak, a háttérben racionálisnak látszó, hidegen kiszámított, előre eltervezett eseményeknek tűnnek azok, amelyek bekövetkeztek. A nyelvi és kulturális alrégió meg a melankólia kérdéskörével összekapcsolódó történet arról tanúskodik, hogy a politika etnifikálása és az etnicitás politizációja voltaképpen elkerülhetetlen. Elfedhetők-e a balkáni háborúk irracionalizálásával a kegyetlen összecsapások fő okai és céljai?

A szlavóniai térséget idézném meg, ahonnan származom. Azokban a háborús körülményekben, amikor már minden szétesett, nagyon agresszívé vált, és a gonosz kapta a főszerepet, a szlavóniai térség az irodalmároknál létrehozta a háborúellenes és a háborúmentes irodalmat. Azokon a horvát területeken viszont, amelyek távol estek a frontoktól, termelték a háborús irodalmat. Ők feljogosítva érezték magukat arra, hogy olyan szövegeket hozzanak létre, amelyek az összefogás és a védelem érdekében mobilizálnak. A fronton harcolók ennek ellenében írtak, hiszen ráeszméltek arra, hogy a gonosz univerzális. A fronton született szövegek nem gyűlölik a szerbeket, hanem rávilágítanak a gonoszsra. Ami pedig a politika etnicizálódását illeti, a dolgok nagyon egyszerűek és nagyon jól láthatók. Szerbia katasztrofális, rossz, de állandóan erős politikát folytat. Mindig erőset, minden ottani beszéd kifejezetten tekintélyelvű. Horvátországban nem hisznek az autoritásban, nem hisznek annak, aki diktatórikusan és totalitárius eszmények szószólójaként lép fel. Tudjmant azért viselték el, mert ádáz küzdelem tombolt. Ez tehát a háború implicit képe.

A politika mikroeseményeinek szintjéről térjünk vissza a művészeti, irodalmi vonatkozásokra. A háborús diszkurzus jeles megnyilatkozásai között (magad is szenteltél a témának könyvet) az esszéisztikus feldolgozásoktól a tudományos értekezéseken át egészen a regénytrilógiákig szinte mindent megtalálni. Van-e ennek a beszédmódnak olyan kiütemezett darabja, amelyet kiemelkedőnek tartasz?

A horvátországi háborús irodalomban a már említett két globális, generálisan különböző szituáció alakult ki. Azoké a szerzőké, akik úgy írtak, hogy a fronton jártak, ostromállapotban éltek, és azoké, akik távol tarthatták magukat a veszélyes helyszínektől. Ezek az általános körülmények. A területi, a földrajzi különbség hangsúlyossága. De létezik még egy időbeli komponens is. Vannak olyan szerzők, akik 1994 után tovább írtak a háborúról. Ez utóbbiak munkái között én a nemigen látok értékeset. Mert a legfontosabb és a legérdekesebb háborús irodalom éppen a háború alatt született.

Végezetül beszéljünk arról az elméletirői gyakorlatról, melynek legutóbbi darabja Koreografija texta (A szöveg koreográfiája) című, 2003-ban megjelent könyved, az az invenciózus, kétkötetes áttekintés, amelyben az intratextualitás, az intermedialitás összefüggéseinek és a horvát irodalom kultúrákőzi szituáltóságának, továbbá a verbo-voko-vizuális költészet kapcsolatformáinak jelentőségét vizsgáltad.

Abban a szerencsében részesültem, hogy a tudományos karrieremben olyan, ma már nem létező körülmények közt dolgozhattam, amelyekben megszűnt a tudományos tárgy kritériumának tradicionalista elvárása. A posztmodern egy nagyon fontos, talán a legfontosabb stratégiát vezette be, az ún. neotradíció stratégiáját. Eszerint az, ami most történik, egyformán releváns a tudományos, de nemcsak a kritikai jellegű, hanem a történeti érdekelt-ségű tudományos alapállás számára is. Én pedig kihasználtam azt, ami a szerzői, költői szenzibilitásom lényegét képezi, azt, hogy ez az anyag tükrözze tudományos érdeklődése-met. Költészetünk, prózánk mármint az 1980-as éveké, de az 1970-es éveké is persze, telis-tele önreflexióval. Tele irodalomelmélettel, tele az irodalom teóriáival. A mi szépiro-dalmi szövegeink valójában nagyon sokat gondolkodtak elméleti síkon. Én ezt a szöveges reflexiót magammal vittem a tudományos munkásságomba, helyet találtam neki az iro-dalomelméletben. Az intermediális érzékenység akkumulációja ötven évig tartott. Az in-termediális költészet egysége az, amit verbo-voko-vizuális költészetként említettél.

Mindenki látott már efféle műveket, a szavak szanaszét szórva a lapokon, esetleg csak egy sor vagy egy betű helyezkedik el az oldal közepén, illetve a szélén. E szövegek igazából partitúrák, a multimédiás művészetre reflektálnak. Itt most a multimédiás képzőművé-szetre célzok. A verbo-voko-vizuális költészet ezzel függ össze. Tehát azonnal kapcsolatba lép valamely másik médiummal, egy másik mediális struktúrával. S mivel még partitúrá-nak is számít, performance jelleggel, előadásként szintén működik. A 80-as, 90-es évek-ben a verbo-voko-vizuális költészet világa szétszóródott, formálisan megnyitotta az olda-lakat, de lassanként visszahúzódott a tradicionális verssorokba, ahol olyan medialitásként jelent meg, amit ugyan a verbo-voko-vizuális költészet hívott életre, csak hogy most a szö-vegekben hőssel rendelkező világgént mutatkozott meg. Ez a hős a médiadsungelben tű-nik fel. Például teljesen hétköznapi módon sétál az utcán, és ahhoz, hogy definiálja állás-pontját, a következőt mondja: azt hallottam egy Wenders-filmben, hogy a figura azt mondta, hogy... Tehát így ad jelentést a dolgok állásáról. Ez a médiakultúra implóziója, ami egy teljesen szokványos világba visz vissza. Abba, amit mindannyian élünk, ahol kör-bevesznek a reklámok, a különböző képfelületek, a filmek, a VIVA-csatorna stb. Innen fa-kad az egzisztenciális kérdés újszerű felvetődése. Két szubjektum-pozícióval van dolgunk. Az egyik a lírai szubjektumé, amely az utcán sétál és megkísérli definiálni magát a látott film segítségével. A másik azé, amelyik képtelen elmondani, hogyan érzi magát, ezért ezt más módokon teszi meg, ugyanakkor objektíven, mert a világa ezeken keresztül épül fel. És ő újra autentikus lesz, akkor is, ha ez nem autentikus állapot. Újra élhet a választás le-hetőségével, mondhatja azt, úgy érzi magát, mint a VIVA-csatorna valamelyik reklámjáb-an, sőt mondhatná azt is, hogy Wenders-hősként érzi magát. Ebben rejlik az ő autenti-kussága.

Nos, a happener-attitűdtől a fluxuson át eljutottunk a performance pillanatáig. Fejezzük be stílszerűen egy hangrobban(t)ással.

Játssz a slide gitáron²

*Lestrapált utak.
Látom
a tiédde vidáman játszottak, aszimmetrikus
fúzióm mit sem ér itt.
Szakíts le,
szóval,
tépj le újra és újra, legyek a fénytörésed, ölj meg
bájos mosolyoddal – hadd csusszanjak, virtuóz rajzfilmhős,
nyomás a kirakatba, a maszatos bútorfénybe. Kérlek, pusztíts!
Majd kipucol a glanc,
melyet óvatosan keversz érintéseim neszébe,
s ránk köszön a vénasszonyok nyara,
akkor is, ha már régóta
öröklődik a lényeg: ösvényeink
lepukkant talponállói, cukrászdái.
Fontos, hogy ez így van.
Hogy te vagy a mindenem. Csupa fájdalom.
Csupa istenem!*

ORCSIK ROLAND fordítása

² A költemény megjelent a Quorum-költészetet reprezentáló *A magánszférák reinkarnációja* című antológiában (Szerk.: Virág Zoltán, Messzelátó, Szeged, 2002)

Életrajzok

Antun Šoljan (1932–1993): Költő, prózaíró, drámaíró, műfordító és kritikus. A *Krugovi* nemzedék kiemelkedő tagja, a modern horvát irodalom és a „farmernadrágos próza” jelentős képviselője. Művei számos nyelven megjelentek, ő maga angolból, németből és oroszról fordított.

Magyarul: *Árulók* (Budapest, 1967), *Rövid kirándulás* (Újvidék, 1969), *Kikötő* (Budapest, 1989)

Slavko Mihalić (1928): Költő, műfordító, kritikus, világszerte az egyik legismertebb horvát alkotó. Számos rangos művészeti és irodalmi folyóirat, kiadvány munkatársa, szerkesztője volt. Életműve hatalmas, közel ezer költeményt foglal magába. Műveit többek között angol, német, olasz lengyel, szlovén, macedón és albán nyelvre fordították.

Ivan Slamnig (1930–2001): Költő, prózaíró, drámaíró, műfordító és teoretikus. A *Krugovi* nemzedék kiemelkedő tagja, a modern horvát irodalom és a „farmernadrágos próza” jelentős képviselője. Művei számos nyelven megjelentek, ő maga angolból, olaszból, svéd-ből és oroszról fordított. Vendégoktatóként dolgozott Firenzében, Bloomingtonban, Chicagóban, Amszterdamban és Uppsalában.

Magyarul: *Bátorságunk jobbik fele* (Budapest, 1977), *A melankólia krónikája* (Posztmodern horvát költők antológiája, Pécs, 2003)

Vlado Gotovac (1930): Költő, esszéista, teoretikus. Az 1971-es „Horvát Tavasz” idején vállalt szerepe miatt hat éves börtönbüntetést szabtak ki rá, és tizenkilenc évig nem publikálhatott. 1990-ben ő lett a hosszú kényszerszünet után ismét működő *Matica Hrvatska* elnöke.

Josip Sever (1938–1989): A horvát költészet kultikus szerzője. Költészete nyitott utat a horvát költészeti posztmodern előtt, megtéve azt a merész kezdőlépést, amely a fonocentrizmusból a grammatológiai fordulatba való átmenetet jelentette.

Magyarul: *A melankólia krónikája* (Posztmodern horvát költők antológiája, Pécs, 2003)

Danijel Dragojević (1938): Költő, prózaíró, esszéista és képzőművészeti kritikus. Munkássága különleges helyet érdemel a horvát költészeti posztmodernben, és igen jelentős hatással volt az ún. *szemantikai konkretizmus* költőire.

Magyarul: *A melankólia krónikája* (Posztmodern horvát költők antológiája, Pécs, 2003)

Mirko Kovač (1938): Prózaíró, esszéista, teoretikus. 1991-ig Belgrádban alkotott, de a háborús időkben megfenyegették, irodalmi díjainak legtöbbjét megvonták tőle, ezért Horvátországba költözött, műveit pedig croatizálta. Számos nemzetközi elismerés (pl. Tchukolsky és Herder-díj) birtokosa. Munkáit többek között angol, francia, olasz, svéd, holland, cseh, lengyel nyelvre fordították. Jelenleg Rovinjban él.

Magyarul: *Európai költésrothadás* (Újvidék, 1987), *Bevezetés a másik életbe* (Budapest, 1989), *Égbéli jegyespár* (Újvidék, 1990), *Malvina Trifković életrajza* (Budapest, 2000)

Goran Tribuson (1948): Prózaíró, regényíró, teoretikus. Nemzetközileg elismert alkotó, műveit több nyelvre lefordították. Elbeszéléskötetei, regényei mellett közel tíz jelentős filmforgatókönyv is a nevéhez fűződik. Jelenleg a zágrábi Művészeti Akadémia tanára.

Arsen Dedić (1938): Költő, sanzonénekes, dalszerző. Műveit több nyelvre lefordították. Sokáig Zágrábban tevékenykedett, az utóbbi időben az Adriai-tenger partján, Šibenikben él és alkot.

Ivan Rogić Nehajev (1943): Költő, esszéista. A *Pitanja* nemzedék jeles képviselője. Műveit több nyelvre lefordították. A Zágrábi Építészeti Kar professzora és a zágrábi Alkalmazott Társadalomtudományi Kutatások Intézetének egyik megalapítója, jelenleg vezetője.

Magyarul: *A melankólia krónikája* (Posztmodern horvát költők antológiája, Pécs, 2003)

Tomislav Marijan Bilosnić (1947): Költő, képzőművész, újságíró. Több mint ötven könyve jelent meg. Műveit több nyelvre lefordították. Az első horvát költő, aki haikukat kezdett írni. Zadarban él, egy helyi lap főszerkesztője.

Zvonko Maković (1947): Költő, esszéista, irodalom- és képzőművészeti kritikus. A Zágrábi Egyetem Művészettörténeti Intézetének professzora. Számos képzőművészeti monográfia szerzője. Műveit több nyelvre lefordították.

Magyarul: *Magánszférák reinkarnációja* (Quorum-antológia, Szeged, 2002), *A melankólia krónikája* (Posztmodern horvát költők antológiája, Pécs, 2003)

Milko Valent (1948): Költő, prózaíró, drámaíró, esszéista, teoretikus. Száznál több folyóirat és újság, valamint számos rádióprogram munkatársa, szerzője. Fellépéseivel olyan formákat alakított ki és ápol, mint a recitálás, performance, happening, provokatív beszélgetés stb. Műveit angol, szlovák, ruszin, macedón, szlovén stb. nyelvre fordították, bibliográfiája bő ötszáz tételt tartalmaz.

Magyarul: *Magánszférák reinkarnációja* (Quorum-antológia, Szeged, 2002), *A melankólia krónikája* (Posztmodern horvát költők antológiája, Pécs, 2003)

Branko Maleš (1949): Költeményeket, prózát, esszéket, kritikákat ír. Főszerkesztője volt az *Off*, a *The Bridge*, a *Republika*, a *Heroin* és az *Oko* című folyóiratoknak. Műveit számos nyelvre lefordították.

Magyarul: *Magánszférák reinkarnációja* (Quorum-antológia, Szeged, 2002), *A melankólia krónikája* (Posztmodern horvát költők antológiája, Pécs, 2003)

Jagoda Zamoda (1954): Költeményei, esszéi, kritikái, irodalmi és művészeti tárgyú írásai a legjelentősebb irodalmi folyóiratokban, napilapokban jelentek-jelennek meg. Jelenleg a zágrábi *Gloria* című magazin szerkesztője.

Magyarul: *Magánszférák reinkarnációja* (Quorum-antológia, Szeged, 2002)

Branko Čegec (1957): Költő, esszéista, kritikus, teoretikus. Számos folyóirat szerkesztőbizottságának tagja, könyvkiadó vezetője volt. Jelenleg a *Tema* című folyóirat főszerkesztője és a *Meandar* könyvkiadó igazgatója. Műveit többek között angol, német, francia, szlovén, ruszin és macedón nyelvre fordították le.

Magyarul: *Magánszférák reinkarnációja* (Quorum-antológia, Szeged, 2002), *A melankólia krónikája* (Posztmodern horvát költők antológiája, Pécs, 2003)

Goran Rem (1958): Költő, esszéista, teoretikus. A *Književna revija* vezető munkatársa, számos jelentős antológia szerkesztője. Műveit több nyelvre lefordították. Jelenleg az Eszéki Egyetem tanszékvezetője.

Magyarul: *Magánszférák reinkarnációja* (Quorum-antológia, Szeged, 2002)

Miroslav Mićanović (1960): Költő, prózaíró, esszéista, kritikus. A *Quorum* folyóirat és az MD könyvkiadó főszerkesztője. A Párizsban kiadott *Les jeunes poètes croates* (1989) című költészeti válogatás egyik összeállítója. Műveit számos nyelvre lefordították.

Magyarul: *Magánszférák reinkarnációja* (Quorum-antológia, Szeged, 2002), *A melankólia krónikája* (Posztmodern horvát költők antológiája, Pécs, 2003)

Delimir Rešicki (1960): Költő, prózaíró, kritikus. Pop és rockzenei írásaival, irodalomkritikai munkáival, esszéivel, költeményeivel, elbeszéléseivel szinte az összes jelentős horvát lapban szerepelt, s közreműködött különböző rádió- és tévéműsorokban. Műveit többek között angol, francia, macedón és szlovén nyelvre fordították.

Magyarul: *Magánszférák reinkarnációja* (Quorum-antológia, Szeged, 2002), *A melankólia krónikája* (Posztmodern horvát költők antológiája, Pécs, 2003)

Tvrtko Vuković (1969): Költeményeket, elbeszéléseket, esszéket, kritikákat és elméleti szövegeket ír. Jelenleg a Zágrábi Egyetem oktatója.

Magyarul: *Magánszférák reinkarnációja* (Quorum-antológia, Szeged, 2002), *A melankólia krónikája* (Posztmodern horvát költők antológiája, Pécs, 2003)

Szerkesztői asztal

Április 22-én a Nemzeti Színház az általa 2003-ban alapított *PRO ARTE HUNGARICA* díjat „a magyar művészeti és szellemi élet értékeinek kimagasló színvonalú képviseletéért, valamint Csongrád megye hírnevének öregbítéséért” a Tiszatáj folyóiratnak adományozta. Április 23-án, a „megyejárás” keretében – ugyancsak a Nemzeti Színházban irodalmi és zenei program keretében mutatkozott be a Tiszatáj. A szerkesztőséget Olasz Sándor és Hász Róbert képviselte, szerzőink közül Nagy Gáspár, Sándor Iván, Szepesi Attila olvasott föl írásaiból.

*

A *Századvégi történetek. Tanulmányok, kritikák Sándor Iván műveiről* című Tiszatáj-könyv bemutatója április 28-án volt Az Írók Boltjában. Erről a kötetről, valamint a Kalligram *Mikoriak a golyónyomok?* című kiadványáról (Beszélgetések Sándor Ivánnal) Forgách András, Mészáros Sándor és Olasz Sándor beszélgetett az íróval.

*

Április 29-én Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata és a Németh László Társaság *Németh László emléknapot* szervezett. A vásárhelyi városházán rendezett tanácskozáson (*A Németh László-kutatás dilemmái*) Füzi László, Görömbei András, Imre László, Monostori Imre és Olasz Sándor tartott előadást.

*

A Tiszatáj Alapítvány május 6-án – az áprilisi és májusi számot is bemutatva – *József Attila-estet* rendezett a Móra Ferenc Múzeum dísztermében. Az est költő-vendége volt Simai Mihály, Tornai József és Zalán Tibor, bevezetőt Olasz Sándor mondott. Közreműködött Pataki Ferenc színművész. A 2005. évi *Tiszatáj-díj* átadására is ekkor került sor. A Tiszatáj Alapítvány kuratóriuma a díjat – egyhangú döntéssel – *Füzi László* irodalomtörténésznek, a Forrás főszerkesztőjének adományozta a lapunkban megjelent tanulmányaiért és kritikáiért. *Tiszatáj-jutalomban* részesült Orcsik Roland költő, irodalomtörténész.

Júliusi számunk tartalmából

Emlékezés a nyolcvan éve született Nagy Lászlóra

ACZÉL GÉZA, DOBOZI ESZTER, TANDORI DEZSŐ versei

BÁLINT PÉTER, DARVASI LÁSZLÓ, MÉSZÖLY MIKLÓS prózája

„A Tisza-parton mit keresek?”

(Hollósi Zsolt beszélgetése Lengyel Andrással)